

© “Ёшлик” № 1 (263) 2013-й.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси,
"Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракати муассислигидаги
ёшларнинг адабий-ижтимоий журнали
1982 йилдан чиқа бошлаган.

МУНДАРИЖА

МУЛОҚОТ

Худойберди ТҶУХТАБОЕВ. Жанни Родарининг ўзбек шоғирди. 2

АДИБ ХОНАДОНИДА

Зебо РАҲИМОВА. Сўз айтмоқ изтироби. 8

НАСР

Аҳмад АЪЗАМ. Қуроқ. Қисса. 13

Асад ДИЛМУРОД. Қўнғироқ. Ҳикоя. 38

Гулноза АБУЛҚОСИМ қизи. Айрилиқ. Ҳикоя. 48

НАЗМ

Зебо РАҲИМОВА. Шамол қучоғида улғаяр боғлар. 10

Икром ИСКАНДАР. Кипригинг эпкиниси соялар жуфт қуралай. 35

Бахтиёр ХУШВАҚТ. Юрагимни тошларга очдим. 43

Содиқжон ИНОЯТОВ. Умр – нурдай югурик. 46

Ойгул АСИЛБЕК қизи. Тўлқинлар зарбидан титрайди соҳил. 52

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Марҳабо ҚҶҚОРОВА. "Шовқин"нинг шов-шувлари... 44

ЖАҲОН ҲИКОЯЧИЛИГИ

Жек ЛОНДОН. Ҳаёт қонуни. Ҳикоя. 53

БИРИНЧИ УЧРАШУВ

Мафтуна САЛОМОВА. Ўтиб борар беғубор йиллар. 56

Мадина НЕЪМАТОВА. Етти жило камалак. 56

Бахтиёр АБДУҒАФУР. Ёнарғул. Ҳикоя. 60

Лазиз БАХРАНОВ. Мен етмаган моҳсан сен. 63

ЧИЗГИЛАР

Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ. Карпентьер ҳақида сўз. 57

ЕЛПУҒУЧ

Фармон ТОШЕВ. Ҳашар. Ҳажвия. 63

Жамоатчилик кенгаши раиси:

Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:

Нажмиддин Жиянов

Азамат УМАРОВ

Минҳожиддин МИРЗО

Феруза МУҲАММАДЖОНОВА

Аҳмад ОТАБОЕВ

Шухрат СИРОЖИДДИНОВ

Аҳмад УСМОНОВ

Бош муҳаррир:

Собир ЎНАР

Бош муҳаррир ўринбосари:

Луқмон БЎРИХОН

Масъул котиб:

Ақбарали МАМАСОЛИЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Бобур АЛИМОВ

Иқбол МИРЗО

Абдуқайюм ЙЎЛДОШЕВ

Абдусайд КЎЧИМОВ

Сирожиддин САЙИИД

Алишер НАЗАР

Ўрозбой АБДУРАҲМОНОВ

Саҳифаловчи: Саодат РУСТАМОВА

Ушбу сон “Ёшлик” журнали таҳририятининг
компьютер марказида саҳифаланди.

Манзилимиз:

Тошкент. ш.

Ўзбекистон шоҳкўчаси, 16-“а” уй.

E-mail: yoshlik-xatlar@rambler.ru

Tel/faks: (8371) 227-0-227,

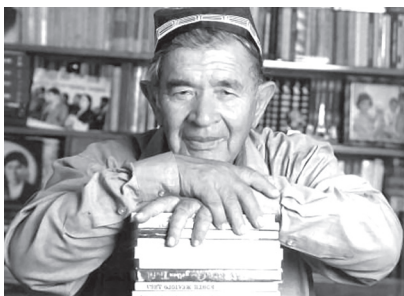
245-5-793, 245-0-552

Бошишга 25. 12. 2013 йилда рухсат берилди. Қоғоз формати 60x84 1/8. Нашриёт ҳисоб тобоғи 8,7. Индекс 822.
ИССН 0207-9137. Журнал 2007 йил 4 майда Матбуот ва Ахборот агентлиги томонидан № 0253 рақами билан рўйхатга олинган.

Журналдан кўчириб босилганда “Ёшлик”дан олинди” деб изоҳланиши шарт.
“Ўқитувчи” НМИУ босмаҳонасида чоп этилди. Буюртма № 17-13. Адади 6000 дона.
Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани, Янгишаҳар кўчаси, 1-уй.

Худойберди ТҶХТАБОЕВ

ЖАННИ РОДАРИНИНГ ЎЗБЕК ШОГИРДИ

Кичкинтойларнинг катта адиби, Ўзбекистон халқ ёзувчиси
Худойберди ТҶХТАБОЕВ билан суҳбат

– Ҳар қандай миллат адабиётининг каттагина қисмини болалар адабиёти ташкил этади. Болалар учун яратилган асарлар уларнинг мурғак қалби ва тоза руҳиятига мос бўлиши зарур. Шу маънода сизнинг “Сариқ девни миниб”, “Ширин қовунлар мамлакати”, “Беш болали йигитча” каби асарларингиз 20-аср ўзбек болалар адабиётининг катта ютуқлари саналади. Бироқ сиз ижодингизнинг дастлабки босқичида қалами ўтқир фельетончи сифатида танилгансиз. Худойберди Тўхтабоевнинг танқидий назарига дуч келишдан манамен деган арбоблар ҳам чўчигани ҳақида эшитганмиз. Айтинг-чи, машҳур фельетончи қандай қилиб беозоргина болалар ёзувчисига айланиб қолди?

– Саволингиз қизиқ, жуда-жуда қизиқ. Шу билан бирга мураккаброқ ҳам. Шунинг учун ҳам қизиқки, бу савол турли жанрларда қалам тебратган барча ижодкорларга бирдек тааллуқли. Бир хил руҳий ҳолатдан бошқа бир руҳий ҳолатга ўтиш албатта, ўз-ўзидан бўлмайди. Таъкидлаганингиздек, жуда шафқатсиз ҳолатда ёзиладиган фельетондан қувноқ ва беозор болалар адабиётига ўтиб кетишимдан олдин бир қанча ички, яъни руҳий босқичлардан ўтганман. Бундай катта қарор қабул қилиш учун бир-иккита сабаб озлик қилар экан. Шу сабаблардан айримларини санаб ўтсам дейман.

Биринчидан, болалигимда етим қолиб, бувимдан кўп эртақлар эшитганман. 1949 йили Қўқон педагогика билим юртини тамомлаганимча, ишонсангиз, китоб ўқиш у ёқда турсин, китобнинг ўзини ҳам кўрган эмасман. Демак, ҳаммиша хурсандчилик, яхшилик билан тугайдиган эртақлар таъсирида униб-ўсганман.

Иккинчидан, меҳнат фаолиятимни беғубор, оқкўнгил, ишонувчан, хаёлпараст болалар ўртасида – мактабда бошлаганман. Яна ҳам очиқроқ қилиб айтсам, биринчи синфларга дарс берганман. Оҳ, ўша йиллар, болаларнинг оқкўнгиллиги, хаёлпарастлиги орзуларга тез берилиши ҳали-ҳали тушларимга кириб чиқади.

Учинчидан, фельетон оламидаги жиноятчилик, қаллоблик, ёлғончилик, қувлик, шумлик, иккиюзламачиликлар шундай кўп эдики, гоҳо дод деб юборгим келарди. Бир фельетончи кечаси ухламай, ҳаётдаги муттаҳамлик, бағритошликка ўхшаш ҳолатлардан нақд 99 тасини ёзиб, эртасига бошқа фельетончига мақтанибди. Ўртоғи “Кўчириб олай, мен ҳам фойдаланаман”, деб илтимос қилибди. Фельетончи “Йўқ, оғайни, мен кечаси билан жонимни қийнаб ёздим, керак бўлса ўзинг ўйлаб ёз”, деб бермабди. Жаҳли чиққан ўртоғи “Бўлмаса, 100-иллат – қизғанчиқликни ҳам ёзиб қўй”, деган экан. Аслида, мен бир сўз билан “иллат” деб аталадиган, санаб саноғига етиб бўлмайдиган ҳолатлар орасида 15 йилдан ортиқ ишладим... Оҳ, беғубор, оқкўнгил болалар ўртасида қачон яшар эканман, деб кўчаларга чиқиб кетган вақтларим ҳам бўларди. Ҳа, жамиятга хавф соладиган турли иллатлар ҳақида ёзардим, уларнинг урчиб бораётганидан фарёд чеккан пайтларим кўп бўлган. Шу ўринда қизиқ бир воқеа ёдимга тушди. Кўнларнинг бирида хонамга савдо идораларидан бирининг раҳбари жаҳл билан кириб:

– Гўшт қачон пайдо бўлганини биласизми? – деб сўради.

– Билмайман, – дедим.

– Билмасангиз билиб қўйинг, гўшт пайдо бўлгандан буён, қонхўр арилар гуриллаб келиб гўштга ёпи-

Худойберди ТҶХТАБОЕВ

Болалар адабиётининг йирик намоёнчаси, Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Давлат мукофоти соҳиби – Худойберди Тўхтабоев 1933 йилда Фарғона вилоятида таваллуд топган. ЎЗМУ филология факультетида таҳсил олган. Атоқли адибнинг “Сариқ девни миниб”, “Сариқ девнинг ўлими”, “Беш болали йигитча”, “Қасоскорнинг олтин боши” каби асарлари машҳурдир.

шади. Қассоб қўлидаги гаврон билан бир уради, юз аридан бири ўлади. Бир нафас ўтар-ўтмас ҳалиги гўштхўр арилар ёпирилиб келаверади. Гўшт пайдо бўлгандан буён, қаранг-а, қассоб ва ари ўртасида ана шундай жанг кетади. Чунки ари гўшт емаса ўлади. Савдо ҳам худди шундай. Эрталаб савдога чиқаётган азамат “Шу бугун 100 сўм топмасам уйга қайтмайман” деб енг шимаради. Ўша юз сўмни топиш учун бўйи ва энидан, қайтимидан уради... бас қилинг фельетонни деяпман...

Тўртинчидан, болалар дунёсига янада кучлироқ меҳр қўйишим ва тез-тез соғиниб юрганам – болалар адабиётига кескин ўтиб кетишимга машҳур болалар адаби ва эртақчиси Жанни Родари жанобларининг камина ҳақида айтган илиқ фикрлари ҳам туртки бўлган эди. У Италиянинг Рим шаҳрида ўтказилган, болалар адабиётига бағишланган Халқаро форумда жажжигина бир китобчам ҳақида каттагина гап айтган, “Сеҳрли қалпоқчадаги қувноқ юмор, бой фантазия менга маъқул бўлди” деган сўзлари билан менинг юрагимда ўз мақсадларимга нисбатан ишонч туйғусини уйғотган эди. Буюк ёзувчининг ўша сўзлари иккиланиб юрган ҳолатимга бир аниқлик, ёрқинлик, дадиллик киритгандай бўлди. Чунки ўша кезлари “қўлимни мушт қилиб жиноятчилар билан токайгача олишиб юраман” деган пайтларим ҳам тез-тез бўлиб турарди. Шундай пайтларда устозим Саид Аҳмад шундай дер эди: “Менга қара, фельетончи укам, фельетон нимага ўхшайди, айтайми: фельетон рагаткага кесак солиб, бостириб келаётган танкани тўхтатиб қўйишга интилгандек бир гап”. Устоз “Халқ сўзи” газетасининг 2000 йил, 19 январь кунги сониде эълон қилинган “Истеъдоднинг олмос кирраси” номли мақоласида ижодимга бўлган муносабатини очиқ-ойдин баён этган эди: “Нима бўлди-ю, олтмишинчи йилларга келиб Худойберди ёзишдан бир муддат тўхтаб қолгандек бўлди. Қиссалар ёзмай қўйди. Ўзини фельетончиликка урди. Республика газеталарида кун ора фельетони босиладиган бўлиб қолди. Мен бу болага меҳр қўйган эдим, ундан янги-янги қиссалар кутар эдим. Аммо у фельетон ёзишдан бўшамади. Бу орада болалар адабиётидан бир қадар файз кета бошлаганга ўхшарди. Уни қидириб редакцияга бордим, попирус тутатиб аллақандай суд ҳукмлари, милиция тузган актларга кўмилиб фельетон ёзаётган экан. Худойберди мени устоз деб қўл берган, ёзганларини назаримдан ўтказиб турадиган шогирд эди. Кейинги икки йилда негадир мендан ўзини олиб қочадиган, учрашиб қолганларимизда қандайдир бир гуноҳ иш қилган боладек кўзини яширишга жой тополмай қоларди. Бу ҳолат менга жуда таниш, чунки мен ҳам устоз Абдулла Қаҳҳор олдида худди шундай аҳволга тушгандим. Бу воқеа бир умр эсимдан чиқмайдиган сабоқ бўлган эди.

Минг тўққиз юз қирқ олти, қирқ еттинчи йилларда ҳикоя ёзишни ташлаб, фельетон ёзишга берилиб кетгандим. Назаримда ўша вақтлари бутун Ўзбекистонда мендан машҳур, мендан обрўли ёзувчи йўқдек эди. Сартарошхоналарга мени бенавбат киритиб юборарди, ресторошхоналарга эса мутлоқ нотаниш одамлар емоқ-ичмоқ ҳақини тўлаб қўйишарди. Меҳмондорчиликка борсам дастурхоннинг тўрига ўтқизишар, то ўтирмагунимча қўл қовуштириб “одоб” сақлаб туришарди. Ўзимга ўзим “ҳикоя ёзиб бекорга вақтимни сарфлаб ўтирибман,

фельетон ғирт мазза экан”, деб, ўзимдан кетган пайтларим эди. Ана ўшандай учиб-қўниб юрган пайтларимда редакцияга Абдулла Қаҳҳор келиб қолди. Ҳе йўқ, бе йўқ “Ёзувчилар союзидан чиқишга ариза берасизми, ёки ўзимиз чиқараверайликми?” деб қолди. Нима учун унақа деётганига иккиланиб қолдим. Нима учун ариза ёзиб беришим керак? Тилимга гап келмай чайналиб қолдим.

– Нега унақа деяпсиз, домла? – дедим кўрқа-писа.

– Союз аъзоларининг ҳаммаси асар ёзишяпти, уч йилдан буён бирорта ҳикоянгизни ўқимадим. Демак, сиз ёзувчиликни ташлагансиз, ундай бўлса союзни бўшатиб қўйиш керак.

– Фельетонларимни ўқимаяпсизми?

– Фельетон адабиёт эмас, журналистикага киради.

– Икки ойча бўлди, битта ҳикоям босилганди. Ўқидингизми?

– Ўқиганман, – деди домла. – Ҳикоянгиздан қамқонанинг ҳиди келяпти. Фельетон ёзавериш, одамлардан фазилат эмас, нуқсон қидирадиган бўлиб қолибсиз. Адабиёт ўқувчи қалбига нур олиб киради, гўзаллик, одамийлик, раҳм-шафқат, ҳаётга, одамларга муҳаббат туйғуларини уйғотади. Сиз эса одамларда фақат ёмонликни, ёвузликни кўргансиз, аттанг-аттанг, сиздан қанчадан-қанча умидларимиз бор эди.

Абдулла Қаҳҳор бошқа гап айтмади. Хайр ҳам демай чиқиб кетди. Ўтирган жойимда бир замбил лой бўлиб қолавердим. Домланинг гаплари қанчалик аччиқ бўлмасин, ҳақиқат эди, бу гап, бу хил муомала жонжонимдан ўтиб кетди, фельетончиликни бутунлай ташлаб юбордим. Мана, эллик беш йил бўлдики, домла айтган гапларнинг захри танамдан кетмайди. Шу эллик беш йил давомида атиги учта фельетон ёзибман. Очиғини айтсам, ҳикоядан анча қўлим чиқиб қолган экан. Ўзимни ўнглаб олгунимча анча қийин бўлди.

Шу тобда ёшлигим, фельетон “қироли” бўлган пайтимга рўбарў келиб ўтирибман. Худойберди менинг ёшлигим эди, мен қилган хатоларни айнан такрорлаб турган пайти эди. Унда жиндек ҳаво пайдо бўлган, ғурури ҳам анчагина баландда эди.

– Аҳволлар қалай укам? – дедим, нимадан гап бошлашни билмай. У стол тортмасидан ўнтача бир хил ёрлиқларни, дастрўмолга тугилган кўзичоқнинг илигидек бир нарсани аллақандай мақтаниш билан столга қўйди:

– Биласизми бу нима, бу кумуш ҳуштак!

У шундай дея рўмолчани ечиб, ичидан чиндан ҳам кумуш ҳуштак олиб менга узатди.

– Буни ички ишлар ходимлари тўғрисида ёзилган энг яхши материаллар учун мукофотлашган. Чалиб кўринг, битта пуфлаб кўринг, овози ҳам бошқача.

Худойберди бир вақтлар яхши ёзувчи бўлишни орзу қилган, ёзган-чизганлари эртага яхши ёзувчи бўлишига кафолат берадиган талантини битта кумуш ҳуштакка алмаштиришга тайёр турган ва лекин ҳали данаги қотмаган, ўз истиқболига бепарвороқ, уч кўча бошида қаёққа боришни билмай ҳайрон турган “ёзувчи” эди. Унга қанча тушунтирма, қанча насиҳат қилма, ҳамма гаплардан кумуш ҳуштак афзалдек эди. Уни адабиётга қандай қайтариш мумкинлигини ўйлаб ўйимга етолмадим. Бу йўлдан қайтаришнинг бирдан-бир йўли Абдулла Қаҳҳор услуби эди. Худойберди жуда одоб-

ли, маданиятли, майин йигит, дилини оғритгим келмади. Менда Қаҳҳор домланинг қаҳри йўқ, боятдан бери унинг жон-жонидан ўтиб кетадиган гапларни ўйлаб ўтирган эдим. Айтишга тилим бормади. Узундан-узок лексия бошладим.

– Газета бир кунлик ахборот воситаси. Эртасига ўрнига бошқа газета чиқади. Демак, сен ёзган фельетон ҳам бир кунда ўтмишга айланади. Биласанми, мен икки юздан ортиқ фельетон ёзганман. Қани улар? Ҳамманинг ёдидан чиқиб кетди...

Орадан бир йил ўтиб Худойбердининг қисса ва романлари кетма-кет эълон қилина бошлади...

Устоз Саид Аҳмаднинг мақоласидан олинган мазкур иқтибос саволингизга тўла аниқлик киритади, деб ўйлайман.

– **Машҳур адиблардан бири буюк эртақчи Андерсен ҳақида ёзар экан, шундай дейди: “У катталардан ҳамдард тополмагач, болаларга мурожаат қилди. Болалар уни тушунишларини, унга ачинишларини устади. Аммо у янглишди. Чунки болалар ачинмайдилар, улар ачинишни билмайдилар”. Бундан келиб чиқадики, болалар ёзувчисини болалик оламига боғлаб турадиган қандайдир сабаб, ришта мавжуд бўлади. Сизни болалар учун ёзишга ундаган ички даъват нима?**

– Саволингизнинг биринчи қисмида “Буюк болалар эртақчиси Андерсен катталардан ҳамдард тополмагач, болаларга мурожаат қилди” деган гап бор. Тирик одам ҳамиша ҳамфикр, ҳамдард ахтаради, уни тушунадиган дўст излайди. Адабиёт ҳам бундан мустасно эмас. Сенга ҳамфикр ва ҳамдард бўладиган инсонни топиш, сени тушуниб, фикрларингни қувватлайдиган кишини ахтариш аслида катталар адабиётининг ҳам, болалар адабиётининг ҳам бош вазифаларидан бири ҳисобланади. Ҳар қандай ёзувчи, хоҳ катталар, хоҳ болалар учун ёзсин, инсондаги ниманидир тасдиқлагиси, ниманидир инкор қилгиси келади. Тасдиқлаб туриб инкор қилади, инкор қилатуриб тасдиқлайди. Худди ана шу руҳий, ахлоқий ҳолатни ёзувчилар ижобий ё салбий образлар орқали кўрсатишади. Демак, ёзувчи ўз аса-рида ижобий образларни яратар экан ўзига ҳамдард ахтаради, айтмоқчи бўлган фикрларини мана шу образ орқали ё тасдиқлайди, ё инкор қилади. Худди шу пайтда бир гап эсимга тушиб кетди. Биров менга “Катталарга айтган гапинг, улар бепарво бўлганлари учун, тарвузнинг устидан қуйилган сувдек ўтиб кетади”, деб айтган эди. Бола зоти эса тамомила ўзгача хилқат. Агар у сенга меҳр қўйса, сен айтган гапни, жон қулоғи билан тинглайди, шу гапни сендан эшитгани учун мақтаниб ҳам юради. Худди ана шу маънода буюк Андерсен ҳамдард сифатида болаларни танлаган бўлиши мумкин. Болалар ачинмайдилар, ачинишни билмайдилар, деган фикр менимча баҳсли, мунозаралидир. Чунки болалар буюк эртақчини тушунганлари ва унга ачинганлари учун ҳам унинг асарларини салкам икки юз йилдан буён қўлдан қўймай ўқиб келмоқдалар.

Мендан яна, каминани болаларга боғлаб турадиган қандай ички дард борлигини ҳазилнамо қилиб сўраяпсиз. Мени болаларга боғлайдиган ички дардим уларга бўлган битмас муҳаббатим ва ачинишимдир. Йиғлаётган болаларни кўрсам, ёнига ўтириб юпатсам дейман. Яхши ўқимаётган болани кўрсам “эсизгина,

шу пайтда вақтини бекорга ўтказмай, кўпроқ ўрганиб, кўпроқ ўқиса, маънавияти бутунроқ ўсади” дея ачинаман. Ҳар бир боладаги Аллоҳ берган қобилият эртароқ очилса яхши бўлади деб ўйлайман. Болалар учун туғилдим, болалар учун яшадим, яна болалар учун яшайвераман деб мақтаниб ҳам юраман. Ёзаётганимда эса кекса ёшдаги одам бўлиб эмас, худди боланинг ўзи бўлиб, ёки яқин ўртоғига айланиб ёзаман. Қайси ёшдаги бола, ёки ўсмир учун асар ёзмоқчи бўлсам ўша ёшдаги бола ё ўсмирлар даврасида бўлишга ҳаракат қиламан. “Жаннати одамлар” романимни ёзаётганимда, кўп вақтимни боғчадаги юқори босқич болалари, мактабдаги биринчи синф ўқувчилари билан ўтказдим.

– **Инсон болалик чоғида мўъжиза ва саргузаштларни, ўқувчини ўз ортидан эргаштириб кетадиган ғаройиб воқеаларни ёқтиради. Назаримда, ёш китобхонларни Худойберди Тўхтабоев асарларига боғлаб қўядиган оҳанрабо ҳам шунда... Ижодкор эса асарни ёзиш жараёнида маълум муддат ундаги воқеалар ичида яшайди. Янаям аниқроғи, ёзаётганларига аввало ўзи ишонади. А. Қодирийнинг “Ўткан кунлар” романи устида ишлар экан, Кумуш ўлими ҳақидаги бобни ёзиб тугатгач, ўқириб йиғлагани, “Кумуш ўлди!” дея хитоб қилганини ўқиганмиз. Сўз мулкининг султони Ҳазрат Навоий эса “Лайли ва Мажнун” достони якунида бу достонни “йиғлай-йиғлай тугатгани”ни баён қилади. Асарларингиздаги саргузаштларга, айтайлик, Ҳошимжоннинг сеҳрли қалпоғига ўзингиз ҳам ишониб қолган пайтларингиз бўлганми? Бу воқеаларни қандай ўйлаб топганингиз фақат болаларга эмас, биз катталарга ҳам қизиқ туюлади.**

– Исломи таълимотда “чақалоқ мусулмон бўлиб туғилади” деган ҳикмат бор. Яна бир таълимотда “чақалоқ она қорнида шаклланаётган пайтда Аллоҳ чақалоқнинг қалбига адолат, ҳақиқат, маъсумлик, камолот туйғуларини қўшиб яратади” деган яна ҳам гўзалроқ фикрлар мавжуд. Бу туйғуларнинг ҳар бирини алоҳида-алоҳида олиб, алоҳида-алоҳида таҳлил қилиб, катта-катта китоблар ёзса бўлади, дейдилар. Ана шу бир-бирдан гўзал туйғулар ичида алоҳида ўринга эга бўлгани камолот туйғуси ҳисобланади. Камолот туйғуси инсонни юксалишга даъват этиб турадиган буюк туйғудир. Бола ақлини таний бошлаши билан дунёни билишга, атрофини ўраб турган моддий ва маънавий дунёни тушунишга, секин-аста ички бир туйғу таъсирида ўзини ҳам англашга интилади. Бу ҳолат унда табиий бўлади, туғма бўлади. Чунки бу гендан келаётган илоҳий овоздир. Бу пайтда болалар шунақанги серсавол, шунақанги қизиқувчан бўладилар-ки, ҳамма нарсани тезроқ билиб олишни ишташади. Тинимсиз савол бериб, баъзан катталарни ҳам безитиб юборишади. Саволларига жавоб олишолмаса, йиғлаб ҳам юборадилар. Чунки мия пўстлоғи остида жойлашган маълум марказ бетўхтов “озуқа” сўраб туради. Унинг озуқаси ёруғ оламга дахлдор билимлардир. Болалик ва ўсмирлик палласининг характерли хусусияти мана шунда. Катталарга берилган саволлар ва олинган жавоблар воситасида бола ёки ўсмирнинг шахси шаклланиб боради.

Беғубор, ўйинларга тўла болалик тугаб, аста-секин масъулиятли ўсмирлик палласи бошланади. Бу ҳам табиий, бу ҳам камолот туйғусининг қистови. Бу туйғу бола ёки ўсмирнинг ривожланишига қараб, бирида кучсизроқ, бошқасида кучли бўлиши мумкин. Ўсмирнинг оилада, мактабда, ўртоқлари ўртасида эшитганлари уни қониқтирмай қолади. Фавқуллода, жуда қизиқарли ёки кўрқинчли кечинмаларни бошидан кечиргиси келади. Поёнсиз ўрмонда адашиб, сўнг йўл топиб чиқиб кетса, кўрқинчли қароқчилар билан учрашиб уларни енгса, ҳеч кимнинг ақли етмайдиган янги бир машинани кашф қилса, пахтаининг шундай бир навини яратса, кўсак пишиб очилса-ю, лўппи-лўппи пахталар ўз-ўзидан оқиб келиб, хирмонда тўпланаверса. Сигирнинг қорнида сутни пишлоққа айлантирадиган аппарат ихтиро қилса... Хуллас, ўсмир ана шундай хаёлот олами қуршовида яшай бошлайди. Ҳаётда қандайдир ютуққа эришганларни кўрса, уларга ҳавас билан қарайди, ҳатто тақлид қилади. Гоҳ мақсадига эришолмай қолган болалар ва ўсмирлар уйларида кочиб ҳам кетишади.

“Қасоскорнинг олтин боши” романимни олтинчи синф ўқувчиси ўғлим Бахтиёр ва унинг тенгқур ўртоқларига атаб ёзганман. Романни тарихий саргузашт жанри талабларига риоя қилган ҳолда ёзганман. Номоз Пиримқул ўғлини романнинг қаҳрамони этиб танлаганман. Бу камбағалпарвар, етимпарвар жасур йигит 1870-1907 йиллар ўртасида яшаб, Самарқанд воҳасида камбағаллар ва хўрланганларнинг ёнини олиб кўп жасоратлар кўрсатган тарихий шахс эди. Рус тадқиқотчиси Пиясковский ёзган китобида, “Номоз бошлиқ қасоскор йигитлар Тошкент, Самарқанд, Қарши, Бухоро вилоятларида генерал Сакулский, генерал Фон Гескетларнинг тиш-тирноғига қуролланган каллакесарларига қарши кураш олиб борган эдилар”, дейилган. Номоз тўдасидаги йигитларнинг кўксидagi туморида:

*Не учун дунёга келдик,
Яхшини билмасак биз.*

*Не учун дунёга келдик,
Яхшилик қилмасак биз,* – деган сўзлар қасамёд тариқасида ёзилган экан.

Тарихий манбаларни чуқурроқ ўрганганим, ўша даврларни кўрган кексалар билан кўпроқ суҳбатлаш-

ганим сари ўттиз етти ёшида хоинлар томонидан ўлдирилган бу жасур йигитни астойдил, мисоли ўз ўғлимдек яхши кўриб қолдим. Ёзаётган пайтимда унинг ҳар бир хайрли ишидан олам-олам завқ олардим, қийинчиликка тушиб қолса ундан кўпроқ қайғурардим.

Тарихий манбаларда Номоз ҳокимларнинг навқарлари, жазо отрядининг махсус аскарлари қуршовида қолади, ақли, жасорати, топқирлиги сабабли уч юз кишилиқ аскар қуршовидан эсон-омон чиқиб кетади. Эсон-омон чиқиб кетишгач, йигитларга дам бериб, ўзи ҳам жиндек мизғиб олмоқчи бўлади. Ёнида ҳамшиша бирга юрган Кенжа Қора деган йигити унинг бошига тош билан уриб ўлдиради. Тарихий манбаларда Номознинг боши Самарқандга, Фон Гескет жанобларига келтирилган деган гаплар бор. Мукофотланганлар орасида ўзининг ноиб бўлиб юрган Кенжа Қора, Арслонқул деганларнинг номлари ҳам учрайди.

Асарни тугаллар эканман, ўғлимдек бўлиб қолган Номознинг хоинлар томонидан ўлдирилишига келганда ёзолмай қолдим, бир неча кун ёзув столимга яқинлаша олмадим. Уйқум ҳам бузилган, кўрқинчли тушлар кўраман. “Номоз, тур ўрнингдан, қочамиз” деб додлаб туриб кетган пайтларим ҳам бўлган. Руҳий изтироблар исқанжасида асарни бир амаллаб ёзиб тугатдим. Лекин бу буюк қаҳрамоннинг руҳи кўз олдимдан кетмай қолди. Охири кўни-кўшнилари йиғиб, қуръон ўқитиб, ихчамгина худойи оши бердим. Шундан кейингина қалбим таскин топди, хотиржам тортдим.

Саволингизнинг иккинчи қисмида Ҳошимжон ҳақида сўрагансиз. Ҳошимжон – бу менинг ўзим, болаликдаги орзуларим, шодликларим, шумликларим, армонларим. Ёзаётганимда бирор воқеани ўйлаб топганим йўқ, турли-туман воқеалар, қувликлару шумликлар ўз-ўзидан оқиб келаверган. Бир ўринда қиқирлаб кулиб, чопқиллаб кўчага чиқиб кетардим, бошқа бир ўринда Ҳошимжон йиғласа, мен ҳам қўшилиб йиғлардим. Ҳозир ҳам гоҳида Ҳошимжонга айланаман, гоҳ саксон ёшли Худойберди бобо бўлиб қоламан.

– Ҳар бир давр болаларининг ўз сеvimли асарлари бўлади. Бугуннинг боласи дунё болалар адабиётининг нодир намуналаридан бўлган Шарль Пьеро, Андерсен, Ака-ука Гриммларнинг эртақлари, Сент Экзюперининг “Кичик шаҳзода”си ёки Николай Носовнинг Билмасвой ҳақидаги машҳур саргузаштларидан кўра аллақандай робот одамча ҳақидаги ҳикояни маъқул кўриши мумкин. Шу маънода болалар ёзувчиси кичик замондошларининг қизиқишлари ва эҳтиёжларидан ҳам хабардор бўлиши зарур. Хўш, 20-асрда болаларни саргузаштларга бой романлари билан обдон ҳайратга солган Худойберди Тўхтабоев янги аср болалари учун қандай асарлар яратмоқда?

– Тўғри айтасиз, кичик ёки катта асарга қўл уришимдан қатъи назар, аввало ёзмоқчи бўлган асарим ўқувчини ўзига торта оладими, завқлантира оладими, ҳайратлантирадими, деб ўйлаб кўраман. Бош масала ўқувчи диққатини ўзига тортиш бўлади. Қалам аҳли ўртасида “Икки марта ўқишга арзимайдиган асар бир марта ўқишга ҳам арзимайди” деган гаплар бор. Техника асри авжига чиқиб бораёпти. “Одамдан кўра ақллироқ” роботлар пайдо бўляпти. Жонли, юзма-юз

мулоқотлар ўрнига телевидение, интернет, радио, “зиёнет”лар, телефонлар, уяли телефонларда ширасиз, ҳаяжонсиз кечадиган мулоқотлар кундан-кунга оммалашиб бораяпти. Кино залларидаги тўхтовсиз томошалар, кўчадаги чаласавод рекламалар... ё тавба! Ана шундай нарсалар болалар ва ўсмирларнинг фикрлашига, бора-бора тафаккурига ҳам таъсир қилмаяпти дейсизми? Мактабларда бўлсангиз, ўқувчи болаларнинг сўз бойлигида техникага оид, компьютерларга оид сўзларни кўп учратасиз. Аммо минг афсуски, болажонларимиз она тилимиздаги баъзи сўзларнинг маъносини яхши фарқлай олишмайди. Ахир инсон тафаккури сўз бойлиги асосига қуриладику. Қизиқ бир мисол келтирай, 2009 ва 2010 йиллар давомида болалар ва ўсмирларга бағишлаб, ҳаётий воқеалар асосида “Қуёнлар салтанати”, “Қиз талашган ўсмирлар” номли романларни эълон қилдим. Ўзимча қойил қилдим деб мақтаниб ҳам юрдим. Китобларнинг сотилиш жараёнини кузатиб ҳам бордим. Қизиқ, бу асарлар “Жаннати одамлар” номли романимга ёки олдин эълон қилинган романларимга нисбатан ҳам сустроқ сотилаётганини кўрдим. “Ахир долзарб мавзуларда ёзган эдим-ку, нега сустр сотилаяпти экан”, деб ўйланиб қолдим. Шу ўйлар сабаб “Пешонасига телевизор ёпишган боланинг саргузаштлари” номли кичик бир қисса дунёга келди. Уни нашриётга топширдим. Натижа эса жуда-жуда қизиқ бўлди. Бу қисса олти ой давомида олти марта нашр этилди. Тавба, ҳар босилганда юз минглаб, икки юз минглаб нусхада чоп этилса-я! Гоҳида китобнинг бу қадар кенг оммалашуви нима сабаб бўлди экан, деб ўйлайман. Эҳтимол бунга “телевизор” ёки “саргузашт” деган сўзларнинг сарлавҳага чиқарилгани сабаб бўлгандир. Бироқ барибир ўйлаб ўйимга етолганим йўқ. Айни кунларда кичик замондошларимни қизиқтирадиган мавзуларни назарда тутиб, “Интернет ичига қамалган бола” деган қиссани ёзишга уринаяпман. Қисса кўпроқ миллий кадриятларни тарғиб қиладиган, ўқувчининг сўз бойлигини оширадиган ҳолатда бўлиши керак. Сеҳрли вируслар пайдо бўлиб интернетни томоша қилиб ўтирган боланинг онги ва қалбини ичкарига тортиб кетди. Бола интернет ичидаги кенгликда ранг-баранг томошаларни кўриб мазза қиляпти. Ниҳоят бола ташқарига чиқмоқчи, қишлоғига қайтмоқчи бўлган пайтда роботлар йўлини тўсди. Бола қайси миллат вакили бўлса, ўша миллатни миллат қилиб турган камида етмишта белгини билиши шарт экан. Масалан, камида еттита эртақ, камида еттита миллий қаҳрамон номини санаши, камида ота авлодидан етти инсоннинг исмини айтиши, камида етмишта мақолни билиши, мамлакатдаги дарёлардан ўнтасини санаб бериши, еттита музейни эслаб қолиши... Хуллас, менинг ҳозирча болажонларга сир бўлиб турган қаҳрамоним мана шундай тўсиққа дуч келиб қолди. Қолганини асар битгандан кейин айтаман.

– Сиз мансуб бўлган авлоднинг болалик йиллари осон кечмаган. Одатда бундай ҳолатда болалар эрта улғаядилар. Сиз эса саксон ёшдан ошганингизга қарамай, болаларча руҳиятни, қалбни асраб қола олгансиз. Матбуот, телевидение ва радиодаги чиқишларингизни кузатиш чоғида бу-

ни осонгина пайқаш мумкин. Айтинг-чи, бу муваффақиятнинг сирини нимада?

– Ойбек домла “уруш йилларининг ҳўкизига ҳам жабр бўлган” деган иборани жуда ўринли ишлатган. Ҳа, биз уруш йилларида улғайган болалар болалигимиздаёқ қарий бошлаганмиз. Уруш йилининг барча машаққатлари болалар елкасига тушган десам, ишонаверинг. Ота-онадан жудо бўлиш, оч-наҳор қолиш, бир бурда нон учун бир-бири билан муштлашиш, оиладаги фарзандларнинг бир калишни навбатма-навбат кийиб мактабга қатнашлари, бурга ва бит обдон урчиган ўша даврларда ерга олов ёқиб, кўйлакни оловга қоқиб-қоқиб олиш уруш йилларига хос манзаралардир. Бироқ бу гаплар бугунги болаларга эртақ бўлиб туюлади.

Лекин бу машаққатларни енгишда раҳматли болаларимиз, жаннати бувиларимизнинг қалбидаги гўзалликлар муҳим рол ўйнаган. Боболар кўлига ток қайчи олиб қаровсиз қолган оилаларнинг тоқларини кесиб берарди. Бувилар зоғора ундан атала пишириб оч қолган оилаларга улашарди.

Бир воқеани айтмай, 1943 йили очарчилик, қаҳатчилик авжига чиққан пайти эди. Ўғай акам туз конига бориб, катта кўк эшагимизга қоп-қоп туз юклаб келиб, қишлоқларга сотарди. Оиламизда оз бўлса-да қут-баракка бор эди. Раҳматли онам “Бир ҳовуч шолини олиб чиқиб туясизлар, ош қиламиз” деди. Навбатма-навбат кели атрофида айланганимизни кўрсангиз. Ниҳоят ош дамланди. Раҳматли онам бўлса “кўлни ювиб танчага ўтиринглар, тиловат қиламиз” деди. Тиловат қилинди ҳам. Тиловат қилиб ҳовлига чиқсак қозон йўқ, ўша пайтдаги югур-югурни кўрсангиз. Шуниси қизиқки, ош еётганимизда биров халақит бермасин деб кўча эшикни ичкаридан беркитиб қўйган эдик. Бир маҳал ўғай акам боғ томондан “манави калишни кўринглар, Раҳимнинг калиши, Раҳимнинг калиши” деб чопиб келди. Ҳаммамиз Ўғил холамнинг уйига югурдик. Ҳеч қулфланмайдиган эшиклари қулф эди. Акам кучли эди, эшикни уриб очди. Кирсак, қозондаги ошнинг дам товоғи энди очилаётган экан, димоғимизга ош ҳиди урди. Бечора онагинам “Ўғил хола, Худога шукр, шу ошни бирга еймиз деб ният қилгандим. Раҳим, иккита лаган келтир, аёллар алоҳида лаганда, ўғил болалар алоҳида лаганда ейди”, дедилар. Ўша кун икки аёлнинг бирданига йиғлаганини кўрдим. Улардан бири онам, иккинчиси Ўғил холам эди. Эртасига Ўғил холам бир қоп кўмир чиқариб юборибди. Назаримда, менинг қалбимни ўша мудҳиш йилларнинг яхши одамлари сақлаб қолган бўлса керак.

– Бугун миллатимизнинг кенжа бўғини учун нашр этилаётган китоблардан бир қарашда кўнги тўлгандек бўлади-ю, аммо миқдор ўзгаришларининг сифат ўзгаришларига мос келмаётганлиги одамни ранжитади. Яъни, болаларга аталган китоблар орасида “алдагани бола яхши” қабилда ёзилганлари ҳам кўп. Болалар учун ёзаётган адиб эса миллат келажаги олдидаги маънавий жавобгарлигини унутмаслиги керак. Бу боладаги фикрларингиз.

– Бир маҳаллар Болтиқ бўйи республикаларига, болалар адабиёти кунларига борардик. Бу мамлакатларда ёзувчи деганда болалар ёзувчилари назарда

тутилар экан. Латвияга борганимизда, ўттиз нафар ёзувчидан йигирма тўрттасини болалар ёзувчиси деб таништирганлари эсимда. Ҳайрон қолган эдик. Қайси мамлакат иқтисодий жиҳатдан ривожланган бўлса, ўша мамлакатда болалар адабиёти ҳам ривожланганига кўп бор гувоҳ бўлганман. Демак, дунёнинг ривожланган мамлакатларида болалар ва улар учун ижод қиладиган ёзувчиларга эътибор жуда катта. Бир мисол айтай: машҳур болалар ёзувчиси Сергей Михалков касал бўлиб ётганда, уни кўргани ҳукумат бошлиғи Путиннинг борганини телевизорда кўрсатишди. Норвегиялик машҳур эртакчи она Асти Лингирен вафот этганда бутун мамлакат бўйлаб бир кунлик мотам эълон қилинди... Албатта, мамлакатимизда ҳам ижод аҳли учун, айниқса ёш ижодкорлар учун яхши шароитлар яратилган. Шароит яхши-ю, адабий маҳсулотларнинг сифати ҳақида бир нарса деёлмайман. Яхши десанг, яхши дейишга арзимайди, ёмон десанг, борини ҳам ёзмай кўйишлари мумкин. Келинг, булар ҳақида кейинги суҳбатларимизда гаплаша қолайлик.

– **Бугун ўзбек болалар шеърояти ривожига ҳисса қўшаётган ижодкорлар талайгина. Лекин болалар ёзувчиларига келганда Худойберди Тўхтабоев, Эркин Малик... деймиз-да, тўхтаб қоламиз. Озгина истиҳола билан сўрамоқчи бўлганим шуки, Худойберди Тўхтабоевнинг меҳнаткаш қаламига ворис бўла оладиган бирорта мард топилармикан?**

– Жуда ҳам муҳим масалани ўртага қўяёпсиз. Қани энди бу масалани мамлакатимиздаги барча матбуот органлари ҳам дадил кўтариб чиқса. Ахир дарслиқдан бошқа китобни қўлига ушламаган болалар ва ўсмирлар кўпайиб бораяпти-ку. Тўғри, ҳозирда ҳар учта қиздан биттаси шоира, тўртинчи-бешинчи синфдаёқ китобларини чиқараяпти. Ёзувчилар уюшмасининг “Ижод” фондидан камида йигирмата ижодкорнинг йигирма мингтадан китоби чоп этилмоқда. Шулардан биттаси, нари борса, иккитасигина насрга бағишланаяпти. Демак, йигирмадан бири насрга тўғри келаяпти. Аброр Қўшназаров, Динора Раҳимова сингари ўғил-қизларимизнинг кичик-кичик қисса ва ҳикояларини, тўқиган эртақларини ўқиб бораяпман. Лекин булар катта адабиёт олдиди қилинаётган кичик-кичик машқлар холос. Булардан умидим катта, ворис бўладиларми-йўқми, буни айтолмайман. Қани энди, ўзим билан баҳслашадиган шогирдларим бўлса-ю, ана шулар билан хурсанд бўлсам.

– **Ҳар қандай адабиёт тараққиёт сари одимлар экан, жаҳоний тажрибаларга суянади. Сизнингча, ўзбек болалар адабиёти дунё болалар адабиётининг қайси тажрибаларига мурожаат**

қилиши мумкин? Худойберди ака, бу саволга болалар учун таржима қилинаётган асарлардан келиб чиқиб жавоб берсангиз яхши бўларди.

– Бир ёзувчидан адабиётшуносларимиз ҳадеб уни ўқидингизми, буни ўқидингизми, деб сўрайверганларида “мен ўқувчи эмас, ёзувчиман” деган экан. Мен ҳам шунга яқинроқ жавоб қайтарсам. Аввало, бизда болалар адабиётига оид таржима асарлар жуда кам. Борларини ҳам кам ўқийман. Ўзим учун танлаб олган ёзувчиларим кўп. Рус ёзувчиларидан оғир, босиқ характерлар яратувчи Алберт Лҳанов, қувноқ, ҳазилкаш ёзувчи Николай Носовни яхши кўраман. Айниқса, унинг Билмасвойи дунёни забт этганидан хурсанд бўламан. Италия эртақчиси Жанни Родарини кўп жиҳатдан ўзимга устоз қилиб олмоқчиман-у, лекин ҳалигача уддасидан чиқолмайман. Жанни Родари бобога ўхшаб қиссалар, эртақлар ёзиш ҳаракатидаман.

– **Даҳо шоир Гётенинг шундай сўзлари бор: “Эллик йил китоб ўқидим. Лекин бу жараёнда билганим ҳеч нарсани билмаслигим бўлди”. Сиз эса олтмиш (балки ундан ҳам кўпроқдир) йилдан буён китоблар билан ҳамнафасиз. Адабиёт сизга нима берди?**

– Тўғри савол беряпсиз, киши қанча узоқ яшаса, шунча кўп ўқиса ҳам, шунча кўп нарсани билса ҳам, яна тўхтамай ўқишга, билишга интилавара экан. Ёшингиз ўтган сари яна ва яна кўп нарсани билгингиз келаверади. Немис файласуфи Гегел: “Мен ҳеч нарсани билмайман деган сўзни биламан” деган экан. Ҳа, дунё кенг, манъавий дунё олами ҳам чексиз ва чеғарасиз. Мана энди, коинот оламининг кенглиги ҳақида тушунчалар кўпайиб бораётган пайтда кичкина уй ичиди ўтириб кўп нарсани биламан дейиш ноқулай бўлар экан. Хўш, адабиёт менга нима берди? Адабиёт оз бўлса ҳам дунёни танитди, оз бўлса ҳам ўзимни ўзимга танитди.

– **Худойберди ака, суҳбатимиз сўнггида яна анъанага содиқ қоламиз: “Ёшлик” журнали мухлисларига тилақларингиз.**

– Ёшлик журнали мухлисларига қуйидагиларни айтмоқчиман:

Биринчиси: ўзингизга қаттиқ ишонинг.

Иккинчиси: майда-чуйда мақсадлар қурбони бўлманг.

Учинчиси: олдингизга қўйган мақсад ва ниятингиз жуда улкан бўлсин. Масалан, тўққизинчи синф ўқувчиси “катта бўлсам албатта мана шу мактабга директор бўламан” деб ният қилсин. Мақсад қанча буюк бўлса, Аллоҳ шунга яраша куч-қудрат ато этади.

Суҳбатдош: Гулноз МЎМИНОВА

Зебо РАҲИМОВА

СЎЗ АЙТМОҚ ИЗТИРОБИ

Даставвал бу таклиф менга қизиқ туюлди. Уй бекаси бўлсам, анча йиллардан буён рўзгор билан андармон бўлиб юрган аёл кўпчиликка нима янгилик ҳам айтарди деб ўйладим. Аммо, юрак-юрагимда товланиб, тинчлик бермаётган соғинчнинг ранги, турмушнинг ҳар қандай паст-баландида ҳам мени тарк этмаган, бўғзимга тикилиб ташқарига чиққиси келган Сўз ва уни айтиш бахти мени фикримдан қайтарди. Мен бу иборадан “азоби” сўзини тушириб қолдирдим. Зотан, ҳар бир ижодкорнинг ҳаёти аслида ижодий изтироблар, Сўзнинг айтилиш азоблари ичида кечади. Энди, мавзуга қайтамыз.

Қачонлардир ҳаммамиз Орзулар мамлакатида, болаликнинг сирли диёрида бўлганмиз. Бу сеҳрли диёрнинг тўрт фасли ҳам эртақ: сураткаш қишлари тугамайдиган, баҳорлари сўрамасдан юрагинга кириб келадиган, сўлим ёзлари боғ-роғларда кечадиган узун таътиллардан, беқасам кузлари бир текис пахтазорлардан иборат эди. Шу чексиз-чегарасиз туюлган дунёнинг ранг-баранг қиёфалари ичида суюниб, куюниб улғайганман. Мени ўраб турган борлиқ шу қадар бетакрор ва улуғвор, шу қадар дахлсиз ва дахлдор, шу қадар мафтункор ва ...ситамкор эдики, мен уни англашга уриниб сўз айтиш касалини орттириб олдим. Бу эҳтиёж ўсиб-улғайиб юрагимга азоб берадиган бўлди. Балки, шоирлик шудир.

Бир куни тонгда нималардир ёздим. Ўчоқбошида, тутантириқ учун қўйилган қоғоз бўлакчасига, қуёшни олқишлаб. Қоғозни супада бобом билан суҳбатлашиб ўтирган отамга олиб бориб бердим. Отам қоғозни ажабланиб олдилар-да, бир муддат тикилиб қолдилар. Кейин бобомга юзланиб “Набирангиз шеър ёзибди” дедилар. Қоғозчага: “Эй, қуёш! Нурунгни соч! Яшнасин боғлар, Гўзал боғда сайр этсин, Қари-ёш!”, деб ёзилганди.

Зебо Раҳимова

1958 йили Қашқадарё вилоятининг Китоб туманидаги Ўрис қишлоғида таваллуд топган. 1981 йил ТошДУ (ҳозирги ЎЗМУ) нинг журналистика факультетини тугатган. Туман газетасида, китобсеварлар жамиятида, туман радиосида, Қайнарбулоқ қишлоқ фуқаролар йиғинида, бир муддат республика хотин-қизлар журнали “Саодат”да ишлаган.

мизда машрабхонлик кечалари бўларди. Онам ажойиб уй бекаси, зукко, мулоҳазали, ҳунарманд аёл эдилар. Уй-рўзгор юмушларидан, томорқа ишларидан қўллари бўшади дегунча ўтириб кашта тикардилар. Ҳозир ҳам онамнинг кашта гулларига игна ургач, қулоч ёзиб узун-узун савоқ тортишлари, иш тика туриб чиройли хиргойи қилишлари кўз ўнгимдан кетмайди. Бугун ўйлаб қарасам, юрагимнинг туб-тубида шоир бўлишдан аввал уларга муносиб фарзанд бўлиш истаги бўлган экан.

Мактабда ўқийман. Туман газетасида қатнашиб турарман. Бир сафар таътилда акам Тошкентдан кичик бир шеърый тўплам кўтариб келди. “Шеър ёзаман дейсан, бу шоир кимлигини биласанми?”, деб савол-сўроққа тутди. Билсам, бу элимизнинг ардоқли шоири Абдулла Ориповнинг шеърлари экан. Шу куни уйимизда оилавий “абдуллахонлик” куни бўлган. Шу тариқа А. Орипов, Э. Воҳидов, кейинроқ эса Муҳаммаджон Раҳмон, Усмон Азим, Шавкат Раҳмон, Ҳалима Худойбердиевалар ижоди билан танишдим. Уларнинг асарларини излаб топиб, ўқийдиган бўлдим. Талабалик давримизда уларнинг жўшқин шеърояти яловбардор эди. Биз талабалар ана шу ҳуррият шабадалари эсиб турган шеъроят гулхани тафтида тобланиб, тарбият топдик.

Талабалик давримизда “Гулистон” журнали таҳририятига кўп борардик. Бу маърифат масканида Асқад Мухтор бош муҳаррир эди. Биз ёшлар бу ерга Маҳмуд Саъдий, Мурод Хидир бошчилигидаги китоб ва унинг мутолаасига, жаҳон адабиёти янгиликларига оид қизиқарли суҳбатларни тинглагани келардик. Турмушга чиққанимда яхшигина кутубхонам бор эди. Мактаб давридан “Шарқ юлдузи”, “Гулистон”, “Фан ва турмуш” каби журналларни, айрим газеталарни йиққанман...

Ўқишни тугатиб, туман газетасида ишладим. Бир гал Тошкентга иш билан келиб устоз Муҳаммаджон Раҳмонни (Аллоҳ раҳмат қилсин) зиёрат қилиш учун наشريётга ўтдим. Салом-алиқдан сўнг “Қани, шеърларни беринг-чи” дедилар. Мен жимгина ерга қарадим. Устозга шеърсиз келганимни айтиб, яхшигина дакки эшитиб олдим. “Одам ҳам шундан шунга шеърсиз, йўлакай келадими?”, дедилар. Бу танбеҳ шусиз ҳам оғриб юрган жонимдан ўтиб кетди. Кейинги сафар юрак ютиб бир папка шеър кўтариб келдим. Муҳаммаджон акага шеърлар жуда манзур бўлди. Бу шеърлар устоз Усмон Азим тавсияси билан “Саодат” ҳамда “Ёшлик”, “Шарқ юлдузи”, “Ёш куч”, “Сирли олам” журналларида чоп этилди.

Матбуотда анчагина шеърларим эълон қилинганига, бу шеърлар мухлислар муҳаббатини қозониб улгурганига қарамай кўнглимдаги бир безовталиқ, беқарорлик, беҳудлик менга тинчлик бермади. Фақат, вақти келиб мавлоно Жалолоддин Румийнинг “Маънавий”и:

*“Тингла най андоқ ҳикоятлар қилур,
Ким, жудоликдин шикоятлар қилур...”*

ва ҳазрат Навоийнинг бетакрор ғазалларидан баҳраманд бўлиб, ҳақиқий ишқу ошиқлик тафсилотларидан хабардор бўлгачгина кўнглимдаги йиғининг асл сабабини англагандек бўлдим. Машҳур “Қаро кўзим”да шундай байт бор:

*“Тақоваринга бағир қонидан ҳино боғла,
Итинга ғамзада жон риштасин расан қилғил”.*

Биргина шу фидоликни англаш учун мумтоз адабиётни билишимиз керак экан. Мумтоз адабиётимизни билмай туриб Сўз айтиш мумкин эмас. Ўзлигини англамаган ижодкор ўзгага нима янгилик ҳам айтарди. Дарахт илдизи билан тирик. Ҳар бир истеъдод ҳам дунёга келгач, аввало, тарбият топади, униб-ўсади, камолга етиш даврини бошдан кечиради. Бу жараёнда мумтоз адабиётимизни, менталитетимизга хос шарқ фалсафасини ўзлаштириш биринчи ўринда туриши керак. Асл нарса ҳамма даврларда ҳам ўз қийматиغا эга бўлади. Адабиётнинг ранг-баранглиги, янгица кўринишлари эса ижод табиати билан боғлиқ ҳодиса. Ўз илдизиди мустаҳкам турган ижодкор кучли замонавий асар ёза олади. Фақат шундай асарлар Вақт тўзонига бардош беради ва келажак авлод учун яшаб қолади.

Ҳар бир одам елкасида инсон бўлиш мажбурияти бор. Ҳар бир инсон зиммасида бахтли бўлиш масъулияти бор. Биз минг йиллик эврилишлар арафасида ижод саҳнига кириб келгандик. Биз ана шу улкан тарихий эврилишни яшадик. Буюк Вақт доvonининг бу бетида Истиқлол билан юзма-юз келдик. Бу тарихий жараёнлар ҳаётимизда кечди ва унда ўчмас из қолдирди. Буюк Вақт доvonини ошиб ўтганлар билан Истиқлол йиллари туғилиб, вояга етганлар орасида ана шундай фарқ бор. Аммо, ҳамма даврларда ҳам адабиётнинг вазифаси битта бўлган: комил инсон тарбияси. Соғлом адабиёт соғлом авлодни тарбиялайди. Адабиёти оқсаган, майдалашган жамиятда маънавий таназзул бошланади. Бу хатарли жараённинг узоқ давом этадиган илк белгилари саводсизликнинг оддий воқеликка айланишидир.

Бир куни бир журналга шеърларимни бердим. Бунга анча бўлди. Маълум бир вақтдан кейин таҳририятга ўтдим. Шеърларингиз яхши-ю, шу, ижтимоий масалалар ёритилмаган-да, дейишди. Шунда жуда ҳайрон қолганман. Чунки, бу дунёда борлигимнинг ўзи мен учун ижтимоий ҳодиса эди. Дунёни ҳар ким ҳар хил тушунади. Буни қабул қилиш керак. Аммо бу авомлик даражасида бўлса, кўрқинчлидир.

Аслида ижод ҳам бир неъмат. Гарчи сўнгги йилларда матбуотда кўринмаган бўлсам ҳам соғлом ижодий муҳит ичида фойдали умр кечирдим, деб айта оламан. Гап сонда эмас-ку. Оиламиз ижодкорлар оиласи. Турмуш ўртоғим, ажойиб адабиётшунос олим, устоз Сайфиддин Рафиддинов шарофатлари билан хонадонимизда тез-тез ижодий суҳбатлар уюштирилади. Муҳаммадсодиқ Олий журналистика курси магистратурасининг биринчи bosқич талабаси. Дилдораой кичкинтойлар тарбияси билан банд. Худога шукр, тўртта асал набирамиз бор. Одам ажратадиган феъллим йўқ. Аммо, шу тупроқда туғилганим, борим билан ҳам, йўғим билан ҳам шу халққа тегишли эканим ҳамиша кўнглимни ифтихорга тўлдирди.. Мен ўзбекман. Дунёга ўзбекона кўз билан қарайман. Бу менинг дунёқарашим. Шеър ёзиш эса мен учун ҳамиша маънавий ҳодиса бўлган. Савия – алоҳида мавзу.

Шамол кўроғида улғаяр боғлар

* * *

Сен яна келмадинг,
лабимни бурдим,
кўнглимдан сув ичди гуссанинг шоми,
яна тун умримга қаро шарнадай
кирди айрилиқнинг узун оқшоми.

Бу шом ажаб сокин,
қайғуманд,
дардманд,
у қуюқ кўнглимни шамчироқ билиб,
қуюқ кўлкаларга ташилаганча банд,
дахр боғларига кирмоқда елиб.

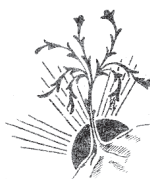
Сурмаранг осмонда аргимчоқ ташлаб
ой кумуш кокилин ўлтирар тараб,
хазон шитиридан ҳурккан чаשמалар
жилдирар кимсасиз боғларга қараб...

Тириклик – безабон оқар бир дарё...
жимгина оқарар сочим толаси,
чанқовуз чалади лабларим аро
ҳаёт – тирикликнинг узун ноласи.

Фасллар алмашар таширфинг кутиб,
юрақ қулоқ осмас, не қилмай амр,
тун таъна-даиномин ичига ютиб
гамзада кўнглимни этмоқда таъмир...

* * *

Мен сени аядим,
«хайр» дедим, ёз,

қировли кунларнинг баридан тутдим,
ёмғирли ойларнинг силсиласини
жимгина йиғладим, жимгина ютдим.

Фараҳсиз тонгларнинг исканжасида
энг содиқ бир дўстга мактублар битдим.
Гуссалар битмади. Бегона каби
на сиз бор,
на мен бор кунлардан кетдим.

“Нега бу кунларнинг юзи йўқ, нега?!” –
шу билан тугади бошланган хатим,
манзилга етмаган мактуб сингари
унутилиб кетди менинг ҳам отим.

Вақт эса ўлчовли,
ўргимчак каби
ўтмишига ўради кунлар тизимин,
умримга бостириб кирган бу йиллар
супуриб ташлади ёзнинг изини...

* * *

Дарахтлар йил бўйи исмингни айтди,
кўчалар йил бўйи кетди сен томон.
Кун ҳам ўтиб борар, у келмас қайтиб,
биз бугун омонмиз,
бегумон омон.

Жилдираб оққан сув исмингни сўйлар,
майсалар жон берар исмингни айтиб.

Минг йил умр кўрсак кўрармиз, аммо,
омонат бу кунга келмаймиз қайтиб.

Зумрад баданида тилла ёпинчиқ,
зарҳали шабнамга юзини чаяр,
номингни йил бўйи беҳато айтиб,
тонг тасбеҳ ўгириб Сенга жилмаяр.

Фанимат жонимга ганимат кўнглим
азалий муҳаббат ҳақида сўйлар,
дарахт баргларидек юксалар кўкка
Сен ва Ишқ ҳақидаги қадимий ўйлар.

Ҳар битта ҳужайрам ҳужраси гувоҳ,
оламлар аро ҳақ ёзган қисматинг,
бу куннинг борлиги энг кичик сабоқ,
бу ишқнинг поклиги Сенинг исматинг.

...Ёнган юрагимдек дард чекмоқда шом,
қизарган ҳавода минг ўй, минг мавзу,
эй, жоним таниган абад, бардавом,
Сенинг ризолигинг энг улуг Орзу!

1.

Кўз ёши мисоли ёмғирлар ёғар,
ювар япроқларнинг юзини,
шамол булутларни эркалаб соғар,
йиғлатиб кўнглимнинг кўзини.

Мажнунтол ҳўнграниб тебратади бош,
сумбул сочларида шалола,
туйғу-юрагимни эзаётган тош,
юрак – кўксимдаги мажнуна лола.

Шамол селпинади,
ёмғир аралаш
адирлар ҳидини урар юзимга,
...мен ҳам шамол эдим,
сел эдим саркаш,
қайтиб келолмадим ўзимга...

2.

Кетдим,
энди қайтолмайман ҳеч,
айтолмайман буни юракка,
кулфат тортиб яшаб бўлмас тинч,
гамни енгиб бўлмайди якка.

Тириклик комида ўлдим тиккалай,
йилларча сўз демай кўнглимни очиб,
йилларга улоқдим юрак тилкалай,
яна қайга бораё ўзимдан қочиб...
Кўзимнинг ичига ёмғирлар ёғар,
ювар япроқларнинг юзини,
шамол қучогида улғаяр боғлар
йиғлатиб кўнглимнинг кўзини...

* * *

Юпанч, қаердасан,
хушбахтлик, сендан дарак йўқ.
Ой йўқ сумбуланинг ойидай сулув
ва мендай севгучи бир жонсарак йўқ.

Рангига қора югурган райҳон
сим-сим сочларини тарайди,
ўзингга оро бер, деб аврайди тун,
ялинчоқ ит каби ойга қарайди.

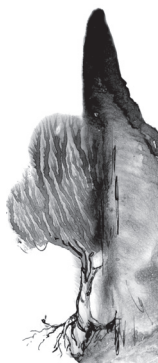
Бу ҳижрон оқшомни қизганар мендан,
туманлар тўлдирар тун қучоғини.
сумбула, қаерга беркитиб қўйдинг
согинч кўзларимнинг кўзмунчоғини?!...

* * *

Сенга бир арзим бор,
айтсам ботиниб,
айтмасам кўнглимдан тошади селлар,
юрагим оғзимдан кетар отилиб,
кўзимнинг ёшида яйрайди еллар.

Сенга бир арзим бор,
айтсам ботиниб,
елкамни тегирмон тоши синдирар.
Суйганим кўнглимдан кетар ёт бўлиб,
бу аччиқ айрилиқ мени ўлдирар.

Сенга бир арзим бор,
айтмасам бўлмас,
айтсам-да бўлмагай, карами кенгим,
эн бўлиши орзусин васваса қилар
қўлларимни ёлмаган энгим.

Ё Раб!...

арз айтишига сизарми ҳаддим,
дунёдан кечдиму
дунёдир дардим...

* * *

Бир қуюқ дарахтзор,
дарахтзор –
қадди тик шоҳларда охирги
япроқлар сайрайди азонлар,
беҳудай саргайган боғларда
қизариб пишади хазонлар.

Бир қуюқ дарахтзор,
дарахтзор –
безовта учади қағиллаб
чорбоғдан чорбоққа қаргалар,
қиш келар йўлларни бўйлайди,
дарахтлар – елкансиз даргалар.

Бир қуюқ дарахтзор,
дарахтзор-
пойида мудрайди шамоллар,
уйларидан термилади жим
тирамоҳга ўхшаш аёллар.

Эй-й! Сулувим! Ёйилиб кулади
офтобнинг илитмас нурлари,
ийийди боғларнинг фотиҳа тилаб
осмонга узатган қўллари.

Тирамоҳ.
Боғларнинг тушига
гуркираб киради мевалар,
Китобда қиш яқин,
отланар
қантарилган боғлар – кемалар...

* * *

Сиз йўқсиз. Юрагим гаши,
майсалар ҳам синиқар,
соғиниб саргайган дашт
изгиринда чиниқар.

Сунбула йигар сепин,
ҳар иши фаслга мос,

ўргимчак қилиб эпин
мезондан тўқир либос.

Негадир юрагим гаши,
хазондек дилгир дилим,
марварид тут қилиб рашик
менга узатар елим.

Гарчи куз, гарчи сокин
хазонрез, хазон сайли,
боғда қаргалар Маҷнун,
боғда қаргалар Лайли.

Беҳудлик, бегоналик
эзар, эсмоқда буюғ,
қип-қизарар хазонлар
кўзларимга босиб чўғ.

Мезонлар имосида
қаттиқ қишдан башорат,
хас остида шошилар
минг жонзот, минг ҳашорат.

Онам йўқ, вафот этган,
куз ёлғиз, юрагим гаши,
кенгликларга солиб кўз
соғиниб саргайар дашт.

Руху жон, жону руҳим,
бу қай кун, қайси кузак,
нега кўксимда сим-сим
юпанчсиз сингарар юрак...

* * *

Дило,
дардим аритмас
ташқарида ёққан қор,
гарчи пинҳон хавотир,
гарчи пинҳон умид бор.

Дило, сени инжитдим,
яна сизди кўзга ёш,
ҳув... кўнгил деган ёққа
кешиб бўлмас олиб бош.

Куз ҳавоси келтирар
турналардан хайр-хўш,
юрагимни қиймалар
қалдирғочлар уриб тўш.

Сурагларинг ивийди,
қалқийди қарогимда,
сувдан, ўтдан, самодан,
тупрогдан сўрогимда.

Байтул аҳзон ичинда
кўнглим бўлди басира,
най бўлдим навосига
икки дунё асира.

Кўнглим бузилар,
гоҳо
дийдам юмиар, тўлиқар,
қачон сендан бир жазба
мен бахтсизга йўлиқар...

* * *

Яна куз...
Кунлар соғинади сени жимгина,
йўллар соғинади беун, беўйлов,
кўзингнинг ёшини артгин, қизгина,
эшикда сеними йўқлайди биров...
Яна куз...

Боғлар сарғаяди офтобда ёна,
кўчалар хаёлчан таилайди нигоҳ,
тупроққа айлангим келади, она,
япроққа айлангим келади гоҳ-гоҳ...
Яна куз...

Осмон безовтадир, қушлар бетиним
иссиқ ўлкаларга кетади учиб,

кунлар юраклардан топади қўним
қўллар елкаларни жимгина қучиб...
Яна куз...

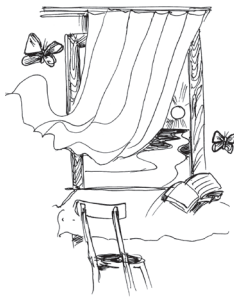
* * *

Кўнгилда руҳ қушин отдим,
жисмимни тарк этди сарбоним.
Ки ишқнинг кўзига ботдим,
на армоним, на армоним...

Кўзим кўнглим била йиғлаб,
юриб, сабрим сари етди.
Мени япроқ киби ўйнаб,
бу ишқ кетди,
бу ишқ кетди.

Юрак танда хароб бир юрт,
бу тонг – орзу,
бу шом – тақдир.
Умидли кун – илинж дилда,
у ҳам Сендан,
муваққатдир.

Нима борди,
нима қолди,
қафасман, ичкарим бўм-бўш.
Кими йўқ кимсасизларнинг
кими...
хуш,
марҳабо, эй, Дўст...

Аҳмад АЪЗАМ

Наср Наср
Наср Наср Наср

ҚУРОҚ

Қисса

Расмларни Аслиддин Калонов чизган.

Аҳмад АЪЗАМ

Атоқли адиб, мунаққид, журналист. 1949 йили Жомбой туманидаги Ғазира қишлоғида туғилган.

Самарқанд Давлат университетида таҳсил олган. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси. Адибнинг “Ойнинг гардиши”, “Бу куннинг давоми”, “Асқартоғ томонларда”, “Соясини йўқотган одам”, “Ҳали ҳаёт бор”, “Ўзи уйланмаган совчи”, “Рўё ёхуд Ғулистонга сафар” каби асарлари ўқувчилар эътиборини қозонган.

Хў-ўш, энди сизга бир хангомани айтиб берсам, бўлмаган гап дейсиз, тўғри ўйлайсиз, шу гапни бошқа бировдан эшитганимда ўзим ҳам ишонмас эдим, одамларни гўл дейди шекилли бу одам ё ўзини гўлликка соляптими деб, ансам қотарди балки, лекин сизни алдамай деб кўрганимга мункир келсам, бу ҳам тўғри бўлмас. Кейин, гап ишонишда эмас, ҳамма ишонган гап тўғри чиққанида, ўзингизга маълум, бунақа юрмаган, олам гулистонда яшаётган бўлур эдик. Қуруқ ишонч алданишдан бошқа нима беради? Лекин у ҳам бир сўргич, алданишга ўргатиб қўяди, алданмасангиз, қатордан тушириб юборишгандек бўлаверасиз. Гапим тегиб кетмасин, биламан, ўзингиз ҳам ториққансиз бунақа гаплардан, билган одам ториқади, албатта. Ана, шунинг учун хитланавермай, бўлар экан-да шунақа, ажаб-ей, қани, эштайликчи, шунча эшитганимизнинг бири-да, деб кўнгилга кенглик беринг, бу бир гурунг, диққатингизни ёзади, камина ҳам оғзига келганини қўйиб юборавермас, айтадиган гапимни орқа-олдимга қараб, сизнинг нима дейишингизга тўғрилаб гапираман. Балки тагидан бошқа гаплар чиқиб қолар.

Албатта, ишониш қийин воқеа ўтирикка тортади, лекин ундан-бундан гурунг қуриб ўтирганда йўғидан кўра шунинг ҳам бори яхши, деб қўяди гапқашлар; мен ҳам яна бир марта хў-ўш деб бошласам, шу гап бўлди, айтмасам тинчимни тополмайман. Хулласи, ўз уйимда, ўнг кўлимда бурда нон, қон босимим ўйнаб турса ҳам, нафс ўлсин, – балодур, ёнғон ўтга солодур, – парра қази, чап кўлим билан катта қирмизи луғатни варақлаб ўтириб (шу жойини унутманг), мисолга олинган “Мард бўлсанг, Эскижувада хангра” деган гапга тўхтаб, жуда топиб айтилган экан, ҳозир ҳеч ким ишлатмайди, ханграшга бўлакча маъно юкласа бўлади, ўзимга ҳам бир хил оғзи бузуқ одамлар худди ханграб юрадигандек туюлади, бунга ўхшатиб бирон жойда қўлларман деб, энди тагига чизмоқчи эдим, уйимга кириб келса! Ким ё нималиги калламга бирдан кирмабди – эшак! Ҳа, эшакнинг фирт ўзи! Кўзим билан кўриб, ўзим ишонмадим! Капалагим учиб кетай деганда тутиб қолдим. Мен шахарда, нафақага чиқиб, энди бутун эрмаги қоғоз қоралаш билан китоб мутолааси бўлган одам, бу эса ҳу чанг босган қишлоқда қолиб кетган бир эшак. Тўрт оёқлаб келиб турибди, паққос! Ўзингиз тасаввур қилинг, паркетда эскироқ бўлса-да қиммат гилам, диван, юмшоқкурси, яна деразаларда буюртма тикилган шокила пардалар (шуни ёмон кўраман), оёқни ечиб кирадиган жойга туёғини босиб кириб келса!

Эсанкирадим, тагин кўлимда қалам денг. Сал ўзимни йиғиб, бу нима густоҳлик, эллик йил бурун босилган эски луғатдан шўп чиқиб келиб, хаёлимни бузса, деб ичимда ёзғирдим. Бошқа ҳайвонлар ҳам бор-ку бу китобда, аммо биронтаси бу ёққа чиқиб келмайди, а, бу нимадан қуруқ қолган! Ўзи шу бўлмайдиган нарсани кўрсам, эл бўляпти-ку деб унга ишониб турса ҳам чеккам тиришади, лекин ишонганларнинг юзи, кўпчилик нима деса – шу, бўри емасин деб, инқ этмай тишланиб туравераман. Ҳа энди, бунақа гапларни эшак мисолида айтиш ноқулай-у, лекин минг ҳай демай, бу бекорга келмаган, узунқулоқ калла билан шунча йўлдан шахарда уйимга йўл топибдими, бирон каромати бор, на илож, билмаганимда маъқули шу, бирон йўли кўринар деб, ўзимни вазминликка солдим.

У аввалига бир нималарга чоғланиб, тумшўғини

чўзди, лекин шу аснода уйимга аланглаб, бу ерда тўғри келмаслигига ақли етди чоғи, калласини пастга ташлаб, қулоқларини саланглатди. Қаранг-ей, одам бор жойга боряпман, у ёқ-бу ёғимни тўғрилаб олай деб, қора тупроққами, кулгами хўп ағнаган, тозалангани шудир-да бу турқи бетароватнинг; шундан оқ толдан чопиб, хом тери тортиб ясалган эгари ёнбошга оғиб қолган. Эсингиздами, қоши йўқ ҳисоби паст, эгар деб ҳам бўлмайди, тагига тикса, ёш боланинг кўли ҳам кириши маҳол? Бешинчи синфдалигимизда наврўзтепалик Саидвали носкадисини шунга тиқиб юрар экан, билмаганимиз. Исмоил – зеҳни ўткир, қараб юриб, топди, топганига Носир муаллимимиздан суюнчи олди. Носир муаллим Саидвалининг эшагидаги эгарнинг қоши тагига икки бармоғининг учини тиқиб, носкадини чиқарди-да, кўрганлар, яъни бизни, иргансин деб, афтини атай мужмайтириб, ерга урди, синфимизнинг эшиги олди кириб-чиқиб босаверганимиздан ёмғир ҳам юкмайдиган заранг-тош бўлиб кетган эди, носкади майдаланиб, урилган жойи кўкариб қолди. Носини тергилаб олмасин тагин дедими, устидан шалпиллатиб тупурди ҳам. Исмоил муаллимга пишанг бўлиб, у ҳам бориб ўша ерни тепкилади. Чинни кўзачадек гул солинган ҳақиқий эски қадича, нарироққа тушган бўлагини олиб қарасак, нақшлари, нос иси келиб турса ҳам, қизғиш гулли хитойи пиёла синиғига ўхшар эди, томоша қилиб ачиндик, учиб кетган яна уч-тўртта бўлакни бир-бирига улаб кўрдик, бўлмади. Носкадига ҳам шунақа чиройли безак берадими, а, деб хунобимиз ошди. Бунақа қадичани ҳеч ким экмай қўйган, ошқадига ўхшаб ўсади, палаги сўрига чиқиб тугади деб эшитамиз, холос, кўрмаганмиз; Саидвалининг буви-сига ҳам момознаседан мерос ўтган бўлиб, у ўғирлаб тутиб юрган экан, куйганидан ириллаб йиғлади. Қизиғ-ей, шунақа ғалати йиғларди, ўзини кўрмай йиғисини эшитган одам сесканиб тушарди.

Носир муаллим Саидвалини олдиндан уришиб келади, яна уришди, так-так бошига чертди, черткиси кўрғошин қўламидек оғир, нақ товонгача ўйиб тушарди, бор гап, бу ҳам кор қилмагандан кейин уришга ўтди, ёмон урар эди лекин, инсофи йўқ, қўли билан йўлга соларди-да. Саидвали бечоранинг нима жони бор, қўл тегмасидан думалайди, чаққон ўрмалаб партанинг тагига кириб кетади, кўзи қуруқ, одамнинг юрагини эзиб виғиллайди, лекин қаттиқ ўрганган экан, шунча калтак билан ташламади, иғ-виғ, ўнинчини битиргунимизча ўлмай, – одамнинг жони-ей! – кейин ҳам яшаб кетаверди! Ҳа, биз тайин ўлади дер эдик-да, нон тегмаган ориқ, ориқ ҳам эмас, тирриқ, пўсти бориб устихонига ёпишган, кўҳна касалнинг ёпиғидан хабари боров деган гумонимиз ҳам аниқ; у пайтлари биз томонда бунақа касалнинг уруғи кўп, ёпиғи билдирмайди, калта йўталтириб юраверади, очиги эса кўпга қўймайди: бинойидек юрган одам кун сайин ранги қочиб, бети сўррайиб, гавдаси букилиб, кетиб бораверади. Шунга касал бўлмаганлар ҳам ваҳимакасал. Саидвали ўзи шу аҳволда, яна нос отади. Наҳс босгурнинг, чакмазаги ҳам бор деймиз, ҳар танаффусда бадрафга қатнайди; оғзини артиб чиқишидан туфлаб келаётганини кўрамыз, аммо қайдан олиб чекади – бошимиз гаранг; муаллимлар ахтарди, биз қараб ўтирмадик, қизиқиш-да, нажосат жойда ғойибдан тушадими ё ўртани тўсган тахта девордаги пойлайдиган тешиги-

миздан қизлар берадими, бу ҳам бор гап, энди айтса бўлар, ишқилиб, оғзида носи бўлган, аммо носкади йўқ, на жилдида, на липпасида; пачоқ қалпоғини ечиб, астарининг пилтасигача ситиб қараганмиз, сўраганда миқ этмайди, фақат бети жийрилади, қирриқнинг боппадимми деб тиржайгани шу. Исмоил бу ерда бошқа бир гап бор деб, пайига тушган-да, аммо-лекин бунинг шумлиги ундан ҳам ўтиб тушарди, бўлмаса, ҳаммамиз Саидвалининг эшакка меҳр кўйишига ҳайрон, эс жойи-дами, калла кетмаганми деб. Ҳар танаффусда бадрафга киришдан олдин бориб айилини қайта тортади, силаб-сийпайди. “Ҳа, жўра, мактаб бўлсин, кетами-из”, деб кўяди; – жўра-я! – бизда ўзи биров эшакни ҳайвон ўрнида кўрмайди, қишда молдан ортган нўшхуртни ҳам бермай, кетига тепиб ҳайдайди далага, пичан тортилганда бу ҳам умтилсам дейди-да; жўра эмиш, ўргилдим! – а, жўранг бўлса, минма устига, отниқидек гилам жабдуқ ёп-да, олдига тушиб жиловидан етакла! Носкади эгарнинг қошида бўлиши ҳеч бировимизнинг калламизга келмабди. Эшакка нимани уқтирса бу деб, қараб тураммиз, у эса бизга чаппа ўгирилиб шиппа кап-палайверар экан. Яна айтма деб эркалатгандек, тиззаси билан эшакнинг биқинига туртиб кўяди. Юрибмиз ўттизимиз, нажаванднинг ўзи тупиркилос, нос баттар қилади, бечоранинг ризқи қийилган, э-э, ишқилиб, қаторимизда юргани яхши эди-да, деб ичимиз ачиб. Носкадини топиб йўқотсак, насибаси узилмас эди деб жуда ишонаммиз. Қайда, носкашлигини кўймади, жон ҳам савил экан, Азроилдан бир отим отиб, кейин тупуриб олай, кейин ихтиёр ўзингда, деб сўраганми, шу-шу-шилаган кўйи ҳаммамизни аҳмоқ қилиб, айтдим-ку, мактабни битирди, трактор ҳайдади, бола-чақалик бўлди, мен ҳаётда улоқиб кетдим, у қишлоғидан чиқмади, қайтиб кўришмадик.

Яшаётгандир ҳали ҳам носини отиб деб юрардим, яқинда синфдошларим қидириб келиб қолди, шунда сўрасам, Вафоқул: “Э-э, сен эшитмагансан, ҳай, кўкариб чиққанига ҳам... Исмоил, уч йил бўлдими, ё тўрт?”, деди. Олтмишдан ошибмиз, ҳали ҳам сенлайди, яқинлигимизни билдириб турармиш. Ҳа, майли, яқинлик шу сенлашсиз бўлмаса, сенлашақолайлик. Ишқилиб, кўкариб чиқди деса, ўйимга носнинг кўки келиб: “Шу носдан кетдими?” деб сўрабман.. “Энди, нос чеккан ўлаверса, одам қоладими! Икки минг саккизда қаттиқ қор ёғди-ку, заҳар совуқ, Мўлтипдан келаётиб йўлда йиқилиб қолган. Ўпка кетган ўшанда. Кўпга ҳам бормади кейин”, деди Исмоил унча хушламай. “Нимага йиқилади? Ўша нимжонлиги эдими?”, деб яна соддалик қилибман. Шунақа шошиб ўйлашим бор. Исмоил билан Вафоқул илжайиб кўйди, одам ўлган бўлса, булар нимага кулади деб ғашланиб индамадим. “Нимжон-а! Қовжироқ бўлсаям пишиқ одам эди. Э-э, тупроқ етказмасин, кўзга қараб ичиш керак эди-да”, деди Вафоқул. “Нимага ичади?” деб сўрадим; бошига бир ғам тушган экан-да, деб ўйлабман. “Оббо, – деди Вафоқул, – нимага ичади – ичади-да. Қишлоқдан тоза чиқиб кетибсан-ку”.

Қишлоқдан чиқиб кетганимни ўзим ҳам биланман, қирқ йил бўляпти, лекин у ёқдан чиқмаган одам ичиб ўлаверадими? Буларнинг гапини эшитсанг, ҳазилга думалаганга ўхшайди. Яна нима эмиш: розиризолик тилашганда бош учимга шампан шишасини носга тўлдириб кўйиш эсларингдан чиқмасин, диқ-

қатим ошганларида чекиб ётаман, деб тайинлаган. Астафйруллоҳ, Вафоқулнинг гапига ўзимнинг ҳам ичимдан ихи-ихи деган товуш келиб, лабим бурилиб кетди. “Кўйинглар-ей, яхши эмас”, деди Рашид ҳам илжайиб. “Ана, бадрафга кириб ўтирмайди, пойлайдиган одам йўқ, – деб Вафоқулнинг яна тили қичиди. – Носир муаллимнинг шунча ургани бекор кетди”. “Ҳай, ҳай”, – деди Рашид чимирилиб. Исмоил эса беозор ғашланиб: “Қизик-да, биров уни ўлсин дептими? Ўзига ўзи қилган. Кўзига қараб ичмайдими!”, – деди ўзига ўзи гапиргандек. “Ҳа-эй, бошқа гапга ўтайлик”, – деди Рашид. “Одам иккита оёғининг устида ўзини эплаб юриши керак”, – деди Исмоил. “Нос, кўп ичган одамнинг оёғидан ёмон олиб кўяди-да”, – деди Вафоқул, муроса билан.

Исмоил яна гапирмоқчи эди, Рашид, айтмаса ҳам билади шекилли, кўймади, “Худди ичимизда эшитиб ўтиргандай, одамга жуда ноқулай-е”, – деб Саидвали тўғрисидаги ҳангомани ҳам кесди.

Менга ҳам шундай туюлди, Саидвали жийирчиқли юзини тириштириб, қўлини мисоли эшик қисиб, ғирмайиб қараётгандек кўриниб кетди. Унинг устидан худди у ўлмагандек кулдик, мен ҳам синфдош жўраларимга кўшилдим, кулдим, хотирамнинг тубидаги қишлоққа чўкиб кетавердим. Жўраларимнинг гапларида менга зимдан таъна бор эди.

Ўйга келган шалпангқулоққа қайтадиган бўлсам, бу ҳам Саидвали мактабга миниб қатнагани билан бир тус, умуман бу ҳайвон зотини кўп ҳам фарқламайсиз-ку-я, лекин мазкур, уйимга кириб келгани қандайдир жуда умумий бир эшак, ҳаммасига шундан нусха олса бўлар эди.

Яна тозаланиб олай деб, эшикка ишқаланиб, чор-чўпни совунлаб қиртишламаса кетмайдиган кир қилди, бўлмаса, кўча тўла дарахт, қатор симёғоч, ишқаланишга бошқа жой қуриб кетмаган, бир хил ғўдайиб турадиганлар бор, шунақа бетаъсирки, симёғочдан ҳам беш баттар, ўшаларга ишқаланса бўларди! Вўҳ, зўр гап чиқдими! Лекин, эй, намунча эшакни гапирман деб, одамга ўтиб кетяпман?

Майли, бу ҳам луғатдан. Э хуллас, уйимда бунга нима бор деб бўғилганимдан еб турган луқмам ҳам томоғимда қолди, ўтмади – ўлдимми энди, эшакка қараб қази чайна-аб ўтирсам. От бўлса ҳам бошқа гап эди. От – вафодор дўст, минган одамнинг кўрки, гўшти ҳалол. Бу бир ювиқсиз...

Шу гапларни ўйлаганим ҳамоно у қулоғини саланглатганча салом бериб юборса! Во ажаб, эшакдан салом-а, деб ажабланишга улгурмай, алик олиб кўйибман. Ибратини кўриб хомсирадими-да, ҳозиргина айтдим-ку, айтмасам ҳам кўрасиз, бор шундайлар: одам, лекин саломингизга аликни тилаб олмасиз, ўла қолса ўзи олдин мулозамат кўрсатмайди, мисол учун, дейлик, қўшнингиз, сиздан беш-олти ёш кичик, тутган мартабаси ҳам сизникича баланд эмас, катта кетиб кўнглини оғритмагансиз, гапингиз доим яхши, аммо уни, албатта, сизни эмас, муомаладан уриб кетган; ҳу нарида йўнғичқани кўрган тулпор ё емга тўйган ҳўкиз, тўрсайиб ўтиб кетаверади, ишқилиб ҳам кўяди. Бурнидаги жунигача тикрайган! Худойим фаросат улашганда қисган, лекин, мана, бизни ўзи яратиб кўйибди деб, шунга маст, ким қилиб яратгани билан иши йўқ. Э маҳлуқ, худойим сендан бошқаларни ҳам яратган! Ё тавба, ҳайвондан одамгарчилик кутмайсиз, тўғри, ле-

кин, ахир, одам мол эмас-ку, инсонда инсонлик фарқи бўлиши кера-ак, дейсиз. Ҳа, майли, ғийбат яхши эмас, тилнинг узунини уларга ҳам берган; пешана-да – қайси гуноҳингизга, дарвозаси дарвозангизга тўғри, қарамай десангиз ҳам, ҳар куни ўзи кўзингизга қадалади, кўнглингизга эрталабдан хуфтон солади. Чидайсиз-да, чидайсиз, ҳаёт бу. Ўшаларга: ҳе эш-шак, деворгим келади-ю, аммо манави қобилнинг илтифотини кўриб, бунга тенглаштира, обрўси кўтарилиб кетадими дейман-да уларнинг. Яна ўша ёққа ўтиб кетяпман, узр. Ичидагини енгизи қийин-да одамнинг. Мен ҳам бир банда, ахир. Лекин бир хиллар минбарга чиқиб олиб ханграйди-да, ахир.

Аммо, бунинг ҳам ўзини ҳар қанча тарбияли тутгани билан айтилмаган жойга кириб келгани, анча нарсани эсимга солиб, кўнглимни сал илитган бўлса-да, очиғи, чеккамни тириштирди. Ҳу бурунлари, яъни эшак минган пайтларим бошқа гап эди, энди эса шаҳар тўла машина, уйда ҳам бор, ўзим ҳайдайман, хулласи, эшаклик иш йўқ, яқин ўртада унга ҳожатим тушмаган, тушмайди ҳам, қишлоқда ҳозир ҳатто ўқитувчилар ҳам мингани ор қилади, мен зиёлиникида нима йўқотган экан бу, деб диққатимни оширди. Ахир, тўғри-да, минганим қачонлар эди, ҳу болалик чоғларим мол боққанда, ўтга чиққанда, сомон ташиганда. Эсингизда-я, муштрай бошимиз билан ўт ичида димиқиб ўрганимиз икки боғни, – ҳа-а, кучан-а-кучан, туршак полвон, бўш келма, кўта-ар! – яна бир силтов билан эгардан ошириб, тепасига бир боғни босиб, орқасига қўниб ҳам олардик; шуни эплаганимизга ўзимиз шисинган, кўрган катталар, ҳў, баракалла, пишиқлигини, деб қарайди, бўйча бир қаричлигидан бош кўринмайди, жониворнинг калласи ҳам ўт ичида, мисоли кўм-кўк ғарамнинг ўзи, тагидаги тўртта типир-типир оёғи билан, лам-лум, ла-ла-лум, уйга қараб йўл тортади. Ғарамнинг ичидан ашуласи чиқаётган ўзингиз.

Болалик – эшак минган ашула, уловдаги ҳофиз.

Баҳорикорда ашулахонликка мажол йўқ, кифтини офтоб куйдираётган қирлар хансирайди, қизиган тандир мисоли оқариб, ҳовур билан ютаман дейди, ҳа, қулоғингизга шунақа бир оч хансираш келиб туради, кун тиғида жингиртоб ўт-ўлан читир-читир ёниб бергудек, юрак куяди, ичишга олиб чиққан сув ҳам шишада бижғиб, такиллаб қуриган тилнинг устида юмалоқ думалайди, босмайди сувсимни, комбайн тўкиб кетган майда сомон ўроққа илинмайди, қўлда тўдалаш азоб, тер қуйилиб, кўз ачишганидан кўрганингиз атроф сариқ оқова чайқалади, яйдоқ жазирама, устида живир-живир саратон рўёлари, сал олисда Ғубдин тоғи ҳам кўк буруқсайди; бўйингдан икки баробар катта қанорни миқтиллаб тепиб жойлаб, маташтириб эшакка ортиб, – айни ҳа-хийлаб ердан узган пайти бу хона-саллот (аламдан сўкинадик) юриб кетмаса – устига яна бир қанорни кўндаланг ётқизиб олгунча, эҳ-ҳе, бу азобларга чиллакчўп оёқлари дир-дир қалтираса ҳам фақат болагина дош беради. Ҳатто сўфитўрғай ҳам кўрган кўзига ишонмай учишни эсдан чиқариб қочмай тураверади. Ҳай полвон, ҳай эти устихонига ёпишган алпомиш! Эҳтиёт бўл, зўр келмасин – эрталаб гирдолига тўйгансан!

Эшакбояқиш, биқинига тепса ҳам, бўйнига халачўп

михини тикса ҳам, туриб беради, дод демай кўтариб кетаверади, чидамдан берган! Бир товуш чиқарай десанг, чарчаганидан нафас юракка тушиб кетган, кўшиқ ҳам ўша ичкари ёқда нуқул инқиллайди, холос. Фақат их-их, кейин пастгина ялинган товушда: ҳа, жонивор, ҳа жонивор... Бир кетини кўтариб ташласа-ку, шунча ғайрат бир пул, лекин унда боланинг меҳнати увол кетишини шу ҳам билади.

Ана шуларни эслаганда хаёл қочади-да, хаёл, қаёқларгадир кетиб, аччиғи йиллар пўртанасида така чўкиб, ширини қалқиб юзалаб, ирмоқ-ирмоқ ёдимга оқиб киради. Меҳнатнинг тагидан ўрмалаб, ҳеч бир машаққатга бўйин бермай, ёруққа умтилаверган болалик... Унинг юкини елкаламаган қишлоқ боласи йўқ. Кўп ўриб қўйиб, боғлар катта бўлиб кетиб, ортишга куч етмаган пайтлари ҳаммасини ташлаб, ерга ўтириб олиб бақариб сўкинганларимиз эсингиздами! Их-их деб йиғлаб юборай дейсиз, ҳеч ким кўрмаётган бўлса ҳам кўзингизга ёш келмайди. Олдимда икки боғ ўт, куч етмаганидан ич қалтирайди, чора йўқ, сира йўқ, бутун дунё чорасиз. Бу дунё кўзимда алам бўлиб кўкаради. Ҳе, деб сўкиниб яна ўрнимдан тураман, чоғланиб бориб, кичкина гавдамдаги бор кучни кўлим билан белимга бериб, икки боғ туташ ипга тармашаман... Қувват деб атайин чақиргандек додлайман. Худойим ўзимда йўқ олғовни қайдандир олиб беради ҳам шу пайти! Эшак бир гандираклайди, лекин жойида туради, юриб кетмайди, бола жонимга раҳми келади...

Э-э, бу хотираларнинг ширини тагида аччиғи яширин, аччиғидан ширини чиқиб келаверади. Олдин айтган бўлсам ҳам, айтгим келаверади, шунақа қизиқ гаплар сизда ҳам бўлган, ҳу ўша, салқинини жазира сўриб олган каллак тут соясига бошимизни тикиб, ким қайси қизни олишига келишолмай, жиқ-жиқ талашган, тайини ҳам, охири ҳам йўқ валдир-важир дамларимиз. Менга қара, ўша қизга гапириб кўрганмисан ўзи, деб сўрайдиган одам йўқ, чолвор кетга зўрға илинади, бурунни билакка артиб, йўқ нарсага, нималигини ҳам билмай, талпиниб юрганларимиз, ҳай, мишиқи курмагурлар! Ўша қиз ҳам ҳали ўсма қўйишни билмайди, латта жилд тутуди, довол ушлаб юганидан қўли кўм-кўк, ёзғични тишлаш одати бор, шундан тили ҳам кўк. Билган саволига ўзи ҳам чўзилиб баланд кўтаради кўқарган қўлини.

Одам шунақа униб бўй етса керак-да. Қўлини баланд кўтариб, мен жавоб бераман, деб.

Энди буларнинг ҳаммаси кўкракда, товуши ичида қўшиқ бўлиб қолган. Қишлоғимизнинг кўкликлари ичра кўмилиб, беун гиря қилиб ўтирган ҳам ўша ўзим, гирямнинг ранги ҳам кўк.

Олис ортга қарайман: малла сочим офтобда унникиб, қизғиш тус олган; Булунғурнинг зилол чашмалар билан пахта оқоваси аралаш бўз суви, Қипчоқариқнинг бўтанасида чўмилиб, жазиллама билк-билк тупроққа кўмилиб ётавергандан, бет шўралаб, суяклар куйка тери тортилган тараша, мактабимиз чорбоғидан ўғирлаган аччиқ олмадан тиш қамашиб, мужмайиб юрганларим... Ўзимизникида шовулдек солиб, ер билан битта бўлиб ётганини кўз олдимга келтирсам, оғзим сув очиб кетади, эшак олмани деб Носир муаллимдан калтак емасак, очдан ўлармидик? Вафоқул икковимиз тепада, шохда, Носир муаллим пастда, пусиб келиб олган, қўли орқасида, нияти бетиди, садо бермай

олайиб туради, тушириб олгандан кейин чап қўли билан қулоқни бураб, ўнг қўлининг ўртанча бармоғининг букиги билан бошга тукиллайтиб урганда бола одамнинг тишигача қоқилиб кетади. Раҳми йўқ, меҳрсиз, одам эмас, зўр дарс беради лекин деб, тиришиб ўқир эдик – қўлидан қўрқардик.

Саидвали ҳадисини олган, Носир муаллим ҳали урмасидан, кўзининг пахтасини чиқариши билан партининг тагига кириб кетади, чиқ-э бу ёққа, деб яхши гапириб тортса ҳам, тиралиб, чиқмай ғужанак бўлиб олиб бигиллайверади, кўнгироқ чалинганда калласини чиқариб бизга бир иршайди-да, эшагининг олдига ҳайдайди. Носир муаллимнинг, айтдим-ку, қўли, Саидвалининг жони қаттиқ эди. Ҳа-я, дарвоқе, Саидвалининг хати ниҳоят чиройли эди-ей; ўзи чапақай, бизга келганда ҳам пешанасини тириштириб, оғзини очиб ҳарф уриштириб ўқий олмаса ҳам ёзганини томошага қўйгули эди. Бунақа чип-чиройли ҳуснихат унга чикора, тушунмайди одам.

У бизга бешинчи синфдан кўшилган, Ғаффор, Бегимқул, Султон билан Наврўзтепадаги бошланғич мактабдан бирга келган, тўрт чақиримдан қатнайдилар, улар пиёда, Саидвали эшакда. У пайтлари велосипед жуда кам болада, бори ҳам миниб келса, дарсда ўтирган пайти Ғазиранинг болалари уриб кетиши бор. Эрталаб кизиғи йўқ, чунки катталарига ҳимояланиб келишади, лекин қайтишларида бизга кун туғади, катталарининг дарси кечроқ тугайди, ў-ў, тўпир-тўпир кесакпаррон! – буларини қақшатамиз, лекин булар ҳам кўп ўтмай уюшиб олади – Саидвалининг эшаги атрофига – Ғаффор Саидвалига мингашган, Бегимқул билан Султон эшакни паналаган, ҳали урмасимиздан тўртовлашиб чиқариб, ҳай-ҳайлашиб бизнинг уй олдида сурон солиб сурадилар, кесак отишга юрак бетламай қолади. Синфда уришмаймиз-у, лекин дарсдан кейин кўчада ғанимиз, кизиқ, бола эканмиз-да, болаликнинг кесаклари ҳам юмшоқ бўлганми, бунақа отишмаларда оналаримиз, ҳай яш-шамагур, кўзини чиқариб қўясан, бошинг ёрилади, деб жаврашларига қарамай, бирортамизга зарар етмаган, аммо-лекин тош отмасдик, фақат кесак, болача душманлигимиз ичида ғирромлик йўқ эди.

Ўзи шу, тупроқнинг ичида пишиб, кесагига тўқишиб ўсганмиз. Ғазирамиз она ариқ Булунғурни бағирлаб шимиб, кўкка бурканиб олган бўлса-да, сувсиз қоқ ерда тиришиб-тирмашиб ўсиб чиқаётган қайрағочга ўхшатаман болалигимизни. Бўлмаса, нораства буйимиз билан колхознинг катта клубининг, ёнидаги иморатларини ҳам қўшиб, ғиштини қуйиб қўямизми! Нима ҳам жонимиз бор эди! Қаранг-эй, ҳар куни минг, минг икки юз-уч юзгача ғишт ташлаймиз. Ҳалиги, эсингиздами, ўн тўрту йигирма саккиз, тўртталик қолип, шуни қоринга тираб, оёқ қалт-қалт чалкашиб, юкнинг залворидан товон ерга гурсиллаб урилиб, зир чопишимиз! Отам ярим кечалари: “Сан бола очингдан ўляпсанми, а? Яна кел-чи, уриб оёғингни синдираман!”, деб олдиларига солиб кетадилар, кечасилик салқинда, ой ёруғида иш яхши кетишини тушунмайдилар-да, лекин қатордан қолар эканманми, сахар қоронғисидан шамғалат уриб, ярим йўлгача уйқум очилмай, лой чиқаргани югураман. Аввал хандақни икки ағдариб пиштаман, кейин тепага қулоқлаб отаман, тўдаланган уюмни сувлаб, кетмоннинг орқаси билан силлиқлайман, – офтоб ял-

тиллайди лойнинг устида, – сўғин тушдан кейингисига ер ағдариб, сувга босдириб қўяман. Орада бир нафас ростлаб, чойланиб оламан-да, шу билан ке-етди! Кафтингизнинг қирраси билан лой кесиб, ҳовучлаб қолипга урасиз, ҳамлаб кўтарасиз, бориб тап ағдарасиз, қайтасиз, тагин қумлайсиз, қўл пичоқ бўлиб лойни тиллимайверади, лой камайи демайди, қолип қоринга тиралган, яланг товон тош қотган, чоп-чоп қатновнинг адоғи йўқ; чанқов тинкани қуритган, баримизда биттадан тунука чойдиш, жўмрагидан қулт-қулт тортамиз, ичганимиз ўша заҳоти тирқираб чиқади, олдинда кўкрак, орқада куракнинг ўртасидан милт-милт юмалайди, оқиб чотимизга киради; пешанабоғни сиққанда ерга шириллаб тушади. Сахар чиқарган лойни тушгача, тушда чиқарганни қора шомгача қуйиб қўйиш керак. Ўтириб тикилсангиз, иш сира тугамайдиган кўринади. Қипчоқариқнинг пастида қатор-қатор лойҳандақ, белидан юқори яланғоч, қора-қура Вафоқул, Абдуҳамид, Карим, Бердибой, Нусрат... Оқ-сарикларимиз ҳам кўмирхонада туғилгандек туси ўзгариб кетган... Ҳозир ҳаммаси бормикан деб ўйлайман, уйга келган синфдошларим мендан қари кўринади, бошқалари ҳам бо-бой бўлиб қолгандир тоза.

Ҳаммаси кеча ўтгандек. Ўзимизга катталик қиладиган кетмон, ҳар ағдарганда бир тирсак чуқурлайдиган хандақ, охири лой чиқаришга бўй етмай қолади, янгисини очамиз. Бўшаганини Қипчоқариқнинг бўтанасига тўлдирамиз, пишаниб олишга бўлаверади. Ким кўп қуярига ўзишма, бир кунлигини қаторма-қатор жуфтлаб санаймиз; Каримники бир марта бир минг олти юз саксонга чиққан, етолмаганларнинг аламини кўрсангиз! Ўзига қараб, шу куйдим-ей, деб ишонмайди одам. Абдуалим ҳамсоям, мендан ёшга кичик, бўйи ҳали ўсмаяпти, ҳар куни келиб, ўксиниб ўтиради, йиғламсираб илжаяди, тирсагини букиб: “Бу йил кучим кўпаяди. Мана шу, ёнингдан лойхона қилиб, икки мингталик жой текислайман. Қара кўлимга, туртиб чиққанини, кучим қотяпти!”, деб чиранади, бир яхшилик кўрсатиб, қаторимизда юриш учун: “Шийпоннинг олдида қовун олиб келайми?” деб ҳушмад қилади. Лекин қовун ўғирлашнинг ҳадисини олган: эгат ичидан битта ё иккита қовунни изма-из секин думалатиб келаверади, қўли орқасида, пастга эгилмайди, қараган одам уни ғўзанинг ичида эриниб ўйнаб юрибди дейди. Танлашни жуда биларди, ё бўлмаса, шундан шунгача думалаб келган қовун ичи эзилиб пишарди, ишқилиб, сувсираб турган лойкашлар, сапчасини ҳам еб тўймас эдик.

Колхоз, ҳамиятини қаранг, уч-тўрт кунда бир қум олиб келишга машина ҳам беради, кечаси, аммо-лекин яйраймиз. Кун бўйи офтобда куйиб, тош қотган бадаларимизни Қорасув силайди, сийпайди, юмшатади; ой кеча, ойдин кеча, ғира-шира тол қўлкасидан пари қизлар пойлаб, бизни танлаётгандек сирли ҳаяжонда, шивирлашиб, шапир-шупур чўмиламиз.

Катталар қора сув бу, сизот, ичманлар, чўмилманглар – хомлатади, деб мудом тайинлайди, лекин қаёқда!

Унинг қумлари тоза, суви кўзёшдек тиниқ, тагидаги майда шағалию оқимга бошини тутган тошбош чавоқчаларигача кўриниб туради. Кўкраги кўм-кўк чипор қушча чий-чий қилиб сувга калла ташлайди-да, тумшуғида балиқчани билтанглаптиб чиқади.

Саратонда Булунғур лойланади, Қорасувнинг тиниғини деб қоқ тушда уч-тўрт чақиримга иссиқда пи-

шиб борамиз. Ияклар тикиллаб, кўқариблар кетгунча чўмиламиз, эрталабда еган бурда нонимиз сирилиб, ичимиз шилиниб тушади, қайтишимиз Ғаровтепада сут пўнкити бор, унда биринза деган нарса қилинади, билмаймиз, қаёққа жўнатилади, шаҳардаги ўрислар есами, биздаги дўконга чиқмайди, катталар шунча қурут туриб шуни ейсанларми, ичларингни шўрлатиб юборади, деб ижирғанади, биз эса эшикка тиқилишиб, бўйинни чўзиб кутамиз, оқлиги билинмай кетган кам-зул кийган арманими, эрони амакими, бироз мустар қилгач, катта пичоқда кирсовундек бўлаклаб, қўлимизга битта-битта тутқазади. Ана, бу шўр балони қоринга уриб олиб, кейин кела-келгунча учраган ўқариқми, сув қўйилган эгатгами кўкракни бериб, тўғри оғиз босамиз. Дориланган пахтанинг ичидан чиқса ҳам, етти юмалаганми – ҳалол, кейин, майкани оғзимизга тутиб, сиздириб ичамиз, тутилган жойига лой ўтиради. Эҳ-ҳе, ичимизга нималар ўтиб кетганини ҳосилотлар билмаса, бизга нима, чанқаганда пахтанинг дориси ҳам бир нордон там кўшади, лекин тўхтаб-тўхтаб, нафас ростлаб симирамиз, тўйиб ичишга нимадир қўймайди. Ер ҳам у пайтлари тозароқ эдимми, балхи тутларнинг тўқилганини тупроғини пуфлаб еяверардик, қўшилиб чумчуқнинг тезаги ўтиб кетса, ичоғриққа даво; оёқни шиша кесса, арава изи ийлаган тоза тупроқ босамиз, бир пасда тузалиб кетади. Қўлимизнинг қотиб ўлган қадоғини ҳам тирноқлаб кўчириб, ўрнига тупроқ қўямиз, ачигани қолади.

Қайтишда яна терлаб пишамиз, шунча йўлга бориб чўмилганимиз бир пул, энди Булунғурга калла ташламай уйга бормаимиз. Ёзимиз иш, ишдан қочиб, тупроққа ботишу сувга шўнғиш билан ўтади.

Айтганча, колхоз ғишнинг мингига саккиз сўмдан пул ваъда қилиб, қўйганимиздан кейин эса бў-ў деб, биз болаларга ҳеч зарили йўқ буғдойига чаққан, эшакда тўрвалаб ташиганмиз; қўлимиз пул кўрса, велосипед оламиз, кўчадан қизларни ҳаваслантириб учуриб ўтамиз деган орзулар ўша қазганимиз лойҳандақларда уялаганича қолган. Ҳозир ўғлимни ўзимнинг ўрнимга қўйиб кўрсам, им-м деб тишимни тишимга босаман, унинг қилмаган, энди сира қилмайдиган меҳнатидан эзиламан. Йўқ, болаларим, невараларим учун ҳам бўтаналарни ўзим ичдим, ҳаётининг иморатига қанча ғишт лозим бўлса, олдиндан ўзим қўйиб қўйдим. Қилган меҳнатларим етти авлодимга етгули. Шунақа гаплар билан ҳам ўзимга таскин бераман-да.

Эй-й, кун тагида кун кўрмаган болалиг-эй!

Ҳа-я, битирганимизда мактаб ҳам шундай қўйиб юбормаган, қизларга нима юклагани эсда йўқ, балки девор оқлатган, пол ювдиргандир, балки ғўза чопиқ, ишқилиб, ҳафта-ўн кун ишлатган, аниқ айтолмайман, лекин ўғил болалардан ўн мингтадан ғиштни санаб олиб, аттестатини кейин берган. Биз ҳам бу пайтга келиб пирча бўлиб қолганмиз, имтиҳонлардан қутулган, баҳолар олинган, қуриган ғиштни учтадан саккиз қават, устига битта қўйиб йигирма бештадан ёндама қилиб теришда ичини бўш қолдириб, санокда алдаганмиз. Муаллимларимиз буни билмаган, ё, кўриниб турганини ҳам ишлатадиган жойнинг ўзи йўқлиги учунми, билмаганликка олган.

Шу тинмаслик шашти билан университетга ҳам кириб кетдим: мол ҳайдаш, ўт ўриш, пахта чопиқ, ер

ағдариш, сомон ташиш, ариқ тозалаш, ғишт қўйишлар энди йўқ, теримдан бу ёқда ҳам қутулиб кетмадиг-у, лекин ётиб ўқисанг, ўқиганларингни ўқсанг бўлди экан – шаҳар сеники. Булунғурнинг тубидан сакраб бошимни чиқаргандек бўлдим, мисоли, ҳаво етмай бўғилиб ётганда туйқусдан хи-и деб ютоқиб нафас олдим, кўкрагимга эркинлик келди. Бу ерда уйлар қалашиб ётса ҳам бир кенглик, дарслардан бўлак пайтлари ўзинга ўзинг хон, ўзинг бек, кинотеатрлар ярим сутшинни сурамиз – нонушта, тушлиқда йигирма икки тийинга ярим коса лағмон деган нарса, йигирма тўрт тийинга картошка қайлалли котлет, кечқурунга яна бўлканон билан килка-консерва тайёр. Шу килка ҳам қанча талабанинг жонига ора кирган! Яшаш зах ижараю чўнтак мудом касаллиги қишлоқ боласига чўт эмас, мадраса тупроғини ялаш – кўрмаган мартабамиз. Лекин бу тарихларга ҳали анча бор. Уларгача кетган болалик хотирам арқоқларида чувалашиб ётибди...

Кичик гуноҳидан бир уялган одам кейин катта гуноҳлардан тийилиб қолар экан. Шу десангиз, бир кун бодринг ўғирловдим. Ҳа, ўғирликка кирганман. Бодринг айти етилган пайт, гуркин палагининг ҳиди димоққа гупиллаб урилади, жуда чанқаган эдим, Булунғур ёқадаги чашма бир қақирим, боришга сабрим йўқ, офтоб тиккада, чидамадим, кириб олдим. Ўралмаган, ҳатто увати ҳам йўқ томорқа, бодринглари билакдек, кўклари палак тагида сув олиб ётибди, сен же-мен же, пишганлари офтобда сарғайиб товланади. Биз томонларда томорқа деб фақат ҳовлидаги экин-тикинни эмас, одамларнинг далада пахтадан ортган бўлтак-сўлтақларни ер қилиб олгани ҳам айтилади, бу тирикчилигини ҳеч ким иҳоталамайди, агар ҳам ҳу ҳалиги Валентин Тюпконинг чигитни квадрат уялаб экишидан қолган дона-дона думалоқли сими билан атрофлаб қўймаса; ҳужжат-пужжат керак эмас, йиллар бадалида, пахтанинг қарталари қайта тузилиб, бу ер ҳам кириб кетмаса, бир кишига умрлик тегиш, мерос бўлиб оиласига ўтаверади ҳам. Нарзулла бобоникининг ҳам чайла оти бор-у, ёмғир ювган, томи йўқ тўрт катак – одам белича пахсадан бошқа вақоси йўқ, Қипчоқариқ увати билан ўртада шапалоқ ер, мол ҳам бемалол босиб кетаверади...

Хулласи шуки, бурганнинг панасида кўринмаяпман деб ўмарганимни еб ўтирсам, уч-тўрт кунда бир ҳам кўриниш бермайдиган Нарзулла бобо устимга келиб қолса! Ўтирган жойимда тахта қотдим. Нарзулла бобо бермаган саломимга: “Ва-алайкум! Бай-бай, ёнишини! Эшонбобо, Қипчоқариқдан ичиб қўйманг тагин, пахтадан ҳамма заҳар шунга тушади, – деб яктагидан бир этак бодринг тўқди олдимга, – Манг, кўкракнинг куйганини жуда олади-да”. Тишлаганим қўлимда, оғзимдаги томоғимдан ўтмайди, қўлга бундай лаққа тушганимга анграйиб, бетилу безабон ўтиравардим. Бобо яна мени отамнинг ҳурматига сизлайди денг! Шунча бодринги атай бердими ё билмайми, лекин ёмон уялтирди. Шу-шу, юзим шувит, қовунлари палагида тўрлаб, тарвузлари тирсиллаб ётади, ёнидаги йўлдан ўтиб мен қарамайман! “Ҳў, эшонбобо, хўжабилмас ширасига чидамай ёрилиб кетибди-да, келинг, увол бўлмасин, битта коса қилиб берай”, деб ўзи чақириб турса ҳам у-бу деб ғўлдираб қочаман.

Буни нимага айтяпман, шундан иккими-учми кун кейин, Қипчоқариқ уватига молларимни арқонлаб, ўт ўриб юрганимда зарурат қистаб қолиб, чўнқайиб ўтирган жойимда бутимнинг тагидан қора илон ўтиб қолса! Эй-вой, даҳшат! Кўрганда юрагим ёрилмас, лекин сесканишим бор эди, лекин бу, – секин гапирасизми, палакат! – нақ кетимнинг тагидан, бошини сал кўтарса тегади, кўзи шунақа совуқ, тагин тў-ўғри, одамнинг ичигача музлатиб тикилади! Эсим чиқиб кетди, ўтим ёрилди, капалагим анақа бўлди деганлари ҳеч гап эмас!

Билмадим, худонинг бу бола ҳам яшасин деб раҳми келдим, тош қотиб тўғри қилибман, падарлаънати, хас-хашакни бир маромда шиғиллатиб, тикилган кўзини узмай, симоб оқиб ўтаверди-ўтаверди! Ёмон узун туюлди лекин! Орқа жойим тош осилиб кўрингандир, ўғил боланинг уяти йўқ еримни рақиб билмагандир, ҳар қалай, тегинмади, лекин ўтиб, бурган ичида кўринмай кетгандан кейин ҳам нафасим чиқмай, аллазамон бежон қотиб қолдим. Чаққанда ўлдирмаса ҳам, кўрқанимдан ўзим нақд ўлиб берардим лекин. Шу қотиб ўтиришимда ўлганим шудир, деб ҳам ўйладим бир, эй, ниҳоятда хунук совуқ, тирик жонивор ҳам шунақа зимистон бўладими! Тилини чиқаргани мусулмон дейишади, ўша вақти тилига қарабманми, имонини худо кўтарсин, шу билан кўп йиллар, ҳатто қишларда ҳам тушларимга макон қуриб олди. Тушга киргани бойлик эмиш, лекин турқи ўчсин, у ёғингиз ҳам, бу ёғингиз ҳам узун-узун чирмашиб чалкашган илон, шунақа кўрардим-да тушимда, бир кўрқиб уйғонинг, бойлик керакми, жонингизми, ўшанда биласиз. Ҳа-а, уйку бузилиб, эрталабгача хавотирда чиқинг, кейин бировга осон тутасиз!

Дала-дашт майли, лекин бу газанда қишлоқнинг ичида ҳам сероб, дарахтларнинг устида чумчуқларни қий-чув тўзитаиб, одамнинг юрагига ғулғула солади, уйларнинг шифтида юради, эгасига тегмайди, ун сепса йўқолади, лекин хаёлдан кетмайди, ўзини устингизга ташлаб юбораётгандек бўлаверади. Ҳалиги, яланғоч бутимнинг шундоқ тагидан ўтгунгача пайтлари кўрсам, юрагим озгина шувиллаб кўярди, холос, энди эса яланг катта кўчада ҳам аланглаб юраман, тупроққа тушган изи тирикдек иланг-биланг йилтиллаб, оёқдан узиб оладигандек бўлаверади. Кечалари сим-сиёҳда унсиз шувиллаб даф қилаётгандек, ухласам секин кўрпамнинг тагидан кириб келаётгандек; айниқса гунгурт бадрафда кўринмай кўрқитади. Бир куни Қипчоқариқнинг пастида ҳам олдимдан чиқиб қолиб, ўтакамни ёрди. Ўқилон эди. Одамга отилса, кўкрагини тешиб ўтиб кетади деган маҳовати бор. Ўзику ипдек бир нарса, безарар, чақса ҳам кераг-у, лекин одамдан қочади, учраса, кўзингизга бир нарса лип илингандек туюлади, ичингизда бир хавфсираш туради, уч одимча нарида ўт кимирлаб қолади, вассалом, тизимча ўзини ўша ёққа отган бўлади. Бу анча каттаси, яъни узун экан, устига келиб қолганимга шошдимми, кўрқаниданми, ишқилиб, белигача баланд кўтарилиб, тўғри тикилганича қотган. Кўзим тушгани ҳамоно жон ҳолати ирғиб юборганимни билмайман, шунақа пайтлари ваҳима ҳам куч берар эканми, физкультурадан “уч” оладиган ҳолимда, шу отилишда йўлни уч-тўрт қулоч энлаган кўлмакнинг у ёғига тушибман, кейин шунчага сакраганимни кўриб, кўзимга ишонмадим.

Қипчоқариқ шу ерда икки одам бўйи тикдан ўтади, пасти олмачорбоғ, ўртада тупроқ йўл, чорбоғдан сув тошиб, йўлни босибди, уват тагида бир одам ўтарли қуруқ ер, қачондир кўрган кинонинг кўшиғини э-э, най-най-най, нанай-най-най, деб айтиб, дингиллаб келаётган эдим, сакраб кўлмакнинг бу ёғига тушиб ҳам най-найим тўхтамабди, худди калтак еб ангиллаётган кучукдек, анча вақтгача най-най-й, деб кўяман денг.

Ҳа, айтмоқчи эдимки, ҳалиги қора илон Нарзулла бобонинг чайласиники бўлган, Қипчоқариққа сувлагани тушаётиб, орқамдан келиб, бу бола энди бошқа гуноҳ қилмасин деган нимадир ҳикматини билдиришга атайлаб бутимнинг тагидан йўл солган, бўлмаса, ер кенг, ўтишига жой бемалол эди.

Яна... болалигимда бу жуда кўп эди, ўнгимда ҳам, тушимда ҳам, лекин биронтаси тегмаган, тушларимда кўрқитгани билан ҳам чақмаган – бу ҳам бир нарсани билдирар, ахир. Буни ҳам донишманд дейишади шекли. Лекин бизда эмас, ўқиганман.

Ўзи кичкиналигимдан ўқишга ружу қўйиб, ҳамма нарсанинг тагидан бир ақл чиқариб олиш кўйига тушган эдим. Китоб қишлоғим тепасидаги бир туйнук, шу туйнукдан ташқарига ўрмалаб чиқиб, бўлакча дунёларга кетиб қолар, ўша ёқларда қидириб, газанда ваҳми-ю кўнгилга юк бўладиган бошқа гапларни тамом унутар эдим. Одам бўлишга англаб-англамай йўл излабми, шу меҳнатлар ичида мактабни, хусусан унинг кутубхонасини бошни саждага тўғрилайдиган меҳробга айлантириб олган эдим. У пайтлари, албатта, Аллоҳни ўйласак ҳам узокдан, кўнгил мусулмонлиги – ўқиш, китобга ружу, эҳтимолки кутубхонамиздан тарқалган, ҳаммага чапараста юкмаган бўлса-да, менга ўхшаганларни оғритган бир ют каби эди. “Беш”га ўқиш ҳам катта бир мартаба, одамлик келажагимиз нақ синфхонамиз деразаларидан мўралаб имлаб турарди. Э, бу қизларни гапирманг, уйида қиладиган иши йўқми, китобга ёпишган! Шулар топиб, ўқиганини бир-бирига чуғурлаб, мияни қоқиб қўлга берганидан, ўша яхши китобларни қўлга олишга орланар эди одам. Лекин қизлар кўкрагига босиб юргани ҳам бисёр, кутубхонада улар кирмаган бошқа кўп дунёларни кезишим мумкин эди. Кутубхоначимиз сенга катталик қилади демайди, тахта жавондан қўлим билан кўрсатганимни беради. Муқоваси қалин, семизларини танлайман. Нималарни ўқимаганман! Қанақадир Васёк Трубочев, Ашот, уларнинг дўстларига қўшилиб юриб тонг оттирар эдим. Кимдир, тоққа қочган Алитет, нимага қочган – эсимда йўқ, лекин катта, қалин китобни намоишга кўтариб, ўша кўп ўқийдиган қизларни ҳам ҳайиқтириб юрганим ҳалигача эсимда. Балиқ, тюлен овлаб кун кўрадиган қанақадир бир шимол халқими, овчи қабиласими, шуларда отаси қариб, ишга ярамай қолса, уни ўз ўғли елкасига миндириб, қор босган тоғдаги бир овлоққа элтиб ташлар, бобой бечора ўша музлоқда ёлғиз қолиб, тагин ўғлини шу қилгани учун алқаб, қисматига рози, ўлиб кетаверар экан! Энди бу қуруқ нонхўр, яшаб нима қилади деб ташлаб келган-да ўғил басамон!

Ана! Оқшом ярмида тепамга келиб: “Бўлди қил-э, валад... Кўр бўлгунча ўқийсанми!” деб меҳр аралаш сўқиб, керосинчироқни пуфлаб ўчириб кетадиган отам, менинг қоронғида қор босган тундра ўрмонидан бе-шафқат тоққа қараб йўл босиб, отам қариса ҳеч қачон унақа овлоққа, ҳатто яқинимиздаги Ғубдинга ҳам таш-

лаб келмасликка онт ичиб, ичган онтимдан ўзимнинг кўзим ёшланиб бораётганимни билмайдилар-да!

Шундай лекин: кўлимдаги китобнинг ичидан, ўшанақаси шаҳарми, тўқайми, биёбонгами, кўрпачага бағримни берганим кўйи ўтиб кетган бўлар эдим.

Э-э, айтмабман-а, энди келди эсимга: ғишт қуйганда бўшаган ҳандақларни сувга тўлдириб қўйиб, ҳар куни пишинавергандан, қизиб кетганда ташлаб олаверар эдик; лой қуйқаси териға ўтириб, сингиб, калтакесакнинг пўстидек қуриштиради, кейин шу жойлар тирс-тирс ёрилади, товон ҳам бўлакланиб, тагидан қизил гўшти чиқиб қолади, ёриқларга қора сақич чайнаб ёпиштирамиз, сон нозик, бутнинг пастидан тиззагача ачиб тураверади, унинг тарамлари давосига вазелин, бўлмаса яна шу аравайўлнинг тупроғи. Саҳар турганда уйқуда битган тиришлар азот одимлагани қўймайди, кўзга ёш келиб, эснаб-эснаб керишиб, зўр билан бутни кериб юрамиз, биламиз, тиришлар йиртилиб қонайди, ачишади, лекин ёзилади, бу ёғига чидаймиз. Фақат шабада салқини тиришлардан кириб баданни дилдиратади, ху бориб, яланғочланиб, қўлда кетмон билан ҳандаққа тушгандан кейин, қон юришиб, лойнинг совуғи йўл бўйи ачишиб оғриган оёққа малҳам бўлиб ёпишади, хаёлда фақат чиқариб отаётган лойим қанча ғиштга етса деган ўй-у, ичингизда тошаётган бир ғайрат қолади, холос.

Қизиг-эй, э-э, шуни ҳам ўйлаб ўтираммизми, болаларни соламиз, қуйиб ташлайди, шаталоқ отиб юрибди-ку бари, деган-да бир ақлли марди калон; катталарнинг тушуниши шу. Шаталоқ отамиз! Отам ҳам кечалари сўкиб, олдиларига солиб келсалар ҳам йўлига, бари бир, шунча бола нима бўлса, бу ҳам шу-да деб қараганлар.

Майли, сардафтарнинг бу ёғини кавлайвермай, ўлмаган қул кўраверган экан-да-ей. У пайтлари қулликни қайдан биламиз, қуллик, шунчаки, унинг ҳам бир завқлари бўлган.

Ғишт қуйган пайтимда ўқишга илож йўқ эди, чарчайман, ухлаб ҳам олиш керак, жазирама кунлари ҳам каллага китоб кирмайди, Булунғур билан Қорасув ўзига тортаверади. Лекин бошқа пайтлари, айниқса қоронғи қишларда китобга мук тушаман. Далага мол ҳайдашда қулайини қилиб, эшакнинг устида ҳам ўқиб кетавераман. Албатта, бунда кўзи тушган катталарнинг: “Э, бу боланинг китобга ёпишганини!” деб қўйишларидан шишмаланиш ҳам бор-у, лекин муллалигим, ҳаққаст рост, Саидвалининг носкашлигидан ўтиб тушар эди. Мол темир қозиқни жингирлатиб ипини ўзи судрайди, эшак уларга эргашма, эшакнинг юришига мос чайқалиб-чайқалиб, китобдан кўз узмай кетаверасиз – кўчма эгар қироатхона. Ҳу далага етгандан кейин молларни арқонлаб бир сояни олсангиз, сиздан бемалол одам йўқ.

Бир куни тут тагида устимдан соя кетиб, офтоб бошимга тиккадан уриб қуйдириб юборгунча ўқиб ётаверибман, сақраб турсам, моллар йўқ! Темир қозиғини, теша олиб юраман, қаттиқ ерга қоққан эдим, молнинг ўзи тортганга суғурилмайди. Қандай кетади! Ўғри кундузи доримайди, унинг иши кечасилик, шунда ҳам онда-сонда битталаб олади. Беш мол ақллашиб гапни бир жойга қўйиб йўқолгани ақлимга сиғмайди.

Эсим чиқиб, излашга тушдим. Булунғур бўйларига ёввойи жийдаларнинг орасидан, пахтапоя,

шопиоялардан ахтардим, олмачорбоққа кирдим, Валибобогача қараб келдим, – йўқ, ерга кирганми, осмонга чиққанми – йўқ-да. Маза қочди, саросимада, бу ҳам йўқолиб қолмасин деб, эшакни миниб, уйга чопдим, ойимга индамай, бир омонат илинжда оғилхона-айвонларни, уйнинг орқасидаги ертонки қарадим, худди шуларнинг орасида бемалол кавш қайтариб ётадигандек, йўқ! Ана шу вақти отам келиб қолдилар! Ҳар жума Самарқандга намозга борадилар. Энди нима дейман деб, дамим ичимга тушиб кетди. Менга совға – қизил, локланган бошмоқ олиб келибдилар, ҳали кўлимга келмасидан билдим – қизларники, яна оёғимга катта; ярқиллаган экан-да, чарми пишиқ эмиш-ей, – бир алам қилди, бир алам! – мана бўлмасам деб молларни йўқотганимни айтиб юбордим. “Оқшоми билан ўқиб чиқиб, кейин далада уйқуни урасан. Ўзинг йўқолиб қолмабсан ҳам яхши”, дедилар отам унча уришмай. “Йўқ, қараб ўтирган эдим сояда, бирдан йўқолиб қопти”, дедим. Отам тўқийётганимни билиб ўсиқ қошлари тагидан бир қараб қўйдилар, мен бошмоқни яна артиб силаган бўлиб: “Жуда зўр экан-у, шу сал катталиги...”, деб нигоҳларини юмшатдим. “Ҳай, Эшим касофат оралагандир-да, қаёққа ҳам кетади”, дедилар. Бошмоқни мақтаганимга соқолларини тутамлаб: “Ҳм, кўни тоза, шундай ярашиғли нарса бекорга турмаган-ов, деди-им, заифона экан-да”, деб хижолат бўлган бўлдилар.

Бошмоқни хушомадга яна бир кийиб кўрсатдим. Қуриб кеткур, қизларники бўлмаса ҳам майли эди. Менга тўғри келмаса, опамлар пахтага судраб юрар эмиш, а, ўзим-чи? Саҳарлаб далага чопсам, молларини боқсам, ўтларини ўрсам, пичанларини қилсам, сомонгача ташисам. Тагин менга келган тўплини опамлар пахтага судрармиш. Мен-чи, ҳалоқунинг итиманми! Эшакнинг меҳнати ҳалол-у... Ҳай, обориб, кийдириб кўриб олсалар, нима қиларди! Баҳонада Самарқандни кўриб келардим. Шу-у, бобойлар битта ишга яна биттасини қўшиб битиришни билмайди, аммо-лекин, катталарнинг гапни бўлма, ювилмаган қошиқдай суқилма орага, биладиган бўлиб қолдингми, дим ўтир, пешанангни тириштира, – доим жеркиш, ўзларининг билганлари эса бу, жаҳлинг чиқмайдими! Индамай ўтирсанг – анқайма, гапирсанг – тилингни тий. Уйқуни ургансан эмиш!

Қуясан-да! Сенга деб келган нарса кўзингни ўйнатиб шундай қўлингга турса-да, сенга тўғри келмаса, ахир, бунга чидаб бўладими! Эй, оёғимда учининг йиртиғидан бошмалдоғим чиқиб турадиган эски кеда, қоқилганда қонайвериб, бошмалдоқ ҳам шум-зада бўлиб олган, кийиб, ҳали юрмасимдан безиллашга бошлайди.

Ҳай, майли, энди минг куй, бефойда, шундан шунга обориб қайтариб бермайдилар-ку, бари бир. Ойим бошмоқнинг учига пахта тиқиб кийдириб, бир юриб кўр қани, деганларига юриб ҳам кўрдим, одамнинг бели майишиб, қуймичи ўйнаб кетар экан. Пошнанинг ярмидан арралаб ташласа... э-э, бўлмайди, бузилади, кейин, бари бир, қип-қизил-да, қулгига қоламан.

Бошмоқни кўлимга оламан, қўяман, айлантриб кўраман, баттар хунобим ошади. Отам эса шунча диққатлигимга бепарво, ёнбошлаб, чойларини бемалол ичдилар-у, ўзим борай-чи, деб эшакни миниб далага кетдилар. Шуни ҳам ўғлимга деб олдиларми-я, деб

бор захарчамни ойимга сочиб, орқаларидан ўзим ҳам жўнадим. Борсам, отам олманинг тагида чўзилган, томорқамизга сув очилган, молларнинг бешови ҳам Қипчоқариқнинг устида, думини елпиб ўтлаяпти, ипи Эшим калдан омон экан.

Бизда ўқалоқ, бир жойларда сўна, бўка дейишди, ана шу касофат келиб қолса, ўзини кўрмайсиз, эшитмайсиз ҳам, тинчгина ўтлаб турган мол бечора бирдан шайтонлайди, шундай шайтонлаб кетадики! Кўзлари олайиб, бўкириб юборади, сакраб ўзини тўғри келган томонга отади, кўрган одамни ҳам ногаҳон ваҳм босади. Меники шу ўқалоқдан қочиб, ипи пишиқ жун, узилмаган, қозиқ-позиғи билан Қипчоқариқнинг ичига, қамишнинг бўлиғига уриб кетиб, соя-салқинда, бўйнигача сув, ариқ лабидаги ўтга чўзилиб, ҳузурини топиб турган экан. Бу ёқда эса юрагим ёрилган, шунча молни йўқотдим, қандай кунга қолдим энди, деб.

Лекин молларнинг шунча вақт безга қолганини Эшим кал қандай билмай, ипини қандай олмаган, бу ҳам жумбоқ, ундан сирли бир хатар келади одамнинг кўнглига; калга инсоф текканидан ҳам хавотир туради.

Эй-й, бунинг учун унинг таърифини келтириш керак, айтмаса хотира ҳам кемтик бўлиб қолади. Гап шундаки – Эшим кал шунчаки, соддаси кўприк тагида туриб эшак ҳуркитадиган жўн бир каллардан эмас, алоҳида, деви борми, жиними, ишқилиб, бўлакча бир кал. Алоҳидалиги – қўли эгрилиги, кулишни ҳам, ачи-нишни ҳам билмайсиз – ип ўғирлайди, бошқа нарса билан иши йўқ, айнан арқонлаб қўйилган молнинг ипини қўймайди; деви ё жини борлиги – молингизга қараб ўтирганингизда ангда қолдиради, олганини кўрмайсиз. Гапирай десангиз, қулидан ушлаб олмагансиз. Шунга дуо кетган дейман, бўлмаса қараб туриб билмайсизми. Ўғрилиги ҳаммага маълум, ҳамма билишини ўзи ҳам билади, лекин касмини қўймайди, худди ҳамма билан бас бойлашгандек. Ўзида бор-йўғи битта ориқ тана-ча, у ҳам подасида, кал вақти-вақти билан подачимиз ҳам, бунча кўп ип нима зарил, инсон зоти тушунмайди. Лекин йиғаверади, йиққани чириб кетгунча чиқмайди, агар ипингиз эсингизда турган бўлса, йиллар ўтиб, кал ғўзапоя ташиётганда, тоғдек қилиб елкалар эди лекин, калта-култа уламаларидан танийсиз-да, қўл силтайсиз, бер деб тортиб олганингиз билан энди ҳеч нарсага ярамайди. Қизиғи шундаки, ипни кал олганини аниқ билган одамлар куйиниб ҳам ўтирмайди, худди ўғрилик ҳам оши ҳалолга устамадек. Ип майли-ку-я, лекин бўшоқ юрган мол бировнинг томорқасига кириб кетади, қорақўрпа еб дамлайди ё йўқолиб қолади. Кейин Қирон жарчи бозорда чақиради: “Хў-ў, эшитмадим деманглар! Хў-ў, ола новвос йўқолган экан, хў-ў, шу новвос фалончиники экан!... Новвосни топганга шу палончи суюнчига ўн сўм тиккан экан. Хў-ў, шуни топган обкеб берса, суюнчини олаверсин экан, Хў-ў, ола новвос...”

Шунинг давомига Қирон жарчи: “Хў-ў, ола новвоснинг ипини ўзларинг билган Эшим кал олган экан”, деб юборса-ку, олам гулистон. Лекин Қирон жарчи отини тутмайди, Эшим эгрилигини қўймайди. Ҳамсоя бўлса-да, эшонбобоникини ҳам олади-ей, нокас! Ўзим боқиб юриб, кўролмай қоламан, лекин ҳамсоямиз-ку, бориб сўрайман, сиз кўрмадингизми деб, тўғри тармашишга ҳайиқаман, бир нарсалар деб ғудинглайди, билганимни билди дейман, чунки бетимга қарамайди. Офтобда

куйиб, қорайиб, қўллари ишнинг зўридан акашақдек қийшайиб, кўкиш томирлари бўртиб кетган, елкаси сал чўкик бўлса ҳам, жуда бақувват шайтон, одам билан уришганини эшитмаганман-у, аммо, бари бир, нимасидандир сесканаман. Тинчгина ер сузиб юради, минг сўранг, ипни сен олдингми деб, оғзингиз оғригани қолади. Олдими, тамом – унга ўтган. Баъзан аҳмоқ бўлганим ўтиб кетиб, отамга айтсам: “Сен ётиб китоб ўқисанг, мен бориб молингнинг ипидан ушлаб турайд-да, а? Қарамасанг – олади-да”, деб менга гапирадилар, ўзига индамайдилар. Баъзан-баъзан ипи олинган молни излаш чўзилиб, ниҳоят топилиб, кўнгили жойига тушган пайтлари: “Худой урган туяни вайсилқора не қилсин”, дейдилар, менга кўявер дегандек.

Энди Ғазирамизнинг ўзига келсак, ўрта жойда эскидан бозори бўлгани боис бутун чор-атрофига пешгир, қизил калтак деган замонлариёқ мактаб очиб, кў-ўп ўқимишли одамлар етиштирган, доценту профессорлари Самарқанду Тошкентларда дарс бериб, уларга эргашган мактаб болалари ҳам олийга гуруҳ-гуруҳ кириб, талабалари шанба-бозор кунлари автобусларни қаппайтириб шаҳарга бориб қайтадиган хийла дами баланд қишлоқ. Эшим кални гапириш ҳам сал майдагаплик, чунки у ҳам шу Ғазиранинг катта бағрига ҳамма сиғиб, ҳар кимнинг ўз тегиши белгили экани, минг ёққа чопмасин, пешанага ёзилганидан ортиғини ополмаслигига бир мисол, холос. Бегона эмас, ўзимизнинг синашта, хоназот калимиз, подани фақат оши ҳалолга боқади, ипини олса ҳам молнинг ўзига тегинмайди. Пахта сиёсати қаттиқ замонда унинг зараридан фойдаси кўпроқ, ипини олдирмайман деб кўз-қулоқ турсангиз, бўшоқ мол пахтага тушиб суйилиб кетмайди, эгасини жавобгарликка торттирмайди. Калнинг бу томони ҳам бор.

Шу одам тинмайди, онаси ким бўлган бўлса ҳам, буни лекин қора меҳнатга туққан. Қишлоқда нима оғир иш бўлса, шу балоғардон, кўкламда ариқ қазиغان ҳам, кундаков ҳам, ёзда томҳашарга лой қорган ҳам, саратонда пахсачиларга лойкаш ҳам шу, тўймаъракалоннинг самовари шу текин хизматкорсиз қайнамайди, айниқса эрта баҳор, ер текислаш пайти шудгорнинг устидан мола тортилади-ку, икки қатор темир тирма уланиб тракторга кўндаланг тиркалган оғир тўсин-болор, шунинг устида ҳам кал, мола ўн-қир-чўнқирда ўйноқлаб кетганда тагига тушиб қолган одам тирик чиқмайди, унга эса жин ҳам урмайди, мола билан баравар кўтарилиб тушади, лекин сирачлаб қўйилгандек, қўниб ўтираверади. Э-э хуллас, меҳнатнинг оғири-енгили демайди, инқ этмай қилаверади. Жони қаттиқ. Чидам, бардош деган нарсалар тош-метин келбатига қўшилиб, қотиб кетган. Ҳа, бир шатрама хотини бор, Бобили, асли оти Асолатми, Асилами, ҳамманинг эсидан чиқиб кетган, шунинг бақиршлари билан ҳам иши йўқ. Бобили еру кўкни тупроққа қориб қарғанади, эр ер юткур нонни нимкосага бўктириб ураверади, қулоғи йўқ. Ҳа, тил ҳам йўқ, ё хотинидан, ё турмушидан нолиганини биров эшитмаган.

Бизда ўзи, тўғри, ҳасратини юзага камдан-кам одам юзага чиқаради, дардини тўккани кимга ҳам зарил, барчаники ўзига етиб ортса, ўзганикига тобтоқат борми. Минг гапир, кўрган кунинг ўнгламайди. Бу пахтасида кимнинг бири икки бўлибди, раис-паис,

ферма мудирларини айтмаса, лекин тумонат шунинг ичида, барака топса-топмаса, саҳардан қаро шом-гача бориб келаверади; эркагу аёл бари туртинган, барининг қулоғи бутун қишлоққа тортанак тортилган радиотармоқда, кўчадаги карнай, уйларнинг деворига осилган қутичалар ким нима иш қилганини шанғиллаб туради, айтилганни қилмаганларни раисбобонинг ўзи чапараста сўқади, жаддига пичан ё сомондан маҳрум қилганини жориялайди. Ҳали даладан ўт олмайсан, молингни чиқармайсан, деб қолмаса! Ана энди жонингизни Жабборга бермай кўринг! Рўзгорга тиргак фақат мол-ку, пахтадан ҳемири келмасин, майли, аммо молгинанинг тагидан шамол ўтиб турсин-да, бўлмаса, бола-чақани қандай боқиб оламиз! Эй, бу дунёсида нимага югуриб юрибмиз ўзи!

Лекин шу чоп-чопда болаларнинг ўзи эсдан чиқиб қолгандек. Бизда ҳам тиним йўқ, ишга тармашганмиз, ўйинни қочиб қиламиз. Ўйинчоқ отига ҳам йўқ, топганимиз култивациянинг чингалаги, велосипед ғилдирагининг спица деган нарсаси олиб ташланган айланаси, чўп билан ҳай сурамиз-да. Уруш-уруш, яшинмачоқ, зув-зув, ким кўпга шўнғиш, ҳаммомпиш – пушка ясаб, ўртасидаги тешигидан рақиб кўзига тупроқ пуфлаб қочириш, чиллак, қулоқчўзма, эшак кўпқари, қизлар молларнинг жунидан юлиб, копток юмалоқлаб олади, бештошдан тортишади. Ҳа, мактабда осилса ғийқиллайдиган турник ҳам бор, Вафоқул айланаман деб, қоқ ерга боши билан тушиб, бир тутам сочидан айрилган. Ерда худди ланканинг пўстагидек ётган сочи. Айтмоқчи, ланка ҳам яхши кўрадиган эрмагимиз эди, ҳай, дабба бўлиб қоласан деб койишса ҳам, бу тепкини қўймас эдик.

Катталарнинг биз билан иши йўқ: егани нони борми, устида бутроқми, э-э, кимнинг боласи тўкинчиликда ўсяпти, икки оёқда тик юрибди-ку, ўлмаса, бир кунини кўриб кетар, тупиркилосдан художоннинг ўзи асрасин! Биз ҳам шу: биров боласини болам-бўтамлаганини кўрмаганимдан кейин суйқалиб– суйқумланишни билмаймиз. Сўкиш эшитмасак бўлди-да, лекин бу ҳам пас-ту баландига қараб, баъзан эркалатиш: “Бу онангди... нинг боласини қара, бир ўзи қилибди-я шунча ишни!” Бундан ортиқ бўладими, талтаясиз-да. Қаранг, қилган меҳнатингиз назарга тушган. Ким кимни сўкканини қўяверинг.

Отанинг намоздан кейин атай дўконга кириб, атоқлаб менга бошмоқ олганлари ҳам, майли, кейин ойимдан билдим, нархи туширилган моллар дўкони экан, – кўп чибжинглайверма, сув текинга олган отанг, – лекин жуда катта эътибор эди. Ота – бизлар учун, эҳ-ҳе, бир улуғ зот, худо хаёлнинг бир чеккасидаги қутлуғ бир, нима десам, жаҳоний ваҳм бўлса, ота шунга яқин бузруквор сиймо. Болалигимда отанинг юзларига тик қарамаганман, тикилиб ёдда сақлаб қололмаганимга ҳануз надомат қиламан. Лекин пинҳоний ихтилоф, ичимда қолиб кетадиган исёнларим бўлиб турар, у киши ғингишларимни “Э, бунинг гапини қара”, деб ўтказиб юборар эдилар. Баъзан отам шунча фарзандларининг ичида менинг ҳам борлигимни пайқамасалар ҳам керак, деб мунғайиб қолардим. Бўлмаса, ўғил болага қиз боланикини, яна оёғига катта бошмоқ ҳам кўтариб келадиларми? Шунақа. Гапимни ҳам чақага олмайдилар. Бир қора кўчқорим бор эди, кўзичоқлигидан ўзим қараганман, итимдек орқамдан эргашиб юрарди,

додимга қулоқ солмай, бўлак семирмайди деб, сотиб юбордилар-да, уч-тўрт ҳафта ўтиб, бошқа кўчқор олиб бердилар. Бозордаёқ, савдолашаётганларида айтдим, “Ота, шуни олмайлик, шохлагич экан, одамни майиб қилади”, деб. “Жим-е, муштдай боланинг гап билишини!”, деб уришиб бердилар. Оқ кўчқор хипча, калласини баланд кўтариб турадиган, ўзича кибрли бир олифта, одамни сузиш пайини кўзлар эди, мен ҳам қўйга қараб, пишиб кетмаганманми, калласини сал қийшайтириши билан ё эшакка миниб оламан, ё орага мол солиб чап бераман. Отамга неча марта айтдим, қани эшитсалар! Бир куни кечқурун мен тўйга кетиб, ем бераётсалар, ойимни сузибди, хайрият, қўйхона четанининг бу ёғига йиқилиб, янаги шохлашидан омон қолибдилар. Шуни отамга айтиб, “Молга қараш ўғлинг туриб сенга қолдими?”, деб бекорга койиш эшитдилар. Кейин кўчқорвой мана бўлмасам деб, оппоқ соқоллари кўкракларига тушганига ҳурмат кўрсатмай, ўзларига калла қўйибди. Бир сузиб, тисланиб, яна хезланиб келаётганда бошига бир мушт туширган эканлар, ва-алаб ёнбошга қулабди. Отам ҳам кексаликларига қарамай жуда бақувват эдилар-да. “Э касофат-эй, одамга ўхшаб сузилиб қарайди-я!”, дейдилар яна. А, шунча вақт мен нима деб зорландим? Фақат ўзларини шохласа ҳисобми? “Қаранг, шохининг қирраси оқариб кетган, кўп шохлашганидан”, деб худонинг зорини қилганман, шуни кейин айтиб юрибдилар, бу бола ҳам анча балони билади, бир кўргандан айтган эди-я, шохи ейилган, деб.

Отам ўзи унча-мунча гапга қулоқ соладиган эмас эдилар, шу феъллари ўтганми, баъзида мен ҳам ўзимникини жуфт деб туриб оламан. Алданишларим ҳам отамерос лекин. Уйимизнинг орқа-олди вайиш, ерток, узумга чумчуқ билан майна кун бермас, тоғораю симга осилган тунука қутиларни тақиллатиб, ҳай-гала-галаю билан иш битмас эди. Отамга кимдир биров қўйнинг бир қулочча ингичка ичагини пуфлаб, вайиш устига ташласа, чумчуқ илон деб ўйлаб қочади, қайтиб йўламайди деб йўл ўргатибди. Бир куни қўй сўйганларидан кейин, ойимнинг ҳай-ҳайлари, менинг қайтарганларимга қарамай, эринмаган одам, шу ишни қилдилар, бир до-вот сиёҳимни исроф қилиб бўядилар ҳам, кейин вайишга ташлаган эдилар, ҳовлимизни шундай чумчуқ босди, шундай қий-чув босди, қиёмат кўпди чирқиллаб ўзиям. “Э падарлаънати, ёмон бўлар экан-ку бу”, деб ичакни олиб ташлаганларидан кейин ҳам қани чуввос тинса! Шуни қилишларидан олдин: “Ота, қўйинг шу ишни. Майли, қараб туринг, ўзим пуфлаб, бўяб берай”, деб ялиндим, ойим ҳам гапирдилар, ярашмаган ишни қўйинг, деб, йўқ, чумчуқ балосини ўз қўллари билан йўқотгилари келиб қолдими, қўймадилар. Хўп томоша бўлди лекин, ойим қулиб уйга қочиб кирдилар, мен лабимни йиғиштириб ололмайман, бошимни буриб, чеккага тиржаяман.

Тез-тез қулоғим оғрир эди, бунақа нарсаларга отанинг унча ишлари йўқ эди-ю, лекин бир куни меҳрибонликлари тутиб, аzza-базза Разиздан дори олиб келдилар-да, ўз қўллари билан қуядиган бўлдилар. Қарасам, томизгининг ранги сариқ, “Ота, бу бошқанинг дориси, қулоқники оқ бўлади”, деб оёқ тирадим. “Қани, баҳона топиб, томиздирмасанг-да, а!”, деб, қочмоқчи жойимда ушлаб, тиззаларига қисиб, қулоғимга мажбурлаб қуйдилар. Миямга шунақа оғриқ

кирдик, додлаб ерга ётиб қолдим. Мени шайтонлик қиялпти деб ўйлаб, қараб турдилар-да, кейин нимагадир Муқаддасни ушлаб, “Кел, қизим, эшитишинг тозаланади”, деб унинг соғ қулоғига томиздилар. Синглим бечорага мендан баттар бўлди, ҳовлини зир югуриб айланиб чинқириб, ушлатмади ҳам. Шундан кейин қўя қолсалар нима қилар эди, йўқ, “Э буларнинг айёрлигини, дори томиздирмаси-да, а”, деб тик турган қўйи, бошларини ёнбош эгиб, ўз қулоқларига қуйсалар! Ана, томошани кўрсангиз! У ёқда Муқаддас йиғлаган, бу ёқда отам, туриб олганлар, бошларини энди бу ёнбошга эгиб, “Ҳа валади зино, ҳа падарлаънати! Бу Жўра чачана қулоққа деб кўзникини берган! Ўйиб юборди-ку! Кўр бўлгин, қулоқни кўздан фарқламасанг!”, деб ўҳ-ўҳ қиладилар. Мен йиғлашни ҳам, қулишни ҳам билмай, фақат их-ихилайман, гапим тўғри чиққанига ичимда хурсандчилик қамалиб қолган.

Биров уни ўқи, буни ўқима деб йўл кўрсатмаган, қўлимга тушганини ўқиб ташлайвераман; гапим ўтмай, аламим келган пайтлари отамни шу китоблардаги қаттиққўл, золим оталарга ҳам солиштираман, ўхшамайдилар, китоблардаги чоллар ёппасига бе-намон, отам эса кунни ҳар саҳар “Аллоху акбар” деб азондан бошлар, азон айтганда ўзлари ҳам жуда баландлаб кетар эдилар. Мени қаттиқ ушлаганлари рост, аммо мактабни тугатиб, Самарқандга ўқишга бораман десам, “Болам, домуллоларга қилиб берадиган ўн минглик дастурхон йўқ менда, майли, кўнглинг ўзингдан қолсин”, деб ўзлари учирма қилганлар. Университетни тамомлаётганимда Тошкентдан иш топганимда ҳам: “Э-э, болам, мен тирик эканман, Москвага бориб ўқимайсанми”, деганлар. Шу-шу, уйга фақат меҳмон бўлиб бориб, у-бу ишларга қарашганим билан хизматларини қилолмаганимни ўйласам, армон бўғзимга келади. Дарвоқе, бу ҳам қисмат экан, қайтар дунё, болаларимни мен ҳам ўқитдим, улар ҳам дунёнинг турли бурчакларида юришибди, ёнимда ўтиринлар, менга қаранглар, деб айтиш... айтса бўлади-ю, лекин ўзингни ўйлаб, болаларнинг оёқ-қўлини боғлаб қўйиш инсофга ҳам, ҳаётга ҳам тўғри келмас экан.

Э-э, мана, чоллар ўтиб кетди, тўп-тўп кетиб юбордилар. Ихчам саллаларда, у ҳам борида, бўлмаса бошларига қийиқча ўралган, эгарда сал қийиқча ўтирдилар, эгар ботармиди ё бу ҳам бобойча заққиликми, қўлда халачўп, нўхтанинг ипи эшакнинг бўйнига ташланган, йўрғанинг маромида гангир-гунгир хангомалашиб келаётганлари узокдан кўриниши билан, тўй эгалари ёшроқларни “Ҳай, Кўнғиротдан тўртта эшак келяпти. Ҳай, учта эшак келяпти, Исталиндан, қаранглар. Орқадан яна бешта эшак!”, деб шошилтиради. Эшак бой-у камбағалга тенг улов, ишлаганда олдин “Виллис” мошин ё “Урал” мотоцикл минганлар ҳам пенсияга чиқиши билан эшакка ўтиб олар, бу ҳам бир мартаба, энди амалнинг сиёсати йўқ, эл қаторига тушиб, гап-гаштак еб, худойи, тўйи, маъракаларда қидириб юришнинг гашти ҳар қандай мансабдан яхши, бир ёққа борсанг, ёшлар югуриб пешвоз чиқиб, эшагингдан тушириб, ичкарига манзират қилиб турса, бунга нима етсин! Эй, кунлар, йиллар ғириллаб ўтиб кетаверар экан, чолликка даъвогар ўзимиз энди, аммо, албатта, эшак минмаймиз, тўп-тўп юрмаймиз, бизда у завқлар йўқ, у чоллар болалигимизни олиб, бизни хотирага чўктириб кетган. Ўзимиз ҳам улардан бошқача чолмиз.

Ҳамма кунлар хотираси хира эмас, бир хилла-ри ҳали-ҳануз кўз олдимда гул-гул очилиб турибди. Раҳбарнинг бир ўзи ўтга келган кунни унутолмайман. Ҳа, акаси йўқ, укаси ҳали кичкина ё онаси нукул қиз туққан Ўғилойларгача ўтга чиқиб турарди; уларга ўришамиз, ўтини эшагига ортиб берамиз, ўзимизча кўнглини олган бўламиз, атрофида айланишгандан юракчалар ҳовлиққан, ботинолмай, четда қолганларга бодиланиб қараймиз.

Офтоб залдоричорбоғнинг устига оғиб, дами қайтиб бошлаган, мен ҳам бир ўзим, молга қараб юрган эдим. Раҳбар менга бир қараб қўйди-да, ўт қамиш аралаш бўлиқ ўсган сувсиз ариқ ичига кирди. Мен ҳам иярдим унга. Атрофдан пана, осмон баланд, олдимизга келмаса биров кўрмайди, чумчуқ чирқиллайди, олашақшақ ҳай, аққа қара, баққа қара, деб шағиллайди, яна даланинг бебош қушлари чуғури. Раҳбарга қарашишдан бошқа нарсани ўйлаганим йўқ, ҳаққаст рост, лекин у эгилиб, ўтни тутамлаганда, бориб орқасидан шаппа кучоқлаганимни билмай қолдим, қўлимга бир нарса илиниб, каптардек питирлаб берса! Оғзимга қатиқлаб ювилган тутам сочи ҳам кириб кетибди. Юрагим қинидан чиқиб, ўзимни уватга отдим. Ўроғи билан солиб қолмаса деган ҳадик ҳам бор лекин. Аъзои баданим ёниб, бошим ғувуллаб кетди, тилим тутилган. Унинг бўй тортиб, етилганини кўриб юрган бўлсам ҳам, ўша жойлари бундай дуркун бўлгани кўйлагининг тагида унча билинмас экан, кейин ўзи нималигини ҳам билмайман, қўлим текканида юрагим чиқиб кетди.

Раҳбар эса бир қизарган бўлди-да, эгилиб яна ўришга тутинди. Ширт-ширт ўроқ тортиб, шу эгилган қўйича менга ғалати қараб қўяди, “Ҳий-й, уят-а, уят! Шундай хулқи аъло ўқувчи-я”, дейди-да, яна ўраверади. Бир кўнглим – уватга қочиб чиққанимга афсус, яна бир кўнглим хоинликдан ўртанади – ўл-э, бузук-бевафо! – оламан деганим бошқа эди-ку, – энди буни кучоқлаб қўйганимга юзим, ҳатто ич-ичимгача шувит. Лекин ушлаб олганимнинг питир-питири! Худди жони бордег, хурсанд селкиллаётгандек, каптардан бошқа нимага ўхшатишни билмайман, қарашга ҳадикланаман, умримда биринчи бор ушлаганман-да ўшанда.

Раҳбар тўғрисида ивир-шивирлар қулоғимга чалинган, ёпишганим ҳам шунгадир, менга тўғри келмайди деб биламан, лекин энди нари кетолмай, аросатда туриб қолдим. Кўнглим аралаш-қуралаш жунбиш, яна унинг майда қизил гулли кўк қўйлаги ичида боя ушлаб олганимнинг тинмай бориб-келаётганига қараб, нимадир сезгиларим билан аччиғи чиқмаганини англайман. Аммо кеч, қўш каптар ҳуркиб нари учган, ўша ёқдан силкиниб, э-э, юраксиз, ҳали кичкина экансан-ку, деб кулаётган эди. Раҳбарнинг ўзи ҳам бир синф пастда-ю, лекин ҳозир бирдан катта қиз бўлиб, бояги қилиғимга худди укасига кучоқлатгандек, бемалол қўйиб берган экан. Кўп китоб ўқимаганимда бунақа аҳволга тушмас эдимми балки.

Ёнбошлаб балқиган офтобда ўроқ тиғининг ялт-юлт чақнаши, ўзимдан, истагу ҳаяжонларимдан ҳам зўрроқ бир кучнинг Раҳбарга тортиб кетгани, икки қўлимга урилган бир кучоқ осмоний ваҳима – эслаганда ҳозир ҳам ўша ёшга қайтгим келиб қолади.

Ҳазиранинг кўкмаклари ҳаёлимда тўлқинланади. Кундузнинг кечки ғуборидан далалар устига оқиш чой-

шаб ёйилган, қорни дўмпайган жониворлар пишиллаб тў-ўғри уйга йўл тортади, темир қозиклари жингирайди. Шу вақтлари қишлоқнинг подаси ҳам қайтаётган бўлиб, сигир мў-ўраши, қўй ба-арашига Маъқул янганнинг арияси ҳам қўшилади: “Ҳа-ай! Ҳа-ай-й!”. Шошмай туринг, бу бошлама, унга “Ҳай, жонинг чиққур Тиркаш!” деган чорлов уланади-да, тўғри авжига ўтади: “Ҳай, ўлиққинангга қуяй, Тиркаш! Молни қайтармай нима ...еб юрибсан? Қўлимга тушгин, гўштингни ейман лекин!”. Нақарот ҳам унча бой эмас, фақат унга “гина-гина”лар аралашиб, баттар баландлайди: “Ҳа, ўлиққинагинаганингга қуяй, сағана қолгурса ким қарайди? Бўйинг сартахтада чириси-ин! Ҳа, оғзингга...” Шу ерини айтсак бўлмас, лекин Маъқул хола тортинмайди, ўғлининг оғзига нима қилишини куйга солиб, бутун қишлоққа ёяди. Ўйлайсизки, боласини шунчалар ёмон кўради, унга ўлим тилайди, қўлига тушса, гўштини бурдалайди. Йўқ, бу ҳатто қарғиш ҳам эмас, кун бўйи рўзгорига унча, иши ҳаммишагидек унча, юрагига норозилик ботиб сиқилган аёлнинг дардига оҳанг бериб, нафас ростлаб олиши, холос. Тиркаш молни қайтариб боради ҳам, уйга бемалол киради, онаси бор-йўғи: “Ҳа, кўзгинанг ситилиб оқсин! Бола эмас, бошимга бало бўлдин-ку”, деб яна қарғишлайди-да, челагини кўтариб, сигир соққани шошади.

Куни бўйи офтобнинг қиздириши, одамларнинг ғала-ғовури аралаш дим ҳаводан толиқиб эгилган шохларга болаларнинг қийқириқлари, молларнинг мўъраши осилиб қолади, кун кечкириб, салқин оралагандан кейин дарахтлар ҳам шабада билан шу паст шовқинларни секин бир-бирига улашади. Ғазирамиз сердарахт, олма, залдори, гилос, шафтоли, олхўри, олмуруд, жийда, ёнғоқ, ҳовлиларда унда-бунда ишқом, хулласи, тупроқда унадиган неки мева оғочи бўлса, баридан бор; ҳовлилар, шийпонлар кўкка ўранган, йўллар қуюқ соя... Энг арзандаси тут, одамларнинг томорқаси ё ҳовлисининг ўртасида, пахтанинг ичида ҳам унга имтиёз, тўғри келаётган йўл ҳам айланиб ўтади, чунки давлатнинг рўйхатида.

Атроф-жавониб кўкалам: пахта билан беда, маккайи билан полиз экини, қаерга сув етса, ўт гуркирайди: бўйимодарон, саломалайкум, семизўт, печак, ғумай пахтани босади, так-так, шўра, ялпиз, буни пидана деймиз, аччиқ итқовун, нордон итузумни татиб кўриб, туфлаб ташлаймиз; сувсизда ўсадиган янтоқ, қушқўнмас, бурган, какра, эшакмия, уни янгилигида мол емайди, лекин ўт боғлашга яхши, қишга эшакка ўрамиз, фақат ўроқ янги чархланган бўлиши керак; ипак қуртининг пилла ўрашига баҳорикордан читир, мингбош юлиб тушамиз, яна шу ердаги буғдойпояларни кампирчопондан тозалаймиз: офтоб тагида шамол тўнини тўлқин-тўлқин товлантирган қирларга қараган одамнинг юраги ҳаприқиб, ашула айтгиси келади, шунақа чиройли...

Бир эшак ўтни тушириб, саранжомлаб, молларнинг емини ҳам бериб, кейин қўл ювиб, худди катта одамдек томоқ қириб, дастурхон четидаги ўз жойингизга бориб ўтириш... Ош сизга маҳтал, сузилмай туради, қуроқ кўрпачага йиғиниб чўкасиб, катта лаган ўртага қўйилади, ана шунда отангиз: “Қани, бисмилло, дастурхонга қаранглар”, дейдилар-да, сизни алоҳида: “Ий-э, олишда мазанг йўқ-ку”, деб ундайдилар. Енг шимариб, гўшдан кўпроқ олиш пайида бўласиз... Оқшомлари супада ётганда осмон тўла юлдуз яқин тушиб, ҳар

донаси биллур чақнайди, ҳисобини оламан дегунча кўзингиз кетиб қолади. Саҳарги уйқу эса шиннидек елим-ширин, тўймайсиз, бошингизни ёстиқдан зўр билан узиб, ўтириб ҳам мулғийсиз. Шу мулғиган кўйи эгингизга бир нима илиб, кўзингизни йириб-артиб, молларни далага ҳайдайсиз. Тонг салқини жунжиктиради, тиришиб эснайсиз, лекин далаларнинг бағридан насим-шабадалар кун чиройини уфуриб олиб келиб юзингизга сепеди, тамом уйғониб керишасиз...

Қани эди у кунлар бир марта қайтса! Осмон кўк, ер кўк, кўм-кўк бел бўйи шу хилқат ичида қизнинг жияксиз калта лозимию ўсма туташтирган қошлари тагидан чарақлаган кўзларигача ҳамон ўнгимда. Унинг фақат юзи қизарди, менинг ҳам оловим чиқиб кетди, нимага унинг истагига пешвоз бормадим? Кичкина эдим, кичкиналик қилдим, болаликнинг ўзи йўл бермади.

Ўйламанг, биринчи муҳаббатим бу эмас, бу – уйғонишимнинг илк расмларидан бири эди, холос. Лекин аниқ чизилиб қолган, ранглари ҳануз живир-живир қилади. Унга фақат қиз миниб келган эшак тушмаган. Албатта, шундоқ дамларга эшакни аралаштириб эслагим йўқ, лекин, бор эди-да, илож қанча. Раҳбар ҳам ўтни бошига қўйиб ўзи ташимайди-ку. Лекин қанақалиги ёдимдан тамом ўчган. Бўзми, қулрангми ё оқдир, билмадим, ишқилиб, юк тортганда куч берсин деб бирдариимнинг бурни тилинганини айтмаса, ҳаммаси текис жайдари эшак, бу келгани ҳам ўшаларнинг бири, туки ортиқ эмас. Нимага бир қулоғи шалпайган, ўзи шундайми, биров ё ўзим ёмон урганманми, халачўп бўйнига ўтмагандан кейин қулоғига солганмиз-да, ўроқнинг орқаси билан, бошқа илож йўқ, айб ўзида, айтганга юрмаган, у пайтлари тушунмасди, энди эси кирган катта одам деб келиб, арз қилмоқчимми, яна ҳам бир гап айтиш қийин. Лекин болаликка кириб қолиб, бир вақтлар қилган аччиқларимни бугун юзимга солса, ғалати-ю.

Лекин эшак ҳу бошда ўқиганим мақолни пеш қилди.

– Нимага бориб Эскижувада ҳанграшим керак? – деди дабдурустан. – У ер эшак саройи эмас, бозор жой. Кейин, мен, ахир, ўзимникиларни кўрганда, шунда ҳам димоғим чоғ бўлса, мана, юрибмиз қаторда, деб бу дунёда борлигимни билдираман. Гурунгимиз шунақа, ҳангомамиз шу. Одамлар эшитсин деб эмас. Ҳа, кейин, бунинг нимаси номардлик? Эшакнинг ҳам марди ё номарди бўладими?

Э-э, гап бу ёқда экан-да. Лекин тўғри айтяпти, мард бўлиб ҳам қаёққа боради, ўзи бир эшак бўлса. Ҳа, албатта, Эскижува эскидан бозор жой, хўп, шовқини бор, олди-сотдининг ғала-ғовури, лекин энди эшак ҳанграмайди, бирда ярим лўлиники кўриниб туради, лекин у ҳам аравасини жим тортади. Бу гап юк уловда ташилган, эшак кўп кимқайси замонларда айтилган, кейин, тўқимтабиат одамларга, анавинақалар бор-ку, кучи япалоққа етиб, кучсизларга кўрсатиб ҳанграйдиган, бор шунақа одамлар, ўшаларга. Эшакнинг ўзига тегиб кетишини ҳеч ким ўйламаган.

Шуни тушунтироқчи эдим, эшак айтишқоқлик қилди:

– Тўғри келган жойда ҳанграб, номард бўлиб юрган эканман-да? Бўйнингга ўзинг беҳабар айбни қўйишса, жуда адолатсизлик.

– Мард бўлсанг, кучингни кўрсат кўпчиликнинг ичида, дейляпти. Менингча, бунинг ёмон маъноси йўқ, – дедим жўяли қилиб.

Эй, жуда ғалати-ей, эшак билан гап талашиб ўтирсам. Одамнинг гапине эшакка ўқтириш ҳазил эмас экан.

– Хўп, унда бу гап-чи? – деб яна оёғига тиралди кашшанг. – “Эшак бахши бўлмас, ёмон яхши бўлмас”, дейишади. Яна мени ёмонга чиқаришяпти. Ахир, ўзимизга бахшиман, одамларга эмас. Авжини баралла оламан, куй пардаларим тоза, хонишларим қадимий, ўзгалардан кўчириш йўқ. Ҳали бирон эшак айб тақамаган, ҳаммасига маъқулдирки, жўр бўлишади. Мана, ўзингиз баҳолаб кўринг, мусиқани тушунсангиз керак?

– Йўқ, йўқ, раҳмат, – дейман шоша-пиша. – Қулоғимни от босган, мусиқанинг кўчасидан ўтмайман.

Ўзи болалигимдан ҳанграшини ёмон кўраман, миниб турганимда ҳанграб қолса, уялиб, нўхтасидан тортиб, калласига солар эдим, Энди маҳаллага варанглаши етмай турувди. Ҳа, бунга биров ўргатгани аниқ, эшак калласидан чиқаётган гапларни қаранг. Кейин, мен ҳам билмаяпман, эшакнинг яхши ё ёмони қанақа бўлишини. Бир хиллари бор, тепонғич, бир хиллари тишланғич, хўп, бунақасини ёмон дейлик, лекин яхши-си қанақа? Ё бу гап билгани учун яхшилари қаторига ўтадимми? Лекин тайёрланиб келган, хийла билғич, гапига гап топиш қийин.

– Ўзи сенсиз ҳам бемаза қўшиқ урчиган. Илтимос, карнайингни тортма, – деб мурасага чақирдим. – Қўшнилар жа ошносини топибди деб ўйламасин. Хумори тутаётган бўлса, ана, шаҳардан чиқиб, бир овлоқ далани топ-да, авжингни баралла олавер.

– Э-э, – деди эшак қулоғини саланглади. – Ҳозир даланинг овлоғи қоптими, янтоқ босган чўлғача эгали. Ҳанграшга ҳам пул сўрайди.

Оббо, бунинг фермер билан иши борми! У ҳам ерни эшак ҳанграатаман деб олмаган-ку. Далами, чўлми, ўзиники бўлгандан кейин, нима қилса, ихтиёрида, харажатини чиқариши керак-ку. Яна шунча оғиз солгани тўйдирсин, бир хиллари чидамай, бир бош-бир қулоғини олиб қочиб ҳам кетяпти, эшак кўзига кўринадими шундай паллада! Кўряпсизми, кимдир бузғунчи йўлдан урган буни, бор, ерда ҳайвонлик ҳуқуқини талаб қил, ким қаерда ҳанграшига эркинлик бор, деб тезлаган. Эшакка савод ўргатса, ўзини ўқитишини ўйламаган нодон! Аммо-лекин мен нима қилиб бераман бунга, фермер ё адвокат бўлмасам? Болалигимдан келибди деб, нима деса қулоғимга куйиб олмайман-ку.

Ўзимга келсам, айтдим-ку, ўткизган жойлари бордир, ҳаммаси эсимда йўғ-у, лекин урган пайтларим бўлмаган деб айтолмайман, ахир, эшакни урмаса эшак бўлмайди-да. Эшак – калтак билан эшак. Э-э, шошманг, ҳозир Раҳбарни эсладим-ку, шу билан бир қизиқ иш бўлган, лекин бунинг эшакка алоқаси йўқ, агар туғдиришга борган қайнонаси Чўлқиндига, туман марказидаги туғруқхонага эшакда қатнаганини айтмаса, ажойиб воқеалиги учун сизга илинганман.

...Шу десангиз, бир куни шу Раҳбар ўлиб қолади. Ҳа энди, эридан отасига, яъни эрининг қайнотасига ўлди деб телеграмма келгандан кейин шумхабар қорахат-да. Ёмон бўлган! Ёшгина нарса тап этиб ўлиб қолаверса, яқинларига осон тутасизми! Канал суви тортганими, у ёқда жуда катталари бўлар экан, ё нотоза ҳаводан касалланган, ё бирон палакат нарса чаққан, ё, – кўзга яқин эди, ҳар хил одам кўп, – кўз текканми,

кўзиканми, учинганми, хулласи, бу ёқдагилар минг кулфат хаёлда, лекин ҳар хил хаёл келинчакнинг ўлигини тирилтириб, ҳаётга қайтариб қўймайди, албатта, бечора ўлдими – кетди. Яна одамлари ҳар жойдан борган, тайинли қўйиндиси йўқ одамёввойи чўлларда! Ҳа-я, айтмабман, Раҳбар мактабни битириб, ҳамширалик курсида ўқиб юрганида шу нарироғимиздаги митанлик йигит билан гапи бор экан, курсни битирар-битирмас тўйлари ўтиб, кейин иккаласи йўлланма билан чўл ўзлаштиришга, ишга дейишади-ю, лекин асли пул ишлашга Мирзачўлга кетган. У ёқда жойлашиб, энди томир кўяман деб турганида, йил ё ўтади, ё йўқ, – эҳ, бу мусибат ҳеч кимнинг бошига тушмасин, – ўлгани тўғрисида шу тилғиром ошиғич келиб турибди-да. Шунча талотум билан яна ўликни вақтида жойига бериш ҳам керак. Яхшики булар серуруғ, хешу қариндош дарров гангиган отанинг қаватига кириб, ёлғизлангани қўймаган. Хабар етиб келган кечқуруноқ неччи хабарчи, чоп-чоп, югур-югур, у холасига одам юбор, касал ётган бу катта аммасига билдирма, ит эгасини танимаган шу вақти ияк қоқиб бермасин тагин, амаки-тоғаларни йиғ, куёв томондан йиғ, гўрков ҳам жой кавлаб турадиган, э-э, хуллас, майитни ортиб келгани бир гурзавой мошинни ҳам ёллаб, совхознинг шалоқ автобусига ияртириб, кечалаб йўл босиб, тим-тирс сахарда Мирзачўлнинг Бачқирми, Қачқирми деган қаеригадир етиб, Раҳбарнинг девори йўқ, лекин ҳайхотдай дарвоза кўнқайган ҳовлижойининг бу чеккасига тушар-тушмас: “Вой, болам! Сан ўлгунча ман ўлмайманми!” деб гиряи қазони бошлаб юборишади-ку! Жим-жит ётган ўша Бачқир ё Қачқир уйқудан сапчиб, арининг уяси-дек тўзғимайдимми! Кайфи учиб уйғонган куёвполвон ҳам иштончанг ҳай-ҳайлаб чиқади. Э ҳазилми, ухлаб ётсангиз-да, эшигингизда дабдурустан дод солиб қолишса. Эсдан оғабган, лекин чўл кўрган бамаъни йигит-да, элас-эласда қараб, ким қайтганини тусмол қилолмаса ҳам, бирда ярим ана-мана ўлади деганлар ҳам шу ерда, эса, ҳай, айтимларга қараганда аёл киши, мен билмаган бирон қарри-қурри момой холами омонатини топширибди-да, деб фаҳмлаб, “Вой энам! Волидаю меҳрибоним энам”, деб йиғичиларга қўшилади. Ўзингиз биласиз, аёл ўлдими, кампирми, ёшми, йиғи-йўқловда бизни ташлаб қайларга кетган соябоним онам, меҳрибоним онам, бўлади. Кўнгил яқинлар кучоқлашиб, елка қоқиб, дод-вой бошқаттан авжга миниб, яна пасайиб, расми йиғига бир тўйиб олгандан кейин секин разм солсалар, куёвнинг “во энам”и сал бошқача, арз-доди хотинидан кўра бундан ўн етти йил олдин қайтиш бўлган бувисига, унча куймаяпти, кекирдакка зўр бериш ҳам йўлига, сал шайтонлиги бор, тагин қарасалар, иштон ҳам қасамга келган, юпқалашиб, қараган одам кўзини олиб қочади. “Ҳай, полвон, бақиршидан бошқа калла керак ишлар бор, майитга одам кетдимми?” – “Ким, ким кетади? Майитларинг нима? Сизлар йиғлаб келганга хўп деб қўшилиб турибман. Орага гап суққани қўймайпсизлар.” – “Ий-э, ғирт маст-у, у ёқда хотин у аҳволда, буёқда бу бўкиб ичса, нокас!” – “Э бўкибмас-е, икки пиёлага ҳам бўкадимми? У ҳам қачо-он – олдидан келганимда олти ярим-еттилар эди.” – “Ўликнинг олдидан келиб, паминка қилдинг ҳамми? Э-э, ўзинг ўлиб кетган экансан, бети йўқ эш-шак!” – “Бет борми мунда? Бир пиёлани кўрса бўлди экан-ку! Шўрлик бу овлоқларга шу аҳмоқни

деб эргашиб келиб, нобуд кетса, бу кетяланг..." Ана, шу ерда куёвнинг ўзини оқлаши оловга баттар мой куйди. Тўғриси айтиб кўя қолмайдими, чўл йигитининг икки пиёлагинада тўхташига ишонадими шу куйиб турганлар. Ёлғоннинг алаmidан куёвтўрани тепкилаб ташлашларига сал қолади, яхши ҳам, Раҳбарнинг бу ёқдан борган Восит тоғаси, корафтароқ одам, "Ҳай, чувир-чувир қилманглар. Кўп гап – эшакка юк. Кўрмаяпсизларми, бунинг мияси кетган. Мия бўлса, кетига бир нарса ёпарди. Нима деяётганини ўзи билмаяпти. Энди бу ёғини кўрайлик. Ўликка ҳам одам кетмаган чоғи, муштипарни, ёриб-нетиб қўймасларидан етказиб келишни ўйлайлик. Қайтиш йўл ҳам бор ҳали", деб жўяли гап қилади. Ана, ўзи ухлаб ётганида бирон момой эмас, хотини ўлиб қолгани энди калласига кирган куёвтўра: "Вой, мени ташлаб қайларга кетдинг, Раҳбаржон!", деб ҳақиқатан ҳам росмана вовайло кўтармайдими!. Азадорлар бошқаттан таъсирланиб, чуввос баттар авжга минади. Раҳбар ҳам тириклигида кўп келинчакнинг бири бўлиб юрган бўлса, энди ҳамду саноси осмонга баландлагандан кейин, бирдан қадри ортиб, бундай жуфтидан айрилганига чидамай куёвтўра гуппа ташлаб юборади.. Балки ўзидан кетганга солгандир ўзини, тагин мени жавобгар деб судга судра-судра қилишмасин деб. Лекин асли осон тутасизми, йигит одам жондан суйганми, суймаганми, рўзгорга зарил келинчагидан жудо бўлиб, қўлида чақалоғи билан чўлда қолса! Жанозага тўпланганларнинг битта ўликни иккита қилган бўлмасак тагин деб хурраси учадди. Ҳамма ҳам ақлини еб қўймаган, дарров бетига сувпув сепиб, инқиллашини эшитгандан кейин, Восит тоға яна мударбир, ким ўликка боради, ким дарвоза олдида товуш бериб туради, ким томоғи қуриганларга чой етказди, ким қорашўрва осади, хуллас, калапатра босилиб, маросим расамади йўлга қўйилиб, йиғи маромга солинган шу вақти Чўлқиндидан куёвнинг энаси, яъни Раҳбарнинг қайнонаси эшагини халалаб келиб қолмайдими! Қараса, ҳовли тўла йиғин, йиғичилар, келинча аза очилган, ўғли эса ўртада Алпомишнинг лошиндай чўзилиб ётибди. Ана, энди энаники тутмайди: "Илоё, айтганнинг оғзидан чиқиб ёқасига ёпишсин! Ўзим ҳозир атала ичириб келяпман-ку. Сен, ер юткур, нимага кетингни корсон қилиб ётиб олдинг, хотинни мен туғдирдимми?", деб ҳовлисупургини ўқталади, ўғил ўша кўп даккига қолган кетини кўтариб қочиб, ўзини уйга уради; шим-пим кийиб олмаса қўймайди булар.

Ана, бу ёғи кўзёшу томоша! Яъни Раҳбарнинг майитини олиб келиб, уйини кўрсатамиз-да, кейин юртга олиб кетамиз деб келганлар аҳмоқ бўлганига хуноб, бир хиллари кулгидан туйилиб, елкасидан неча мушт еган, тўрт-беш хотин хурсандликка ўпкаси тўлиб, бошқаттан хувиллаган.

Э-э, хуллас, "нима бўлди-нима қўйди"лардан билишса, Раҳбарни ўлдига чиқарган куёвнинг ўзи, аниқ ўзи эмас-у, "ўзбекский передавай" қилдирган телеграммаси. Раҳбарой юкли экан, ой-куни тўлиб, вақт-соатида туғруқхонага етиб, яна шу вақти-соатида туғиб ҳам берибди. Осонгина! Қўчқордек ўғил. Беш килоларга борар экан. Куёв ўзига сиғмай почтахонага чопган, қайнотамнинг бўйнига суюнчини нақд қилиб кўяй деб. Почтачи қизга: "Давай, ёз: "Рабар ул тувди. Учта сўз", деб буюради. Булим почтасида ўтирган бу қиз ўзбекча

гапиришни билса ҳам, ўрисчага ўқиган экан, "Как будет по-русски?" деб сўраб олади. "Қанақа порусский? Ўзбекский передавай. Закон имею права. Учта сўзга, ма-е, уч сўм. Издача не нада. Сенга падарка", деб мардлик ҳам қилиб юборади отача. Ўзбек тили ҳақида янги гаплар чиққан вақт, почтачи қиз тумандаги дугонасига уланади: "Зинуля, принимай: "Ра-бар ул тувди". Зина ўзбекчани янтоққа судраб у-бу гапни англар экан, "Кто, руководитель?", деб аниқ қайси раҳбарнинг ўлганини билиб олмоқчи ҳам бўлади.. "Что ты мелеш? Это по-узбекски, имя. Жена, наверно. "Ра-бар ул тувди". Так и передай", деб изоҳлайди почтачи қиз. "Ладно, Рабар ултувди, так, улувди, мне какая разница", деб Зинахон эшитганини сал чала қилиб Сирдарёдаги Галяхонга узатади, Галяхон Самарқанддаги Машахонга... шу билан, Раҳбарнинг ўғил туққани ҳақидаги хабар ҳукуматнинг расмий баобрў қоғозида "Рабар улди" деб етиб келган экан-да-ей!

Зўр-а? Бунақасини тўқиб бўлмайдми, ҳаётнинг ўзи тўқиб қўйган! Яна кўпини айтиб берсам бўлади, масалан, Маматов Шермат деган физкультура муаллимимиз қаҳратонда Булунғурнинг музини ёриб чўмилар эди, бир куни, дарахтларни булдуриқ босган саҳарда Самаида хола сувга борса, бир яланғоч қизил хўкиз, хўкизнинг кийингани бўлмайдми-ку-я, ишқилиб, дев бир нарса чеккадаги музни қарс-қурс синдириб сувга шўнғиб, яна қайтиб чиқибди, пишқирибди, тагин кампирга кўзи тушиб э-э деб уялар эмиш шу қизил хўкиз, кампир ҳам эси тескари, қолишини ҳам, қочишини ҳам билмай тураверган; эҳ-ҳе, кейин қишлоқда туппа-тузук одамларнинг боласи, Самарқандда тўрт йил ўқиб келган, бу ёқда қиз унаштириб қўйилган йигит ёмон бир тузалмас қичимага чалинган, соғ одам шу қорасовуқда сувга тушадими, деб роса гап бўлган. Ҳатто бир-иккита одам, хайр, ўзи тайёр яланғоч экан, кампир одам – сизга уяти йўқ, а яхшилаб қараб, яшириб юрган қўтирларини кўриб олмасиз-да, бизлар ҳам билардик, деб Самаида холадан койинган ҳам. Кейин келин бўлмиш томон одам қўйиб, кишибилмас пойлатганми ё ўзи тушунтирганми, ишқилиб, сувайиқнинг тўйи ўтди лекин. Тагин, биздан бир синф юқорида ўқийдиган Холбекнинг онаси битта буғалтир билан қочиб кетган; яхши кўриб қолиш дегани шунақа савил нарса экан, олтита болани онасиз етим қўйиб, ҳа-а, кўнглини худо олсин, бешарм, уяти йўқ, буғалтирнинг ҳам хотинида учта бола қолган, буғалтир Учқулочдан, бизлар унча танимаймиз, молбозорда даллол ҳам экан, бирон яхши кўрадиган жойи қолмаган шекилли, Холбекнинг онаси икки йилдан кейин қайтиб келиб, яна рўзгорини қилиб кетаверди; шунча болани бошқага ишониб бўладими, ахир, кейин қайси хотин қарашга рози бўлади, отанинг ҳам бошқа иложи йўқ, кўнган. Бунақа яхши кўришни тушунмаганимиздан, гап очилса, танимасак ҳам учовини бўралаб сўкар эдик. Айниқса Холбекнинг отаси латта экан, ўрнида бўлсак, "Қочиб кетиб, энди нимага келасан? Йўқол, сендақа хотиним йўқ!" деб ҳайдаб юборар эдик-да, ахир.

Шунақа гаплар кўп бўлган.

Бизларнинг унча овлоқ эмас-у, ҳар ҳолда шаҳардан олисроқ Ғазирамизда қошига қалин ўсма кўядиган тожик, эрини қаттиқ ушлаган эрони янгалар, икки уй қрим, уч-тўрт уй уфа-татарлар яшарди; яна қачон

қаерлардан келиб қолган Иванбобо деган ўрис ҳам, учта чўққаси, иккита хотини билан турарди, биттаси – теракдек дароз Валапа, яъни Валя опа, атрофдаги бор хотинни шу туғдирган, менинг ҳам киндигимни кесган, у вақтлари туғруқ учун алоҳида улов йўқ, йўлмошинда шаҳарга олиб боришга тўғри келган, Валапа эса доим тайёр момодоя, тўлғоқ тутганнинг уйига ўзи бориб, баранчугини туғдирган, киндигини кесган. “Бахтимизга шу Иван билан Валапа ҳам келиб қолган экан”, дейдилар онам. Валапа киндигини кесган боланинг саноғи йўқ; иккинчисининг отини билмаймиз, Ненамиди, Варамиди, чўққаларини қайтаришга чиқиб қолганида кўрамиз, мудом уйида, Валапа юриб, рўзғорни бу қилса керак. Иванбобога ўрис бўлгани учун иккита хотин олиш мумкин бўлганми, ё балки бирови хотини, бирови ўзининг ё хотинининг синглиси ё опасидир, лекин бизлар иккови ҳам Иванбобога теккан, деб ўйлар эдик. Чўққа дегани биздаги ҳеч бир ҳайвонга ўхшамайдиган, ҳам қизиқ, ҳам бир кўрқинчли, ола-була тўнғиз экан. Булунғурнинг бўйига тушиб қолса, ичига кирмай, ариқ лабини кавлаб хур-хурлаб юрса ҳам ҳайда-ҳайда бўлиб, бир хил одамлар ирганиб, уч-тўрт кунлаб Булунғурдан ичгуликка сув олмас эди. Чўққани талатамиз деб зўр-зўр итларни олиб борамиз, олқишлаймиз, Вафоқулнинг чўпон кучуги бор эди, шу ҳам воуллаб боради-да, таққа тўхтаб, жойида ириллаб турaveraди, чўққа эса ий-е, менда қанақа иши бор экан деб, кичкина кўзларини ажаблантириб ҳайрон тикилиб қарайди. Бир узоқ қариндошимиз колхоз раиси эди, Иванбобога ҳамсоя, битта ўғли Сардорни нимагадир катта қилишга шуларга берган, ҳалиги думалоқ кампири қараган; Сардор гапига “ну” деб кўшиб гапирар, жуда тоза юрар, бизга ўхшаб эшак минмас; илгари суннат тўйлар ўғил бола тўрт-бешга чиққанда, ишқилиб, мактаб ёшигача қилиниб, катта ўтар, менинг тўйимга отам от сўйдирган, ана шу Сардор от гўшти емайман, менга тўғри келмайди, деб туриб олиб, “Во-о, ўрис бўлиб кетибди! Чўққа ейди!” деб роса ҳасадимизни келтирган. Ўшанда ҳам ўрисларнинг бизга ўхшамаган бўлакча бир халқ эканини билиб, от гўштини нимага емай, чўққаникени ейишини тушунмас эдик. Ҳаром бўлса ҳам, бир тишлам еб кўрсакмикан, деб юрар ҳам эдик ўзимиз.

Яна бир Жамила деган қизни саккизинчи синфдан ўз фарзандига раҳмсиз ноинсоф отаси Галатепа деган жойга ёмон бир одамга эрга бериб юборган, шундай ёш нарсани олгандан кейин яхши одам эмас, ёмон бўлади-да, лекин, билмадим, ўн йиллардан кейин шекилли, шу Жамилани учратдим, тўрт болали биппа-бинойи хотин бўлиб юрган экан, укаси Ўрин биз билан ўқиган, уйланганда тўйига борган эдим, шунда кўрдим, лекин ўзгариб кетганимга мени танимади, мактабда гавдам кичкина эди-да. Шуларнинг синфидан Гагарин лақабли Мамарасул Булунғур бандидан сув олиб, секин тепага ўрлайдиган Ровдон ариққа трактор билан ағнаб тушган, нақ йигирма қулоч баланддан! Мактабимизнинг битта “полуторка” билан темиртиш фидирак “Универсал” трактори бўлар, гурзавойнинг фақат каби-насида рули билан тахтаси чала кузови қолган, лекин “Универсал”ни чуқиласа, “завадит” бўлар эди. Мамарасул шуни “завадит” қилиб ҳайдаб, Ровдоннинг устидаги йўлда рулни буришга кучи етмай, “Универсал-пуниверсал”и билан қулаб тушган, худо асрайман

деса, ҳеч гап эмас экан, бало ҳам урмаган. Шу билан, Гагарин осмонга, Мамарасул пастга учгани билан бу-нинг ҳам оти Гагарин бўлиб кетган.

Булунғуримиз бурунлари ўзи ҳам онда-сонда одам чақириб турган, лекин биз томонларга ҳам электр келгандан кейин йилига бир-иккитани тортиб кетадиган бўлиб қолди: кимдир ток билан балиқ овлашни кўриб келган, уни бошқалар ҳам ўрганган, шу билан балиққа қирон келган, ширмой бечоралар оппоқ қорни билан чаппа оқиб қолаверар экан, шуни оламан деб бу ёқда ўзи сувга сим тикқани эсида йўқлар... “Чиққаси келса, эгаси бошчи” дегани шудир-да. Ҳа, айтганча, Хурсан пес деган одам бўлар эди, ёши ўттиздан ошган, ҳеч ким қиз бермагани учун беҳотин, ўзи пес-мес эмас, бу ҳам трактори билан ёниб кетган, шундан қўллари, бетларида катта-катта оқ-қора куйиклари бор, тўғри оти Хурсанд, бўжамалигидан одам ирганиб, отини ҳам тўлиқ айтгиси келмас эди. Бу кераги йўқ гап нимага эсимда турибди, ҳайронман. Шунга ҳеч ким қизини бермайди деб ачинганимдан бўлса керак. Қизиқ нарсалардан, Васка деган тўриқ от бор эди, Қрим деган жойдан келган эгаси Ридван ака бир нима деб, бизлар дуо ўқийди деб ўйлардик, кейин хуштак чалса, орқа оёғида тик туриб, ўйнаб берарди. Ридван акадан кўрқардик, бирон ёмонлик қилганини эшитмаганмиз-у, лекин гапига ишонмаган одамни тухум туғдириб, ёмон уятга кўяр эди. “Ҳа, шунақами? Ий-э, туғиб кўйдингиз-ку”, деб қўли билан одамнинг кетидан товуқ тухумини олиб берарди-да. Тухумни сиз туғмайсиз-ку, лекин у унинг қўлида қаердан пайдо бўлди, билмай қоласиз. Баслашиб, Валибободаги чинорга ўзини оёқ-қўли, ҳамма жойидан арқон билан қаттиқ чандиб боғлатиб, кейин ҳеч ким қарашмаса ҳам бўшалиб олган, биз кўрмаганмиз, кўрганлардан эшитганмиз, шундан ўзини кўрганда, бу ёққа кел деб чақириб, тухум туғдириб кўйишидан ҳадиксираб, яқинига йўламас эдик. Жинлардан ошноси борлиги ҳам балки ростдир, чунки Қамбаротада анча йилдан бери қуриб ётган қайрағочни қадамжоникни эканидан кўрқмай, “Эссилс” деган тракторда тортириб келиб, қўшга ўтин килса ҳам ҳеч нарса урмаган, учинмаган. Яна бир Алим оға деган, Қримдан Ридван ака билан бирга келганми, йўқми, ишқилиб, битта халқдан, ёши катта киши, мойга ботиб трактор тузатарди, лекин кўчага чиққанда тоза кийинарди, хотини бир мулойим кампир, доим келиб ойим билан гурунглашиб ўтирар, ўзларининг боласи йўқлигиданми, менга ширин гапириб, тинмай дуо қилар, эру хотин иккаласи трактор гаражининг бир четидеги ғарибгина уйда туришар, кампир: “О-о, бир чойнак тиллам бор эди, аскарлар машинани тўғрилаб, чик, деса, ҳали қайтиб келамиз-ку деб, уйнинг ўртасига кўмибман, қолиб кетди шу билан”, деб оғир сўлиш олар эди, у пайтлари тилла нима, нархи қанчалигини билмасам ҳам, бир ҳовучинасини ололмабди-да, деб жуда ачинардим. Яна бир татар абзий бўларди, уйи шундоқ Булунғурнинг лабида, балиқ ушлашнинг пири деб биламиз, қармоқ солаётганда илғақдаги чувалчанга: “Менинг қўлим эмас, абзийнинг қўли!” деб туфлардик, у пайтлари балиқ кўп эдимиз, таассубимиз кор қиларди лекин. Химия муаллимимиз Миниханов ҳам татар, уфа-татар, оти қизиқ – Фан; хотини Пилура – Флюра опа кутубхоначимиз, кичкиналардан китобни қабул қилиб олаётганда, албатта “Яхши! Қаний, кейин

нима бўлди, айтавер-чи”, деб ўқиганимизни эринмай сўраб олар, ундан мақтов эшитиш учун зеҳн қўйиб ўқир эдик. Уйлари оқланган, атрофи тахта панжара, иккита қизи ҳам оҳорли кийинган, кейин жуда яхши ўқир, катталарининг тили татарчага кетса-да, болалари анча тоза гапирар, бизни нималаридир ўзига тортиб, яна нималаридир итариб турар эди.

Кейин-эй, одам бир ёқда сал туриб келса, дарров ўзгариб, тили ҳам бузилиб қолар экан. Ҳуломнинг Искандар деган акаси Тошкентга ўқишга бориб, йиқилиб, бу йили кираман деб ўша ёқда қолганида, олтами, етими ойдан кейин отаси бориб олдига солиб келди; кетганида тили ғирт ўзимизникидек эди, лекин келганидан кейин тишининг орасидан чирт тупуриб, “бўтта-шўтта” деб гапирадиган бўлиб қолди. “Ўтдагилар шунақа гапиради, “беда-шеда” дейишларинг нотўғри, сила мақвоссила ўзи”, дер эди, тавба. Ўқишга киргани бошқа кетмади, лекин тилини ҳам тузатмади. Искандарларнинг қайсиси деб сўралса, “Ҳа, ўзимизнинг Искандар бўтта-да”, деб аниқлик киритилар эди. Гужо-гужо тожик янгалар “и-и” деб чўзса, тошкентликлар “бўтта-шўтта” деб гапиришини ўшанда билганмиз.

Эй, жуда қизиқ, дўнгдан, оти эсимдан чиқди, бир йигит армиядан ўзи билан битта қиз олиб келган, Ғазиранинг бозорига олиб тушиб, етаклашиб юрган, икковининг ҳам кўзида қора кўзойнак, икковининг ҳам оғзида писта, юрайми, юрмайми деб бир-бир қадам босиб ўзларини роса бозорга солган, гур эргашиб томоша қилганмиз. Ҳа, дўнгдан деганим, қишлоғимиз иккига бўлинарди, Булунғурнинг у томони баланд ерлар дўнг, бу томони пастлик, одамлар ҳам қаерда туришига қараб дўнглик, пастлик дейилар эди. Аммо ҳам, шу қиз роса томоша бўлган: сочи сариқ, йиғиштириқсиз, яъни елкасига ёйилиб тушган, кўзида қора кўзойнак, қўйлаги калта, лозими йўқ оёқлари очик, осмондан бир сариқ нарса ёниб тушгандек роса гап қўзгалган. Кейинги бозор келмади, ундан кейингиларига ҳам – кетиб қолибди. Текин томошадан айрилганимизга кўп афсус қилдик.

Эшонхонов деган кекса муаллим бор эди, акамларни ҳам, опамларни ҳам ўқитган, пенсияга чиқиб кетиб, бизларга кирмаган. Ленин ордени олган дейишарди, кўп кўрамиз албатта, костюм-шим, галстукда қиррали юрарди, шу кишининг қизи дўхтирликдек зўр ўқишга кирган, лекин ўзи билан бирга ўқиган хоразмлик йигит билан топишиб, отасини жуда носоққа қўйган. Қочишга қочиб кетмаган-ку-я, лекин совчилари уч-тўрт марта қайтарилган, охири зўр тўй ҳам бўлди, биз ҳам

тўйиб ўйнаганмиз, Замира опани “Волга” мошинда келин қилиб олиб кетишган. Иккови ҳам Самарқандда ишга қолган экан, эру хотин ой ўтмай келиб турарди, Ғазирамизнинг яккаю ёлғиз бекатида кўрамиз, Замира опа оқдан келган кўхлик келин, куёв баланд бўйли, жингалаксоч йигит, нимага қизи Эшонхоновдай одамнинг обрўсини тўкиб қўйди, деган висир-висир чиққан, бизга қоронғи. Кейин Туробнинг матпак – математика факультетидаги опаси ҳам ўзи билан ўқиган уртутликка, Салиманинг биёпак – биология факультетидаги опаси сурхондарёликка тегди, Жамолнинг акаси техникумдан нуроталик қиз олиб келди, булар Эшонхонов домланинг қизидек катта гап бўлмаса-да, ишқилиб, нимасидир хавотирли, нимасидир аламангиз бўлиб, қишлоғимиз ришталари кенг дунёга боғланиб бораётгани кўнглимизга нотинчлик солар, ўзимизни ҳам ўша ёқларга тортқилар эди.

Билмайман, нимага бундай, китобнинг таъсирими, ўйлар гирдобига тушиб қолганимданми, одамларнинг ичида ёлғизланиб юрар эдим. Ҳеч ким мени четга сурмаган, куткиламаган, иш қилдирган бўлишса, қайси бола ишламаган, бу ҳам бир ўйин, фақат жонга тегиб қолади, ўйин тегмайди, бари бир, иккаласининг ҳам охири бирдек чарчоқ ё гап эшитиш. Лекин олдиндан шу кичкина бошимга ҳамма ундай, мен бундай, деб кўп ўй сураман. Мактабни бошлаб ҳам қамоққа тушдим. Ҳа, эркин юрган бола, қўрага қамоқ бўлдим-қолдим. Ўйларим билан. У вақтлари ўқишнинг биринчи куни янги кийимларда, гулдаста кўтариб боришлар йўқ. Хайр, қўлни кирсовунда қиртишлаб, бетни ишқалаб ювиб, боридан тозароғини кийдириб, қайта-қайта: “Дарров тупроққа булаб, мўлтонининг жаңдаси қил-иб келмагин, ўлдираман лекин!”, деган минг зарда кулоққа қуйилгандир, чунки янгисини олиш учун Самарқандга бориш керак, оберган билан ҳам, эс-хуши ўйинда бола, эрталаб кийдириб юборган янгини тушга қолмай эскиртириб қайтамыз. Гулдастага келсак... ўриб молга берса бўладиган гуллардан хурсандчилик кунларида ипга боғлаб гулдаста тузиб, бировга сийлов тутишни, ҳу вақтлар ўтиб, китоблардан ўқиб билганмиз. У китобларда доим байрам, ҳамманинг димоғи чоғ, гаплари ҳам қарсиллаган, сира бизникига ўхшамайди. Ўша куни энди бир нималардан айрилганимиздан хавотирланиб, бўйнимизни қисиб мактаб олдидаги майдонга тўда бўлдик, уришиш-силташ билан бир амаллаб қинғирқийшиқ сафландик. Бу ёғи қанақа бўлса деб анқайиб турганимизда қўлимизга бир хил яп-янги китоб-дафтар ушлатиб қўйишди, кейин шуларни бизларга яхши ўқисин, адаб-тарбияли ўқувчи бўлсин, деб текинга берганлари учун чап-чап қарсак урдиришди, қўлтиғимга қисганим эсимда йўқ, қарсак чаламан десам, бари ерга сочилиб тушди. Бирам сазойи бўлдим лекин! Ҳаммасидан ҳам ҳали ёшинг етмайди, эргашма менга, десам ҳам кейинимдан қолмай келиб, энди чеккада, тол тагида ичи куйиб ўтирган Абдуалимнинг кўзи ўйнаб тиржайгани ўтиб тушди. Китоб-дафтарларни ердан қоқиб-пуфлаб олдим-у, лекин энди, бари бир, бошқаларники ярақлаган янги, меники эса эскириб, тутишга ярамайдиган нотоза туюлиб, мактаби ҳам кўзимга ёмон кўриниб кетди. Тагин денг, эртаси, ўқиш бошланган куни, Хатира муаллиманинг қўлини қонатдим. Муаллима ҳар партага иккитадан ўтиргизиб, “Қўлларингни партанинг

устига қўйиб, дамгина қулоқ бериб ўтиринглар”, деб тайинлаган эди, бунақа қимирламай ўтиришни билмайман, бирпасда диққатим ошди, питир-питир қилдим, партанинг қопқоғи ғалати, ошиқ-мошиқли, букланар экан, очиб-ёпиб ўйнашга тушдим, муаллима жаҳл билан келиб қарс ёпаман деган эди, жимжилоғи қопқоқ тагига кириб қолиб, қийилиб кетди! Қўли оппоқ экан, қизил қони тирқираб чиқди. Роса кўрқдим, Хатира опа вуй-вуйлаб қўлига рўмолча босди, қони рўмолчадан ҳам сизиб чиқди; менга ҳеч нарса демади, лекин энди бўлди, тамом, мактабдан ҳайдаламан, деб ўйладим, ўзим ҳам шуни хоҳлаб қолдим. Э-э, мактабини ҳам, дедим! Молларимни боқиб юрганим минг марта авло-ку. Уни қилма, буни қўй, йўқ, ўз эркимча юраман! Бу ерда далага чиқишга ҳам қўл кўтариб, нимагалигини уялмай айтиш керак!

Ана шунақа, Ғазиранинг ўртасида мактаб партасида миҳланиб, шу Ғазирани соғинишга ўтдим. Қипчоқариқ бўйларига чиқаман, залдоричорбоғдан данак териб, тош билан чақаман, олманинг кечки навларига маза кириб қолган, тишлаб кўриб, энг ширинини ейман, ҳуштак чаламан, хиргойи қиламан, умбалоқ ошаман, эрким ўзимда! Охири Булунғурга тушиб, қулоч отиб сузаман, ариқнинг устига эгилган толдан калла ташлайман, совқотганимдан кейин тупроққа кўмилиб исинаман – ўтирган жойимга йиғиниб ғужанак бўлиб оламан; мени дарс тинглапти деб, эркин ҳасратга берилганимни ҳеч ким билмайди.

Лекин ёлғизликдан кўрқаман ҳам. Мактабга борганимдан олдинмиди ё биринчи синфдан кейинмиди, ҳар қалай, ора узоқ эмас, пишиқчилик эди-да, бизда шу мавсумда – августнинг охири, сентябрнинг бошларида тўйга рухсат бор; уйи бозоржойга яқин Ҳотамбово неварасини кесдириб, кечқурун базм берди, биз бир чеккада ош еб олгандан кейин яшинмачоқ ўйнадик, мен сариқмой, чакки сотиладиган каппон тагига кириб, қапишиб бекиндим, ҳеч ким тополмади, бир-икки чақиринди ҳам, товуш бермадим, қанча вақт ўтди, билмайман, тўйхонада магнитофоннинг тасмаси тугадими ё болалар бошқа ўйинга қизиқиб кетиб қолдимми, ишқилиб, ҳаммаёқни тим-тирс сукунат босди, балки бор шовқинни қалин сувалган каппон ўтказмай қўйгандир, Ҳотамбовонинг уйидаги тўй шуълалари ҳам бу ёққа тескари, атроф сим-сиёҳ кўринади, жимлик қулоғимга ботиб, том битиргандек бўлди-да, юрагимга ғулғула тушди: яширинган жойимда йўқолиб қолганман, бошқа ёқлардан излаб кўришади, ўша ёқлардан ҳам топилмайман, ўзимга ўзим ҳам кўринмайман, шу билан тамом йўқ, йўқолиб кетганман, ҳамманинг эсидан чиққанман, унутиламан, каппоннинг шу тор қавагида бир умрга қолиб кетдим энди.

Гунгурт кеча, ойсиз осмон тагида кичкинагина бўлиб қалтираб ўтирганим! Ёлғизлик ўзим бўлиб қолдим, ўзимдан кўрқдим. Бир сур босди! Каппондан отилиб чиқиб, юрак така-пука, тўйхонага – одамлар орасига чопдим!

Шу чопишим бир умрлик экан, бир умр одамлар орасида яшаб, бир умрки уларга томон югураман.

Туғилган тупроғимдан униб чиқдимми, ўсибми, нима бўлмасин, чиқиб кетдим. Энди она қишлоғимга фақат меҳмонман, узоқдан бориб, яқинлашолмай келаман – ўртағимизни бўлиб катта кўқдарё унсиз айқириб ётади кўнглимда.. Ўтолмай, ўртаниб қайтаман.

Буни билган билади, билмаганга билдириш жуда қийин.

Бултур яна бир жўрам келди. Тошкентда иши бор экан, кўяр-да қўймай мени кўчага чақириб олди; мактабни у ўн бир йиллик, мен ўн йилликни, бошқа-бошқа синфда, бирга битирганмиз; университетга битта факультетга кирдик, мен олдин, у бир йил кейин, лекин ижарада тўрт йил ҳамхужра турдик, қалин эдик, уйга келасиз, деб ҳаргиз ялдиндим, кўп йиллар олдин бир-икки кур келган, лекин бу гал оёғини тираб туриб олди, ўламан саттор, уйингизга бормайман, бормайман-чи, бормайман! Ҳайрон бўлдим, майли, деб, ўғлимга обор-чи мени, нима гап экан, деб билгим келиб бордим. Учрашдик, кўришдик, қаҳвахонада ундан-ундан сўрашиб, гапимиз сингишгандек кейин, нимага уйга ўтмаяпсиз, деворингизни тескари уриб қўйган ерим борми, деб сўрадим. У бирдан хурқди, хуркиб, анави Лотин Америкаси тоғларида юрадиган гуанако – ламанинг бебошвоғига ўхшаб бошини тик кўтарди, “Э-э, мен уйингизга бормайман”, деди. Билмай кўнглини оғритиб қўйганман шекилли, деб кўнглим ғашланди.. “Э-э, жўра, нима, меникидан илон чиққанми?”, дедим. У ўша баланддан туя боқиб қилиб: “Йўқ, боролмайман! Одамлар, дўст деб юрибсан, дўстинг аллақачон ўзгарган, битиб кетган, шунақаки, уйидаги курсисига кетингни қўйишга ботинолмайсан, деб айтишади менга”, деб қолди! Ерга урилгандек кўзини олиб қочгани ғалати бўлди. Тавба, қимматбаҳо курси ҳам одамга насоғ бўлар экан-да! Мен бой бўлсам, сен жўрам, хурсанд бўлиш ўрнига... Туриб-туриб алам қилди, “Қанақа курси экан?”, деб тишландим. Ҳай, уйимга келинг, деб ўзим ялдиндим-ку! Астағфируллоҳ! Мен еб у қуруқ қолгандек! Уйимга боришга ҳадди йўқ, лекин орияти бор, ғурури баланд, ўзини ер қилдириб қўймас экан. Ҳалиги курсиларимга ўтирса ер бўлиб қолар экан-да. Ол-а! Мен олмаган хотиннинг туғмаган боласининг тиши оғрибди. Э дўст, шундай экан, чақириб олишга қандай ҳаддингиз сиғди, дедим. Тушмайди пастга! Пўчоғимсиз, яъни икковимизни нотенг қилган бойликларимни кўрмай-қуймай, ху ўша бурунги ҳолимда гаплашгиси келибди, ўша – мактабда бирга ўқиган, ижарада битта нонни бўлиб еган, хулласи, мен ўзгармаган кунларни соғинибди, яйраб гурунг қургиси келибди. Тавбангдан кетай! Боладай содда одамлар ҳали ҳам бор-а!

Олдимизда кабоб, газаклар, у яримта буюрди, кўнглини ёзиш учун, мен, тобим йўқ, ичмадим. Бари бир, қаҳвахонанинг икковимизга ҳам бир хил, бир тус курсиларида ўтириб ҳам гурунгимиз қовушмади. Уни эсладик, буни, талабалик даврларимизга бир-икки тушиб чиқдик, буклама каравотда яна чўзилдик, қилка егимиз келиб қолди, бари бир, битиб кетсам ҳам ўзимни аввалгидек кўрсатишга уринаётган бўлдимми, яйрамади, шунинг аламигами, у бирдан ўзининг кам эмаслигини пеш қилди: “Э-э, мен гуриллаб яшайман, гуриллаб кетганман!”, деди. Мен бунақа гуриллаб яшашнинг маънисини билмас, менга бу насиб ҳам қилмас экан. “Ҳай, гурилланг! Бундан ҳам гурилланг!”, дедим. Йўқ, битиб кетганим билан буни тушунмас эканман! “Сиз энди шундай қолдингиз; ўзгармайсиз, мен олтига боламнинг бешовидан қутулдим, ҳаммаси уйли-жойли, битта кичкина бор, уни коллежга, божхонаникига жойладим. Уй, мол-ҳол, машина – ҳаммаси бор, рўзгорим бадастир, лекин гуриллаганим бунга

эмас, мен қишлоқда яшайман, қишлоғимда гурилляпман, билдингизми!”, деди. Ҳа, гап бу ёқда экан: мен ҳар қанча битган бўлмай, бу ерда гурилламайман, гуриллай олмайман. Тўғри, шу тобда тўғри қишлоққа ҳайдаб, кўкракларимни тўлдириб нафас олиб, бир гуриллагим келиб кетди. Қани эди, Ғазиранинг ўртасидаги баланд дўнгтепага чиқиб, қулочимни кериб учгудек бир қийқирсам, неча-неча йиллик сиқинтиларим тарқаб кетармиди! Лекин гуриллаб бўлиб нима қиламан, нуқул гуриллаб юролмайман-ку, кейин, нима, ҳамқишлоқларимга ватанни севиш ҳақида маъруза гуриллаб яшайманми? Уларнинг мени томоша қилишдан бошқа иши йўқми? Хўжалик дўқониди ойнага намойишга қўйиб қўймасалар керак, Тошкентдан келиб, мана, ўзимизда гуриллаётган ҳамқишлоғимиз деб.

Дўстим жони ачиганидан гапирибди-да-ей, кўчиб бориб битта жой қилиб қўйиш, ўз одамларинг ичида яшашга нима етсин менга ўхшаб, бу дунёдан ҳамма ўтиб кетади, ҳаммасининг жойи белгили, лекин сизники...ахир, ўлигингизни ким кўтаради, деди, ўлигим бу ерда хор бўладигандек; жой тиклаш менга чўт эмас, шуни қилай экан. У азалдан ўзи гапирганига ўзи маст, бир тутаниб берса, босилиши қийин. Тили шунга қайралган. Шунинг жаддига анча савдоларни ҳам кўрди-ю, лекин ҳозир эслатганининг фойдаси йўқ, мавриди эмас.

Мен ён бергандек бўлдим, гапимиз болалади, лекин тайинли тўхтама бўлмади, у гуриллаганини далиллаб туриб олди, мен гурилламаётганимни бўйнимга олдим, нима деса маъқул топдим. Хуллас, у деб, бу деб бойлигимсиз холис ўтиришимизни яқунлаб, бир умрлик дўст билан кўнглимда бир умрга хайрлашиб, кира машинада уйга қайтдим. Шу калланг бўлса, йўқ курсим ҳам кетинга ҳайф, дедим келаётиб. Такдирни қаранг, яқин одамлар ҳам бегоналашиб кетар экан. У эмас, кўпроқ мен, унга эмас, қишлоққа, Ғазирага. Буни аввалдан англаб, ўйлансам ҳам, унча қийналмай юрган эдим, дўстим орамизни узил кесил узди-қўйди.

Гап қариётганимда эмас, қарисам ҳам кўчада қолмайман, худога шукр! Ўлигингни ким кўтаради, ким сени тупроққа қўяди – бу гаплар ҳам курақда турмайди. Бу дунёда одамнинг ўлиги беэга қолишига одамларнинг ўзи қўймайди. Гап, ўзани тобора чуқурлашиб, кенгайиб, у қирғоғи борган сари эласлаб кетаётган кўнглимдаги ўша кўқдарёда, у ёққа ўтишимга қўймайди. Қидириб бораман, юраман, келаман, кўнглим бўлинган кўйи қолаверади.

Улғайишим биланоқ Ғазира мени бағридан чиқариб юборган. Елкамдан итариб, кетяпсанми, бор, ўша ёқларда кунингни кўр, деган. Албатта, она қишлоқ, туғилган тупроқ деган гаплар бор, лекин булар бола пайтимда қолиб кетган, ҳозир бир нарса ёзсам, ташбеҳ қиламан, холос, борганимда ҳам ўлан тўшагим бепарво, яқин қариндош, қолган ёру биродарларим очиқ чеҳра билан кутиб олади. Бу ҳам белгили бир вақтгача, меҳмон бўлишга ҳатто уканг турган ўз уйингда ҳам муддатлар бор, ой бўйи танда қуриб олишга ўзим ҳам чидамайман, бўш қулоқ – бекорчи йўқ, ҳамма ўзи билан ўзи.

Чиқиб кетдингми, энди келиб-кетганимда ҳам иззатингни бил, деган Ғазира, меҳрибон қишлоғим.

Ҳозир айтмаса ҳам, олдинлари бориб турганларимда айтгани учун яхши биламан. Шу-да қишлоқдан

чиққан одамнинг келиб-кетиш тартиби. Буни англаганимча ўксинишларим бор эди, кўнликдим. Кўп борар эдим, ой ўтар-ўтмай оёғим қишлоққа тортаверарди. Ток очиш, кўтариш, хомток қилишдан тортиб, кесиб кўмишгача зиммамда эди, укамлар билан пичан қилишга чиқардим, уй солинса, ғиштани ўзим териб берардим. Пўрим кийимимни ечиб, эгнимга эски коржомаларимни илиб, лойга ҳам кириб кетаверар, эй, шу ишлар билан дам олар, ноқулай бўлса ҳам айтай, усталда босим ўтирадиганларнинг касалидан камина бенасиб эмас, ўша ҳам бир кунда ўтиб кетар эди. Лекин бунақа йўқсил кийиниб, лойга ботиб ҳам юришларимга, сўз тополмаяпман, ишқилиб, одамлар, ҳа, бу бола шаҳарда бузилмаган, қобил, оқибати бор, шундан шу ёққа қатнаб уйдаги ишларни қилиб беряпти-я, баракалла, деб қарамас, шу... ёқтиришмас эдими, “Ий-е, ий-е, сизга қолдими бу иш”, деб таажжубланишларидан нимадир ёзгириш ҳам бор эди.

Бир борганимда ҳамсоямиз Зийнат холаникида томсувоқ ҳашарга айтиб қолишди, укам саҳар туриб Самарқандга кетган эди, ўрнига ўзим чиқишга чоғландим. Ўртада девор ҳам йўқ, у ёқда ҳашар бўлсада, бу ёқда мен сулақмон сигарет сўриб кириб-чиқиб турсам, жуда хунук, баҳонада кампирнинг дуосини оламан, ҳам одамлар билан тўрт оғиз гурунглашаман деган ўйда устимни алмаштириб, кўлимга қишлоқда йўқ, ярқиллаган алюмин андава олиб отлансам, ойим: “Ҳай, қаёққа! Сенга нима бор, ўзи бир-икки кунга келган одам, уйда ўтирмайдими!”, деб қолдилар. “Нима, ҳамсоя холам билан айтишганмисиз”, дедим. “Нимага айтишаман, шунча одам бор, бўлади-да. Сен ўзингга ярашадиган ишни қил”, дедилар. Хуллас, ойимга қолса, бормасам. Ҳар замонда бир келсам, элдан чиқиб кетмай, одамларнинг ёнида бўлай деб (бир кўнглимда ўзимни кўрсатиш), ойимга кўнмай, ҳашарчиларга бориб қўшилдим. Ҳали иш бошлангани йўқ, Эшим кал лой пиштияпти, Сафар ака, андавасини тозалаяпти, ҳамсоя холамнинг невараси Нурали лойхона лабига пақирларни қатор қилиб теряпти, Исमत ака Эшим калга лой пишיתיшдан ақл беряпти, Олмос ака иш олдидан чойни бостириб ичяпти, Эшдавлат айвон томида, лой тортишга арқон шайлаяпти. Бориб жаппа-жамоатга салом бердим, бир-бир қўл олишга киришдим. Собир ака шошиб ўрнидан турди-да, кўлимни бетимга қарамай олди. Доим куюқ сўрашадиган одам, “Ҳа, яхшимисиз?” деб андавамга қаради, холос. Исमत ака келиб, қўл берди-да, бир нималар деб ғирмайди. Олмос ака кўлини кўксига қўйиб, келиб кўришиш шарт эмас, чой ичяпман деган имобашара бир қилиқ қилди. Эшдавлат томда туриб кўлини кўтариб қўтлаган бўлди. Нурали, ҳали ёввойироқ, саломлашишга укуви йўқ. Хуллас, нима десам, шу... ҳашарчилар орасига бориб қўшилган бўлсам ҳам у томонида улар қимирлаб турган кўринмас деворнинг бу томонида ўтолмай қолавердим, ҳеч бировининг чеҳраси очилмади, ҳаммаси у-бу ғулдираб, кўзини олиб қочди, тўғри қараганининг нигоҳи ҳам ёнбошимдан ўтиб кетди. Ҳеч бирови юкимизнинг бир томонини кўтарадиган келди деб хурсанд бўлмади. Мени бу одамларнинг ҳеч бири ёмон кўрмайди, аксинча, лекин шу дамда, шу ҳашарга келиб қўшилганим билан ораларига киролмадим. Тушуниб тургандирсиз?

Келдим-у, энди қандай кетишимни билмай аросатда, андава тортаман, деб томга чиқиб кетдим. Томнинг

у ер-бу ерини қараган, тушиб қолган майда тош-пош, кесакчаларни терган бўлдим, дилам-нодилам, яна бир кетиб юборай дедим, энди ноқулай, ишдан қочди деб ўйлашади.

Том сувашни бошладик. Бу иш шиддат билан кетади, бўл-ҳа-бўл, лой-чой-сув, ҳў Эшим, ғўраша чиқяпти, боз бир пишитинг, Нурали, анқайма, эй Олмос, ҳаволатинг силтамай, устунга урилмасин; Сафар аканинг андава тортишимга гап тополмай синчилашини айтмас, менга бошқа эътибор ҳам бўлгани йўқ. Икки андавакашга лой етказаман деб ўртада Нурали бечора пишиб кетди. Катта томни бўлдиқ, оғил, бостирма томини ҳам сувадик, ҳожатхонага келганда Сафар ака чиқди, мен андавамни ювиб, кетишга чоғланган эдим, Зийнат холам сезиб қолди: ҳай, болам, катта бошингни кичик қилиб келибсан, барака топгур, энди бир чўқим ошимни емай кетасанми, ундай қилма, болам, хуллас, ошга ўтирмай кетишнинг иложи бўлмади. Э бор-э, шу тўрт пақиргина ҳам ортмасин, деб тандирнинг усти ҳам суваб ташланди.

Ҳа-а, зўр бўлди, э-э, бу иш кўп билан-да, ҳа энди Зийнат холанинг ёғингарчиликда бир дарди ариди, сувоқнинг обравлари яхши, чакка ўткизмайди, бир паслик югур-югур, жонни суғуриб олади-я – қилган ишимиздан ўзимиз таскин топдик, гапга мен ҳам суқма қошиқдек суқилиб турдим, лекин, бари бир, эл бўлполмадим, яна туриб кетишни ўйладим. Олмос ака кампир дамлаган ошни катта лаганга босдириб келди, устида икки туюр гўшт. Ҳай, энди туриб кетсам, кампирнинг ошини кўнгли тортмади, дейишади. Олмос аканинг орқасидан Зийнат холамнинг ўзи келди, қўлида битта сарғиш сувли шиша билан. Исмат ака бесаранжом типирчилаб, менга тиржайиб қараб қўйди. Сафар ака оғзини қўли билан артиб, кўрпачага бемалоқроқ жойлашди. У ҳам менга бир қараб қўйди. Кейин қовоқ уйиб гўшт тўғрашга тушди. Эшим кал ер тагидан шишага хўмрайди: битта ароқ етмас-в. Бир Эшдавлат менга қараб хурсанд им қоқди, шунчаки ичкилик келганига очилиб. Кампирнинг сандиғида ётавериб сарғайган бу нарс ароқми ё... деб турсам, ростдан “Перцовка” деган ароқ экан, дастурхон атрофидагиларнинг синовидан ўтган чоғи, ҳали ичмасларидан кайфлар чоқ, менга ўқтин-ўқтин назар ташлаб қўйишлари сабаби ҳам маълумдек – лой ишидан чиққан беш кишига битта шиша... “Ҳа, хола – мард!”, деди Сафар ака. Олмос ака шишани Исмат акага узатиб: “Оз-оздан сузасиз, момонники табаррук”, деди. “Шу – биттами?” деб Исмат ака яна менга қараб қўйди. “Йўқ, мен ичмайман”, дедим. “Бизлар билан ичмайсизми?”, деди у, менга писанда қилаётгандек туюлди. “Момом бақувват, буни ичайлик, ялинсак, тахмоннинг орқасига яшиниб қолгани ҳам чиқиб қолар”, деб Олмос ака билиб тамшанди. Исматнинг аканинг чеҳраси ёришгандек бўлди, “Ҳа, энди, бизлар билан ҳам ўтиринг-да”, деди менга. “Лой иши – зах иш, шуни олади бу қалампир ароқ”, деди Сафар ака, лой иши қилмаган одам буни билмайди деган маънода. “Оладилар, Сафар ака, оладилар”, деди Эшдавлат. “Ўзимизнинг одам, нимага бизлар билан олмас экан, олади”, деди Олмос ака.

Исмат аканинг ароқ сузишлари, бетини тириштириб илжайишлар, менга узатганда дим-дим нигоҳлар, ичишдан олдин бор гуноҳни захга тўнкашлар, ҳи-ҳи калта кулгилар – ҳаммаси мен бўлмаганимда булар-

нинг бемалол, яйраб ўтиришини билдирар эди. Умуман ўзимнинг қозонимга тушмабман, ойим доно гап қилган эканлар – ярашмаган иш бўлди.

Ҳаммаси кўни-кўшнилари, фақат кампирнинг жияни Исмат ака дўнгдан тушган, бари бир, битта қишлоқ, бегона йўқ, ҳеч ким менга ёмон гапирмади, ҳеч ким билан айтишмадим, қўяр-да қўймай бир пиёла ичиришди ҳам, лекин ўша девор деворлигича тураверди, булар у ёқда, мен бу ёқда.

Нимада хато қилдим десам, ҳаммаси – ҳашарга қўшилиш ўйидан бошлаб келиб қўшилишимгача, қўшилиб андава тортишгача, биргалашиб ароқ ичишгача, ичида чаён ўлганми, ёмон аччиқ экан бу ҳам, ўзимни зўрлаб гурунг беришга уринишимгача, бари ярашмаган, бу ерга, бу даврага қовушмаган эди. Чўқур қилиб тушунтира олмаяпман, лекин бошингиздан ўтган бўлса, шу айтганларимдан ҳам англайсиз – Ғазира мени бағридан чиқариб, бегона қилиб юборганини!

Кўп мисоллар келтирсам бўлади, лекин барининг тагида у ёки бу тахлит битта гап ётади.

Менинг дардим кўп, дардларим сизиб тушиб, жилға-жилға ўша кўқдарёга қўшилади, Ғазира кўқдарёдан кўкка бурканиб тураверади. Қуши кўп эди унинг, шу қушлари озод эди, тонгда ўрганмаган одамнинг қулоғини қоматга келтирарди. Болалигимда бир қушнинг узун хуштагини ҳар куни эшитардим, ўзим ҳам қўшилардим, хуштагини қайтарсам, у ҳам қайтарарди, кейин билсам, китобларда кўп ўқиб, бир кўрсам деб орзу қилганим булбул шу, ҳозирлари жуда кўпайган, басма-басига сайроғи қишлоқни босар экан. Оламга чақирар эди бу қушлар.

Ғазира ўша кунларимни кўрган, бари унинг бе-парво-палак бағрида кечган. У ҳозир... юкиниб мен бораман, у эса келдинг ҳам, кетдинг ҳам демайди, бирдек кўклиги, кўклигида ўша шивирлар, хайр, қариб кесилган дарахтлари ўрнига улардан эртақ тинглаган кечаги ниҳоллари қад ростлаган, йўллар ҳали-ҳануз қуюқ соя, мусичалари ғув-ғувлайди, қумрилари куккулайди, эрталаблари булбул хуштаги яратганга сано айтади, – ўша кекса машқ оғушидаги яшил масканим, – мен ҳам кўпни кўриб қўйдим, ўзида шунча кўрсатиб, яна соғинтиргани учун айтадиганларим бор, лекин туз ҳаққи қўймайди. Севсанг мени шундайимча севасан, йўқ эса, бари бир, ана, бошинга офтоб урмасин кетаётганинда деб, катта кўчамга кўланка солганман, дейди ва болалигим тенги болаларнинг меҳнатига, булар эртага катта одам бўлар-ку демай, кўқдан тўқиган тўрини кенг ёйиб тураверади.

Уфқнинг ху четигача парда тортган кечки ғубор тагида кўп бедилликлар бор ҳали, эшакка ўт ортиб даладан келаётган, пода қайтишини кутаётган, чингалак сураётган болаларнинг қийқириқлари эзгин, аёлларнинг кўнгилларидан сизиб чиқаётган ҳасрат алёрлари ҳали ҳамон баргларга илашади, улар кириб кетганда алёрлар баргларда қолади, баргларнинг ҳар бири уларни ўзича пичирлаб кўриб, кейин бир-бирига узатиб, шивир-шивир шабада гурунгига қўйишади, шанғи қарғишлар кўча тупроғига тушиб, гард билан ёқалашади, ярим оқшомгача беибо дайдийди, чанг кўтаради, тинч ётган одамларнинг тинчига кунчилик қилади, яхшилаб ўйласангиз.. Мана, Маъкул хола билан Бобили янга шу қари толнинг тагида айтишган, икковининг тили ёмон, бир-бирини хўп тупроққа қорган,

қарғашдан бошқа нимага ҳам кучлари етади, катта кўчада юлишмайди, қишлоқчилик, манжашанлари ўзларининг эсидан чиқиб кетган, лекин, мана, тагидан шу икки хотин ўтса, ўтган қарғишлардан толнинг барглари мужмаяди.

Ўйлаб қараб, шу баргларда соғинчларим ҳам илашиб турганини кўраман.

Ҳа, шу, мен ҳам, соғинч ичидан қарайман. Ғазиранинг бемехрлиги – меҳр, бари бир, мени катта қилган, катта йўлга қузатган, шу ернинг боласиман, – болалигимдан юкиниб саломда келаман...

Луғат варақлашдан шунча гап чиқиб кетди! Луғатдан чиқиб бу кириб келди, болалигимдан керак-нокеракни эслатди, мен завқ қилдим, ўксиндим, ўйга чўмдим, унинг гапи тугамади, бор кинларини тўкиб солди, унга қараб ўтиравердим хотираларнинг ичида, ўзи аралашмаса яхши бўларди деб...

Аралаш-қуралаш кўп нарсани ортиб келганига бошда нима дегани эсимдан чиқаёзибди – мақолларга эътироз билдираётган эди-я. Жўн, жайдари десам, жуда айтишқоқ экан, у десам, у дейди, бу десам, бу, охири хунобим ошди. Нима, ахир, битта мен эшак минибманми, қишлоқда катта бўлган барча, ҳатто қизлар ҳам, у пайтлари бирда-ярим хотинлар ҳам, даштларда кампирлар ҳам минган. Ҳамма қолиб бу нимага мени топиб олди? Кейин, мақол, ҳикматли сўзларни мен ўйлаб чиқарганим йўқ, кўпчилик тўқиганми, жавобини ҳам кўплашиб берсин-да. Болалигимни бўлса, ким нима деса, десин, яшаб олдим.

– Хў-ўш, – деб яна ўзимни босиб, ётиғи билан гапиришга ўтдим. – Ўзингни ҳар нарса деб хаёл қилиб, шундан хулоса чиқараверма. Эшаклик ишларингга мен аралашган эмасман.

Муроса қилиб, мақолда айнан ўзи эмас, балки унинг мисолида эшактабиатлар назарда тутилгани, бунинг учун хафа бўлишга сира асос йўқлиги, аксинча, одамлар шундан ўзларига хулоса чиқариб олиши кераклигини тушунтирмақчи, ҳатто келиб ўтмиш гапларни эслатгани учун раҳматлар ҳам айтмоқчи бўлган эдим, у гапни буриб юборди:

– От ҳам ҳайвон, тўғрими? – деб сўради.

Шунақа ҳам оддий савол берадимми, ё ўзини ме-ровликка соляптими деб ўйлаб:

– Ҳа, от ҳам ҳайвон, – дедим-у, тўхта, бундан бир гап чиқармасин деб: – Лекин от ҳайвон, – деб урғуладим.

– Ит-чи? – деб сўради яна эшак.

– Ҳа, кўппакми, у ҳам ҳайвон, лекин у бўри оиласига кирадими ё бўри буларнинг оиласигами, ишқилиб, туби бир, лекин ҳозир уй ҳайвони-да, – деб илмийроқ жавоб қилдим.

– Мушук-чи? – деб сўради эшак.

Э-э, булар азалдан келишмайдиган эди, нимага унинг ҳамма саволига жавоб топишим керак деб, сал жеркиб бердим.

– Нима демоқчисан ўзи, ҳамма ҳайвонларга кунчилик қиласан? Одамдан бошқа ҳаммаси ҳайвон! Нима хусуматинг бўлса, бориб ўзига айт, мутасадди эмасман сенга. Қара, “Эшакнинг меҳнати ҳалол, гўшти ҳаром” эмиш, ейишмаса, гўштимни нимага ёмонлашади, дейсан. А бу, одамнинг меҳнатини қадрлаш ҳақида бир ҳикмат бўлса! “Эшак эти гўшт бўлмас, савдогар ҳеч дўст бўлмас” деб, этимни ноинсоф савдогарларга муқояса

қилиш адолатсизлик дейсан яна. Йўқ ердан ўзингни хафа қилясан. Сенга биров дўст бўл деярчимми? Очиғи, мен ҳам сенга болалигимда дўст деб қарамаганман, азоб ҳам берганман. Лекин баҳорикордан уч қанор сомонни сен турганда ўзим кўтариб келмайман-ку. Майли, ўша кунларни олиб келганинг, бари бир, яхши, аммо у пайтлари ҳикмат нималигини мен ҳам билмаганман. Қўлимдаги қирмизи луғат ўша пайтлари чиққан, босилган йили мана, эллик тўққиз, ўтган асрнинг эллик тўққизи. Ҳозир ҳам ўқиб, сени кўп ноўрин мисол қилганларини кўряпман. Масалан, “Эшакни бетамизлигидан эшак дейдилар” деб ёзилган, тавба, эшакнинг тамизлигию бетамизи бўладими, мен ҳам фарқига бормайман. Энди, бу мақолларнинг барини отам замонида, эшак кўп пайти олдингилар айтган, уларга ҳам неча аср бурун ўтиб кетганлардан қолган, энди топиб бориб, ўзларидан нимага бунақа дегансизлар, деб сўрашнинг сира-сира иложи йўқ. Қайси ҳайвоннинг ҳайвон ё ҳайвон эмаслиги масаласини кўзгашга келсак, сен шу ғалвани кўзлаб турибсан шекилли, бу ҳам сира керак эмас. Ҳаммаси ҳам ўз ўрни, ўз жойи, ўз аъмолига кўра яшаб юрибди ҳайвонлигини қилиб. Шунинг учун кўй бу қитмирликларни, – дедим, узоқ гапирдим, силтаб ташласам ҳам инсофдан эмас.

Сиз ҳам луғатни бир варақлаб кўринг, эшак ҳақида ростдан ҳам мисол кўп. “Эшак минганинг оёғи тинмас, икки хотинликинги – қулоғи” деган гапнинг унга нима алоқаси бор, минган одам устингда иккита оёғини осилтириб юришини айтмаса, аниқ боғланадиган мантиқ йўқ.

– Мен шу ҳайвонлик қилмасликларини айтяпман, – деб эшак гапимни эшитмаяпсиз деган маънода қулогини саланглатди. – От отлигини қилмайди, ит итлигини унутган, мушук одамларнинг уйида яшаб, сичқон овлашдан ор қилади, а, иши-ку шу! От ишламайди, ҳар замонда бир пойгада чопиб маза қилади, кўпқарига чиқади – бўлди! Сайисхоналарда кўк беда-емни уриб, бекор тураверади, қашлоғичигача бор! Ит эгасиникини кўриқлаши керак, у эса ҳатто ўғрига хуришни ҳам билмайди, лекин уйдан жой олган, суяқ совунларда чўмилтириб, жунини тароқда тарайдилар. Бу қанақаси! Дангасаларнинг дангасаси мушук, кўнгли тусаса миёвлайди, одамга ўзини сийпатади, бўлмаса шу ҳам йўқ. Бекорчилигидан ўзини қаёққа кўйишни билмай, томларда дайдийди. Э-э, тавба, одам ҳайвоннинг хизматида-я! Одам-а! Мана, чўчқани олайлик...

– Э кўй, гапирма шуни, мен ёмон кўраман, – дедим ирганиб.

– Майли, гапирмайман, – деди бари бир гапиргиси келиб. – Лекин, билмайман, ўзини нима деб ўйласа, жонининг роҳатини топган, бўкиб ейди, балчиққа ботади, яна ейди, яна балчиққа киради, ишқилиб, хариш тўнка-да, одамларни ўзига ишлатади. Ҳақ ерини топгани шуми! Ҳайвонлигини унутганлар яна бор-у, санасам, ҳасаддан гапиряпти, ўзи шундай бўлполмаганининг алампидан деб ўйлайсиз.

Бу қанақа эшак ўзи? Али десанг, бали дейди!

– Менга қара, – деб яна сал силтадим. – Сен от бўлполмайсан, кўппак ҳам, эшаксан, лекин ўрнингни бил, ўзинг учун ҳаракат қил. Айтиб қўяй сенга, бу мақолда йўқ – эшакликни ҳам кўрсатиш керак.

– Ишлаяпман-ку эртаю кеч, – деб ҳайрон бўлди у, ниҳоят-е, гапим етиб бормади.

– Ишлаш бошқа, курашиш бошқа. Эртаю кеч ишлаганинг билан бу ҳаётда ўрнингни топмасанг, эшак ҳам бўлмайсан, – деб кескин гапирдим, кейин раҳим келди. – Ўзингни ҳимоя қилишни билмайсан, мисол учун, бўрини кўрсанг, бўлди, таққа қотиб, сўм гўшт бўлиб тураверасан.

– Ий-э, иложим қанча: мен – эшак, у – бўри, – деди эшак маъюсланиб.

– Ҳеч бўлмаса, тепин. Шуни ҳам қилолмайсанми? – дедим.

– Ҳо-о, жаҳли чиқиб кетса-я, – деб эшак ҳуркиб кетди.

– Барибир ёриб кетади-ку сени! – дедим бўғилиб; бу галварсга бир нарсани уқтириб бўладими ўзи!

– Э-э, мендан бузғунчи чиқмайди, – деди эшак калласини солинтириб. – Ҳар хил йўлга бошлаб, эшакликдан чиқариб юборманг мени. Шу эшаклигим ўзимга мос, қулай.

– Чиқмайсанми эшаклигиндан? – дедим бўғилиб.

– Нима қиламан чиқиб? Минг йилдан бери шундайман, шундайлигимча қоламан, деб ҳанграб юрман.

Ана холос, бу ўйлаганимдан ҳам қайсар чиқиб қолди-ку!

– Юравер шундай! Бўлишинг шу бўлса, сени бўри тугул кучук ҳам ғажиб кетади, – дедим.

– Шунчаки юрганим йўқ, эшаклигимни қилиб юрибман, – деди эшак гапимни қайтариб.

– Хўп, шу эшаклигинг нимадан иборат экан? – дедим бўғилиб.

– Эшаклигимми? – деб гапимни такрорлади эшак. – Эшаклигим – тиним билмай ишлайман, ҳамма ишга чидайман, кейин чидаб ишлаганимга ўзимга тасанно айтиб яшайман.

– Тасаннонг нима? – деб ҳайрон бўлдим.

– Ўзимга тасанно айтаман – ҳанграйман, – деди эшак калласини кўтариб.

Гап топилмай қолди. Нима ҳам дейман? Эшак калласи билан шу гапни айтиб турибди.

– Фақат мени бемалол ҳанграшимга қўйиб беринглар, – деб эшак фақат менга эмас, кўпчиликка гапирди. – Нимага мени одамнинг ёмонларига тенглаштирайсизлар, ахир, мен бор-йўғи эшакман-ку! Эскижуварларинг билан нима ишим бор!

Ана шу ерга келганда тилим тутилганидан жаҳл билан қаламни синдириб қўйдим; аттанг, аттанг, юмшоқ ёзадиган, жумлаларнинг тагига чизишга жуда яхши эди.

– Э бор! Ана, тинмай ишла, ишингга беш кетиб, тинмай ҳангра, – дедим. – Меҳнатдан бошинг чиқмай ўзингга тасанно айтишдан тўхтама.

Мен киноя қилиб айтсам, бу тушунмади.

– Раҳмат! – деди. – Айтмаган гапларимни ҳам тушундингиз. Мени ҳар нимага тенг қилиб, ҳар йўлга бошламадингиз.

Сизга қандай билмадим-у, лекин бу билан гаплашман деб ўзимнинг ҳам ақлим тўмтоқлашиб, тезроқ кўтулишни истаб қолдим.

– Бўпти, бўпти! Тушунган бўлсанг, энди жўна! – дедим.

Энди эшак ажабланди:

– Қаёққа кетаман, сиз биланман-ку, – деди.

Ҳу бошдагидек яна анграйдим, каллам ишламай қолди.

– Қанақасига мен билансан?

Эшак худди кулгандек иршайди:

– Доим биргаман сиз билан – китобингиздан чиқдим-ку!

Сиз бир нарсанинг маънисига бордингизми? Мен шу маънини тополмадим. Китобни, шу қирмизи лугатни поп этиб ёпиб қўйдим. Ярми тишланган парра қази ҳам хор бўлди.

Кўп ўйландим, болалигимга неча бор тушиб чиқдим, у ёқдан ҳам тасанно айтадиган гап тополмадим.

Ўзимча тахмин қилдим: нима эди бу эшак: жайдари, қўсқи, қайсар, майли, бошқа нималарга ўхшатмай, ўзи шуни сўради, аммо дунёдаги жами эшакларга мисол қилса бўладиган – эшакларнинг эшаги, ҳали эски тилимизда айтилади-ку, шоҳул шаҳаншоҳ дегандек, эшагул эшак эди.

Лекин китобдан чиқдим деб, мени хотираларга кўмиб, эшик чорчўпини кир қилиб кетди.

Ювса кетармикан?

Ҳозирлари яна ўйласам, қишлоғим мендан норози кўкликларини уюб қараётгандек бўлаверади: яна нима қарзларим қолган экан? Бўлмаса, нимага бу эшаги келиб юрибди?

2011-2012 й.

Кипригинг экиннида Соғалар жуфрт кзуралай

БИР САҲАР

Бу гулшан не янглиг бог эди,
қайсики, бир саҳар чоғ эди,
хаёлим бунда йўқотмишман,
ногоҳ бир тош каби қотмишман.
Бог ичра бир пари-найкардир,
унга сара гуллар навкардир –
бош эғиб этмиш бардор-бардор,
ул ҳусн мулкида тантанавор,
етти иқлим аро яктодир,
не якто, гули нур, дур нодир.
Бу гулнинг ким экан богбони,
қай тарз ўстирмиш чароғбони.
Билмам, бу ё жонбахш мусиқа,
ёки жон олғучи васиқа –
илкида чолғу, куй таралгай,
не наво, бир олам яралгай.
Бўлсайдим қўлида чолғудай,
оҳ уриб, оламни олғудай
ва ё чолғусининг бир тори,
бир тори демаким бор тори,
зораким, кўнглим бўшатгайдим,
кўнглидан бўлак ушатгайдим.
Бағрига олса ул шикаста,
сиймин бўйига мен ҳавасда.
Менга дил очса ул созим деб,

мен дилим куйласам розим деб,
булбуллар тинглаб лол бу розни,
таниса дард тўла овозни.
Ҳам чалиб-тинглаб ул тўймаса,
қўймаса, бағридан қўймаса...
Аммо бу бариси хаёлдир,
ёнига бормоқ ҳам маҳолдир,
беҳуда ўй суриб ётмишман,
қотмишман, тош каби қотмишман.

ЮЗИНГНИ КЎРГАЛИ

Юзингни кўргали ой уёлмишидир.
Сўзларинг инжу, лабларинг болмишидир.
Агарки ҳусн мулкида баҳс этсалар,
Лайлию Ширин пойингда қолмишидир.

Бу не ҳолмишидир, васлинг умидида
кўзларим йўлларинг пойлаб толмишидир.
Орзум рўёби рўё, неча вақтким
бетин вақт каби тинчим йўқолмишидир.

Бу не лашкар каби оҳ эмиш, мудом
айрилиқ кўксима лак-лак солмишидир,
ким, ҳажрингда гар бир оҳ урса Икром
Искандар каби дунёни олмишидир.

Икром ИСКАНДАР

1972 йилда Жиззах вилоятининг Ғаллаорол туманида туғилган. Ўзбекистон Миллий университети тамамлаган. "Ойнинг ичидаги олам", "Баҳорни излайман", "Яшил хиргойи" шеърий тўпламлари, "Буғунги нақллар" рисоласи эълон қилинган.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

* * *

Сен томон борар бўлсам,
йўллар ўзи йўл бошлар,
гирдида пояндоз гул
шаклига кирган тошлар.
Семиргайман симирган
сарим – саррин ҳаволар.
Дарахтларнинг мавжсида
авжсланади наволар –
чамамда, дарахтлар ҳам
сен ҳақда ўйлагайдир.
шоҳларида жон қуши
васфингни қўйлагайдир.
Яқинлашар олислар,
бир губор йўқ орада.
Олам чиройга, нурга,
сирга тўлиб боради.
Шабаданинг қатида
чорловинг илгәюрман.
Юрагимни шабнамнинг
сувларига чаюрман.
Кўкайимни соғинчлар
селдай ювар гулдираб,
оқиб кетар гам-қайғу,
йўқолади кудурат.

Кўзида қуёш кулган,
соchi тун, қоши қамар,
сенсан борар манзилим,
ошиқман, ошиқман...

* * *

Ойпарчам, гулистарам,
нафаси ялпиз ислим.
Сочлари тарам-тарам,
ўйноқи ирмоқ мислим.
Тугён бордир тинида,
боқишидан нур олай –
кипригинг эпкинида
соялар жуфт қуралай.
Гуллаётган боғларнинг
қувнаётган жаранги
юрагимга боғланди –
оппоқ кулгуннинг ранги.
Теграмда намойишсан,
қўксимдаги гулуву
ҳайратимга боиссан,
тарчечак, кунсулувим.

* * *

Ёз оқишми осмоннинг
оқаришиб дараси,
далаларга қўйилар
юлдузлар шаршараси.
Ёришади кўнглим ҳам,
ё шундай туюлади,
хаёлинг юлдузлардай
шовуллаб қўйилади.
Менга шунинг ўзи бас,
шунинг ўзи бахт кабир,
фақат оқимга қарши
сакраган балиқ каби
ўйинг билан қонмаган
соғинч ўртар гоҳида...

Ўйинқароқ бир юлдуз
сакрар терак шоҳида.

* * *

Севмасингни айтдингми,
келмасингни айтдингми,
ёки кўзгуга қараб
айтаяпсанми ҳамон –
боқиб бирор тешикдан
овозингни эшитган,
ҳар қалай, бир нимани
билиб олган бу шамол.

Ўлай сени севгунча,
севай сени ўлгунча,
одам дегани шунча
қийнарми ошигини...
Кўча-кўйда увиллар,
увиллар том бошида.
Дил хувиллар эшитиб
шамолнинг қўшигини.

* * *

Сени бир бор кўрдиму,
мен айрилдим ҳушидан, гул,
осмонлардан юракни
поклаш учун тушган гул.
Эй, эгнида либоси
юракдан ранг олган гул,
гулзор эмас, мен билан
сахроларда қолган гул,
сени севиб қалбимдан
ардоқлашни қўймадим,

ҳар дам ёнимдасан, лек
висолингга тўймадим.

Эй, юзлари фаришта,
эй, маъсуму бийрон гул,
сен кўкда ой, мен ерда
гунгу лолу ҳайрон, гул.
Эй, қалбимга бахт берган,
ҳам айирган ҳушдан, гул,
осмонлардан юракни
поклаш учун тушган гул,
сени ўйлаб дилимни
бир савол эзар карахт:
мен сен билан бахтлиман,
сен топдингми мендан бахт?

ҲАНУЗ

Қалбинг – қоядаги мустаҳкам қалъа.
Ҳануз чоғланурман забт этмоқ сари...
Шахдам қадам ташлаб, саф бўлиб
ўтиб борар Вақтнинг лашкари.

* * *

Тўкилади лак-лак юлдуз,
бўшар қора кўк элаги.
Чекинади жунжсикиб тун
янги кун ҳавосидан.
Саҳарни боғ узра соҳир
овоз етаклаб келади –
уйғонади гирд-теварак
булбулнинг навосидан.

Неча вақтки кутиб-кутиб,
муштоқ юрагим англаган
бир ҳақиқат шу бўлди ва
мен шиондим, не тонгким,
куним, булбулзабоним-ай,
оҳанг каби жаранглаган
сўзларингсиз ёришмаскан,
ўзинг экансан тонгим.

Кутаман минг таъма билан –
кун чиқарми... Дилда санчиқ,
ўзимнинг-ку сенинг сари
ҳаддим сигмас боришга...
“Келдим” деган сўзинг танқис,
“Севдим” деган сўзинг тансиқ.
Кутилган сўз тилга чиқса –
изидан кун ёришгай.

* * *

Хаёлимда чорласам гар,
эшитмагин ноламни,
чунки менга сенинг ўйинг,
хаёл ҳам бир оламдир.
Бу оламда сенинг расминг
парилардан қолишмас.
Бу бир лоф ё муболага,
гапни катта олишмас,
хаёлимда сен бир ҳилол,
нур таратиб тургайсан,
малакларга малоҳатдан
сабоқ бериб юргайсан.
Сўзларимни симиллатиб
согинчларинг балқиса,
томиримга мадор кирар
ҳар ўйингдан. Алқисса,
хаёлимда чорласам гар,
келиб қўйма тагинай,
сени тўйиб ўйлаб олай,
мазза қилиб согинай.

* * *

Саҳардан кечга довур
қувончга тўлиб-тошган
ташина вужуди билан
бахра олар қуёшдан.
Қуёш билан бирга у
осмонларда сайр этар –
тонгда тутганча қўлин,
кунботар қадар кетар,
чопқиллайди, бу висол
юрагига завқ солар,
унга ҳеч гала-зовур
ва тиқилинч автолар.
Кун ботганда қоронғу
ўйлар ўртаб кўксини,
катта кўча бўйидан
қайтар экан ўксиниб,
таққа қотар ва ногоҳ
тасаввурга қоришар –
кун акси кўз ўнгида
чироқ каби ёришар...

Сен кетганда согинчинг
қадалгандай юракка,
шаҳарнинг чироқлари
уйқу бермас теракка.

Нас Наср
Наср Наср Наср

Асад ДИЛМУРОД

ҚУНФИРОҚ

Ҳикоя

Ярим кечада уйқуси қочган Тугалбой муаллим кўрпани силтаб устидан улоқтирди, сўнг бир чириллаб йиғлаётган Мақсуджонга, бир уни овутолмай юраги қону зардобга тўлган Шафоатга паришон тикилди. Эндигина учни қоралаган ёлғиз фарзанднинг боши дарддан чиқмади, Худодан шифо сўрайвериб хотини айниқса қийналиб кетди.

Тугалбой висол дамларидан бирида Шафоатни ҳазилу чин аралаш кўнглим гули, муҳаббатим кўриқбони деб атагани, мазмунли ўтган тўйдан кейин ҳам уни, ширин муомаласини аямай, иложи борича кафтида кўтаришга уринди, пешонасига ақлли-ҳушли, ҳусни малоҳатда тенгсиз аёл битилгани учун Тангрига шукрона айтарди.

Лекин илож қанча, дунё бири кам-да, бир ёстиққа бош қўйишганига етти йилдан зиёдроқ вақт ўтса ҳам тирноқ буюрмади, эскичаю янгича расму русумлардан нажот истаб тинкаи мадорлари кўриди. Охири тақдирга тан беришгач, буни қаранги, кўп ўтмай хонадонда чақалоқ "инга"лади.

Оталик завқу шавқи буюрган Тугалбой ўшанда осмону фалақда парвоз этаётган кушга ўхшарди. Сўнг кучли бўронда қанотлари сингандек ногоҳ қуйига шўнғиди. Худодан тилаб олинган гўдак чилласи чиқмай какрадек кўкариб йиғлайдиган бўлди.

Қишлоқ шифокори Одинакул Мақсуджонни меҳри ийиб даволади ва у миясида ўсимта орттириб туғилган деган хулосада тўхтади. Тахминий ташхис шаҳарда тасдиғини топгач, эру хотин пайтавасига қурт тушди. Аччиқ ичақдай чўзилган муолажа тайинли натижа бермагач, топиш-тутишлари қанақа эканидан беҳабар профессор ақлдан оздирувчи фикр айтди: ягона йўл хорижда даволатиш!..

Асад ДИЛМУРОД

1947 йилда Уреут туманидаги Қоратепа қишлоғида туғилган.

1971 йилда Тошкент Давлат университети журналистика факультетини битирган. Кўп йиллар журналистика ва ноширлик соҳасида фаолият кўрсатган.

“Тош бургут”, “Сирли зина”, “Шердор”, “Мулк”, “Гириҳ”, “Интиҳо”, “Мезон буржи”, “Оқ аждар сайёраси”, “Оймомо кулчаси”, “Тоғлар, сукут сақламанг” каби қиссалар; “Маҳмуд Торобий”, “Паҳлавон Муҳаммад”, “Фано даштидаги қуш” сингари романлар муаллифи.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси.

Ҳозир Мақсуджоннинг йиғисидан ҳаловатини йўқотган Тугалбой эсиз шунча муолажа деган ўйда эзилди. Сўнг дилида умид шамини ёққан фарзанд келажаги эндиликда қандай йўл-йўриқ тутишига боғлиқ эканини хаёлидан ўтказди. Шундай экан, арзимас маош билан кифояланмай, жонини гаровга қўйиб бўлса-да, мўлкўл маблағ топиши керак. Тижорат уммонига шўнғимай бунга эришмоғи даргумон!..

Тугалбой тонг отгунча мижжа қоқмай шу ҳақда ўйлади ва бошқа имкон йўқлигига қайта-қайта имон келтирди. Аҳду қарорини шаҳло кўзларида қайғу ва ҳасрат балқиб турган Шафоат билан бўлишар экан, олдида бошқа муаммо кўндаланг бўлди, ахир, пичоққа илинадиган ёру биродарининг барчасидан озроқ ёки кўпроқ қарз кўтарган, яна қайси бири бу борада мушқулини осон қилиши мумкин?!

Муддаоси қатъийлашгач, бетига чарм қоқлаб, кўпдан бери тижорат нонини еб учоворага қўшилган девор-дармиён қўшнисининг нақшинкор дарвозасини қоқди. Серҳашам айвонда ёлғиз бильярд ўйнаб овуна-ётган Акмал ширакайф экан, тўлдириб қуйилган пахта гулли пиёлани узатгач, арзини тинглади-да, ишқилиб ноумид қайтармади...

Тугалбой тонг азонда туман марказига ошиқди, ит эгасини танимас тўс-тўполон бозорга оралар экан, шовқин-сурон орасидан бот-бот мактаб кўнғироғи жиринглаши эшитиларди. Ажиб оҳанг сеҳрини туйгани сайин неча йил мобайнида эъзозлаган касбини бегона ҳаёт тарзига алмаштириш учун бу ерга атайлаб қадам ранжида қилгандек хижолат чека бошлади.

Тугалбой бетартиб каппон бўйлаб онасидан адашган бузоқдай узок тентиради, охири тез-тез Худони ёд этаётган чўпдек озгин кўса киши атрофида ўралашди. Сўнг бутун бозорда бундан сараси йўқ деб таърифлаган ғалвирак ёнғоғига талабгор бўлди. Агар икки тоннадан зиёд шу юкни шаҳарга элтиб сотса тузуккина фойда қолиши мумкин – ичида бир овоз шундай демоқда эди.

Фақат иш бехосдан тескари томонга айланди, юкни шаҳар бозорига туширган ҳамано кимдир ғалати гап айтди. Аввал ишонмади, юкни назардан кечиргач, қоқ бошига сўйил теккан каби довдираб қолди. Энди арзу додини ким эшитади, ҳайҳот, барча халта даб-дала бўлиб, бозор лаҳжаси билан айтганда, устакорлик билан “ўқлаб” қўйилганди, яъни усти тоза-ю, ости сидирға тошдай қаттиқ кўрак эди, мағзини очофат куямита илма-тешик қилиб ташлаган...

Тугалбой ўлимдан бошқасига чора бор деган ақидани эслади, сўнг қошу кўзлари ўйноқлаган олғирларга тақлид қилиб, молини эшилиб мақташга киришди. Ҳаял орасида томоғи йиртилгудек ҳолда шунчалар кўп бақирдики, охири товуши мойланмаган арава гупчаги ғичирлашига ўхшаб қолди. Фақат харидор анқонинг уруғи бўлди, ёнига келган калондимоғ ва тантиқ каслар, оғзи очик халталарга бирров қарашарди-да, секин бош чайқаб жадал бурилиб кетишарди.

Ғанимат фурсат зерикарли ва самарасиз кечаверди, совуқ ва очлик жонидан ўтган Тугалбой кечаю кундуз ухламай қуртлаган ёнғоқларини қўриқларди. Аста-секин тавбасига таянди, мактабда тинчгина дарсимни бериб юрсам ўлармидим деган ўйдан мияси қатиғи ачиб кетди. Ҳатто юкни фойда деганда жардан ташлашга тайёр жаллоблардан бировига сувтекин ёки насияга бериб кетишни чамалади, сўнг қаршисида ҳали

думбуллиги сезилиб турган қорақош йигитни кўрди. Ногоҳ сергак тортиб ишшайди-да, зумда бисотидаги жами кўз бойловчи сўзларни гумбирлатиб ишлатди. Лаққа балиқдай қармоққа илинган йигит, арзон молга йўлиққани учун севиниб, кўп ўйламай дангал қўл олишди ва бор барака қилди...

Бирдан ўзини тутиб олган Тугалбой шаҳар билан туман маркази ўртасида эринмай бўзчининг мокиси-дек қатнайверди, баъзан оппа-осон чув тушди, баъзан бунинг аламига кимгадир девор ушлатиб кетди. Бир сафар бинойидек “ўқланган” етти тонна олма ва нокни ҳовлиқмароқ мевафурушга амаллаб ўтказди-ю, кўпдан бери уй-жойи, хотини ва бетоб боласидан ҳол сўрамаганини эслаб бозордан узилди. Автобус ўриндиғига чўкиб, бирпас нафас ростлагач, хаёлидан белни бақувват қилиш иложи осон экан-ку тарзидаги ажиб мулоҳаза кечди, салдан кейин эрта-кеч мактаб остонасида ётиб олгани Худо урган мирқуруққа айланишига хизмат қилишдан бошқасига асқотмаганини афсус ила тарозига солди.

Тугалбой қачондир пинак қилибди, нотекис жойда автобус силкиниб илқис кўзларини очсаки, аъзои бадани иситма оғушида, иккала товони ғалати ловуллаб зирқираёттир, гўё этлари билан суяклари орасида бир неча данақдай чўғ ўрнашиб олганди. Анча илгари кўча-кўйда юпун кийиниб юргани боис қаҳратон совуқда шамоллаб қолганди. Ғалати лоҳаслик шунинг асорати бўлса керак. Аммо товонлари ачишаётгани сабаби нимада?! Уйда ҳарорати пасайса-да, дўзах азобига тенг сирқираш босилмади, Мақсуджоннинг бошида парвона Шафоатни таҳликага қўймаслик илинжида, инграниш ёки бўзлашдан аранг тийиларди.

Шафоат бефаҳм эмас-да, эрталаб бир қарашдаёқ аҳволини сезди ва нафсониятига тегмайдиган қилиб гап кавлади. Охири ноилож ёрилди, фақат товонларини ишғол қилган чўғ нима бало эканини умуман туншунтириб беролмади. Лаънатини унутишга тиришиб, сармоя тикилган чарм сумкани елкасига осди-да, яна туман марказига шошилди. Эшиқдан чиқар пайти Шафоат эҳтиёт юзасидан аввал Одинақул олдидан ўтгани маъқул эканини таъкидлагач, режаси ўзгарди.

Одинақул топ-тоза ва силлиқ товонларига қайта-қайта жиддий нигоҳ югуртирди, бармоқлари билан ўртаси ва гирдларини гоҳ авайлаб, гоҳ қаттиқ босиб-босиб кўрди, ачишиб куйишув сабаби хусусида тасаввур берадиган нишона топилмагач, асабни тинчитувчи дори ичиб туришни буюрди.

Тўғриси, Одинақулнинг муомаласидан барча хавотири тумандек тарқади ва анча енгил тортиди, фақат асаб билан боғлиқ бўлса бемалол давосини қилиш мумкин деган ўйда, дори қоғозини ғижимлаб улоқтирди-ю, тижоратни янада тузукроқ йўлга қўйиш ниятида автобус бекатига бурилди.

Туман марказидаги бозор бугун янада тўс-тўполон экан, ғала-ғовурда жуда тез толиқди, калласи ари ини-дек ғувилларди. Қандай мол мўмай пул туғишини узок чамалади. Охири қошу кўзларини бўяган хушрўй аёл билан йигирма беш халта девзира гуруч устида савдо пишитди. Фаҳмича, ҳар жиҳатдан намунали мол харид қилганди. Яна хонадонига кўни-кўнжи тўлиб боришини ўйлаб орзиқарди.

Фақат нимагадир шаҳар бозори ётсираб қаршилади, савдоси ҳадеганда юришмай, яна руҳи чўқди, минг бир хаёл кўчасида изғиди. Афту башаралари

сирли харидорлар молига хушламай нигоҳ отиб, бурнларини жийирганча нари жилишарди. Қачондир чап ёноғида нўхатдек сўгал бўртган, калта мўйловли дароз киши, биродар, уялмай-нетмай ғишт кукун билан бўялган нарсани олиб чиқибсиз-да дея, афсус аралаш кесатди-ю, устидан қайноқ сув қуйилгандек сесканди.

Тугалбой ҳушини йиғсаки, дароз жойидан қимирламай ҳамдардона тарзда жавдираб сукутга толибди. Бир пайт ҳали дум бермаган сапча экансиз маъносида илжайди, сўнг сизни ўзим тарбиялайман дер экан, укки кўзлари янада ғилайлашиб совуқ порлади.

Нима қиларини билмай гангиган ва юраги тагига тортиб гумираётган Тугалбой тошингни тер демоқ учун лаб жуфтлади. Лекин нигоҳи нигоҳи билан тўқнашди-ю, афсун бўлган каби тилини тишлади. Кейин эса у, паст товушда маслаҳат бергач, Худо йўллаган нажоткорга ўхшади.

Тугалбой дароз таништирган кексароқ сотувчидан юз эллик кило девзирани арзонроқ баҳода насияга олди, қоронғи тушиб бозорда одам сийраклашгач, дароз кўмагида барча халтани “ўқлаб” ташлади. Эрталаб пайдо бўлган янги ошнаси туғишган инисидек қуюқ сўрашди, Худодан хайру барака тилади. Ҳаял кечмай қаёқдандир тоғлик чўпонни етаклаб келди ва асалдай ширин лутфлар билан қарийб икки тонналик юкни анча қиммат нарҳда олишга кўндирди.

Тугалбой қалин ўрмонда илк маротаба баҳайбат филга йўлиққан бола тахлит анқайиб қолганди, омади чопгани ва хориж сафари тезда амалга ошишини ўйлагани сайин руҳи юксаларди. Сўнг дароз ва насияга мол берган одам билан ҳисоб-китоб қилди. Тобора қизиётган бозорни тарк этган дамда мўмайгина фойда илаштириб қайтган мулла жиринг тафти бағрини ёқимли иситаётган эди.

Тушуниш қийин, қачондир ўша тафт йўқолди, автобус гавжум шаҳар кўчаларидан ғизиллаб елаётгандами ёхуд кишлокни ёнлаб оқадиган сой бўйига етгандами, бутунлай сўнди. Ҳадемай Шафоатнинг дилини чароғон этишини ўйлаб мамнун бораётгани учун эътибор қилмади, автобусдан шошилиб тушган чоғда эса, товонлари жизиллаб куйишди, гўё оёқлари тўпигигача ланғиллаган чўғга айланиб қолганди.

Йигирма қадам юрмай масрурликдан асар ҳам қолмади, ҳушсиз одам каби теваракка маъносиз мўлтираб боқарди. Қачондир ғойибда янграган кўнғироқ садоси дилида акс садо берди-ю, товонлари саржин каби ёна-ёна титилиб кетгандек туюлди. Мулойим жилмайиб қаршилаган Шафоатга кўз қири билан бепарво қарагач, йиғламсираб чуғурлаётган Мақсуджонни даст кўтариб кучоқлади-да, энди мен ҳам сендек хастаман маъносида қошларини чимирди.

Бахту тахти кўрғони Мақсуджоннинг дарди маълум, аммо уни қанақа офат экани қоронғи – қонга ташна қилувчи азоби бору ўзи йўқ, ахир, қўйиб берса бемалол Луқмони ҳақимман деб кериладиган Одинакул ҳам тунов кунни аниқлай олмади.

Тугалбой безовталигини дарҳол пайқаган Шафоат тижорат натижасини эзғилаб суриштирди. Қалтис вазиятни тасодифан учраган кимса ёрдамида даф этганини эслаб бўшашди-ю, кўнглингни тўқ қилавер, эй хотин, фойда тагида қолдик дея, тилини ҳаққа чўқигандек минғирлади, бўғзидан аранг узилган бўғиқ овоз ахволи танг эканини ошкор айлаганди.

Ана шу фурсатдан бошлаб Тугалбой поёнсиз ва ёруғ дунёга сиғмай бўғиладиган, фақат ўзи эмас, яна аллакимлар томорқасига ғижиниб тош отадиган бўлди. Ахийри, шу қадар тажанг бандага айландики, яримта гап камлик, битта гап кўплик қиларди.

– Тавба-ей, намунча тегманозиксиз? – Қайси бир оқшом энажон деб чорасиз инграйвергач, Шафоат чироқни ёқиб тўнғиллади. – Ҳатто андак кўкаргани йўқ, шишган ёки йиринг-пиринг йиғган эмас! Фол очирсак нима дейсиз, дадаси!..

Одинакул кўмагига муҳтож эканини чамалаётган Тугалбой бирдан олайди ва бас деб пишқирди. Раҳматли отасига ўхшаб, фолбину кушночни хушламасди, айниқса, кўллар уйдирмакеш деб камситадиган Хайри момони эсласа бадани увишарди.

Шафоат чироқни ўчиргач, Тангри қўллади чоғи, борлиғини ажиб роҳат эгаллаб, киприклари юмилди. Фақат товонларидаги данакдай чўғ уйқусида ҳам сўнмагани учун безовта инқиллаб кўярди, қачондир тушида чап ёноғида нўхатдай сўгал бўртган дароз бўйлади. Енг шимарган дароз шақиллатиб пул санарди ва Тугалбойга кўз-кўзлаб қикирларди. Сал нарида эса тумшугида гирдлари кемтик кўнғироқ тутган лайлак кучоқлаган Хайри момо тўрсайиб ўй сураёттир, баъзан қоқсуяк қўли билан деворлари сувоғи олачалпоқ кўчган мактабни кўрсатиб хўрсинади...

Тугалбой чўчинқираб уйғонганда аллақачон офтоб бир арғамчи бўйи кўтарилганди, ғалати тушини эслаб қовоғи уйилди. Тинмасак чўғ ўчакишган каби товонлари оша тўпиқларини қамраётганди. Бунақада эрта бору йўғим буткул номаълум дард ихтиёрига ўтади шекилли қабилдаги тахмин хаёлини ўғирлади ва бўсағада мўлтираб хаёлга толган Шафоатни кўрди.

– Барибир ўша таъвияни тавоп қипсан-да?..

Ичида қандайдир лойқа йиғилгани сезилиб турган Шафоат сўйлагани шошилмади. Одатдагидек хархаша қилаётган Мақсуджонни овқатлантриб ташқарига юргач, Хайри момо тилингни кесволдими тарзида тагин пичинг юмалатди. Энди у кафтлари билан илкис қизарган бетини ёпди-ю, зумда бир дунё сафсатани қалаштирди.

Қандай тушунсинки, товонларини Аллоҳ даргоҳидан қувилган шайтон нафасидан урчиган, икки дунёда ҳам тўйдим демайдиган қандайдир жондор кемириб ётганмиш, охир-оқибат у бало-қазодек бутун жуссасини бир ҳовуч талқондай еб битирармиш!..

Ана шунақа, ҳассаси эмас, жағига суяниб қолган Хайри момо гапга боплаб тўн кийгазиди, бунақаси хатто бир ёлғондан чиққан қирқ ёлғон ҳақидаги аломат эртақда ҳам учрамайди. Ота ўғил-да, уйдирмадан бешбаттар фолга ишонмай жуда тўғри қилади, қолаверса, мабодо ишонгани билан нима ҳам барака топарди.

Бугун эрталаб Тугалбой муттасил хуруж қилаётган чўғни лаънатлаб ҳовлидан узилди. Маҳаллий Луқмони ҳақим энди албатта аниқ ташхис қўйишига умид боғлаб одимларди. Шифохона қаршисида илгари сира бўлмаган узун навбат кўринди. Қовоқлари кўпчиган ёру биродарлари билан иссиқ саломлашди. Алик ўрнига товонларимиз олов ичида тарзидаги сўзлар янграб, тик оёқда босинқираётган одам аҳволига тушди. Навбати етиб Одинакул ҳузурига киргач, шу қадар мулзам ва қарахт эдики, музлаган каби тили айланмади.

– Ҳалиги... жондор ғажимокда, шундайми?! – ниҳоят жимликни бузди Одинакул. – Тавба, ким тўқиди буни, жигарим?!

– Жондорни билмадим... Чўғ нақдина, – пешонаси тиришиб ғудранди Тугалбой, хаёлида Хайри момо жонланиб. – Давосини қил, йўқса ҳозир пойингда йиқилиб тинчийман, уволимга қоласан!..

Одинакул нафасингни иссиқ қил маъносида бошини сараклагандан кейин қитирлатиб қоғоз қоралади, қоғозни узатаётиб шаҳарда имкон катта эканини таъкидлаб кўйди.

Тугалбой уйга қадар гўё ҳовуч-ҳовуч чўғни титраб-қақшаган кўйи ялангоёқ босиб келди, эрталаб ловуллаш тўпиклари оша болдири томон сурилганини яққол туйди-да, икки бойлам пулни кўйнига тикиб, қолганини Шафоатга тутқазди ва аҳду қарорини маълум қилди.

Имони комилки, Одинакул уқтирганидек, азим шаҳарда ҳар тарафлама имконият катта, демак, ўша ерда самарали даволаниб, номаълум лангдан қутулади, агар лоқайдлик туфайли тўшакка миқланиб қолса, хориж сафари амалга ошмай хонумони куйиши мумкин, ахир, маблағ дўл эмаски, дувиллаб осмондан ёғилса!..

Тугалбой уйдан чиққанда ҳам, автобус салонига қадам босган чоғда ҳам товонлари ва болдирларида, эту суяклари орасида, беҳисоб чўғ доналари суварак тахлит наридан берига бетиним ўрмаларди, шаҳар четроғида жойлашган касалхона дарвозасидан кирар экан, беёқим ғивирлаётган доналар лов этиб аланга олди.

Тугалбой қабулхона эшиги олдида тўпланган ёшу қаридан нарироқда каловланиб тўхтади, ажабки, издиҳом аҳли олазарақ ҳолда товон билан бош ўртасида айланиб юрадиган жондордан нолирди. Қаёқдандир пайдо бўлган нуроний чеҳрали чол, минғирминғирларга андак қулоқ тутди-ю, Тугалбой яқинига келиб пичирлади:

– Хе-е, ўғлим, сениям ғафлат босибди. Библиб кўйки, бунинг давоси иншооллоқ ўзингда, беҳудага уни бошқа жойдан излама!..

Ногоҳ Тугалбой тасавурида Шафоат илтимоси билан фол очган Хайри момо гавдаланди, сўнг ҳамон қулоқлари остида янграётган тагдор сўзларга изоҳ сўраш учун чоғланди. Лекин кекса суҳбатдош аллақачон соядек ному нишонсиз йўқолганди, ноилож аланглаб қолаверди.

Кўёш ботар паллада дастлабки назоратдан ўтган Тугалбой оқ халатга ўралган нозиккина жувон изидан имиллаб палатага кирди. Дори-дармон ҳиди анқиётган хонада уч бемор ўзаро ёвлашгандек тўрсайиб ўтирарди, зимдан уларни кузатиб илжайди.

Кўзлари Худо ҳаққи алдамаётир, ахир, афту ангорлари, товушлари ва каломларига қадар хотирасида нақшланиб қолган думбул, кўса ва дарозни танимай ўлибдимми?! Етти ухлаб тушига кирмаган ғаройиб учрашув таъбини янада хуфтон айлади. Бозорда пашшани филу филни пашша ўрнида ўтказиш ҳадисини эгаллаган шу қавм билан тақдирдош эканини эътироф этиш беҳад оғир ботаётганди. Сўнг қайтар дунё эканини, яъни ўрнида булар ҳам панд егани ва соч чангаллаб қолгани эҳтимоли дилидан кечар экан, чегарасиз азоб денгизиде сузаётгандек нафаси тикилиб хансирарди. Дароз баданинга жир битгандир тарзида кесатгач, лағча чўғ янада тезкор суръатда ҳужумга ўтди ва болдирлари орқали тиззаларига сапчиди. Зерикарли узун кечада шу тахлит юқори ва куйига сакраб ором бермади.

Эрталаб соат тўққизда палата врачлари Собит Мусавич каравоти ёнидаги стулга чўккан пайтда сонлари

тортишиб ачишаётганди. Элликни қоралаган басавлат доктор қанақа шикоят борлигига қизиқмади. Сирли чўғ танаси бўйлаб тобора юқорига силжиётганини айттар экан, негадир у маънос тортиб инқиллаб кўйди. Жавоб қилмай томир уришини текширди, қон босимини ўлчагач, бедана юриш билан палатани тарк этди.

– Хўш, мулла, аҳволинг қандай? – эшик товушсиз ёпилган заҳоти бидирлади дароз. – Уфф, мани... ичак-чавоғим кул бўлди-ёв!..

– Биза бечорани эналаримиз тувмай ўлсин, тувмай!..

– Ий-би, ўв, отинг ўчкурри отиниям билишмайди-я!..

Ҳамхоналар бидирлаб ёзғиргани сайин Тугалбой ярадор қарчиғай мисоли тўлганарди. Баъзан шангиллаётган қулоқларига элас-элас қўнғироқ жиринглаши чалиниб оҳиста энтикади, сўнг таниш оҳанг кечикма, ақлинг ва имонинг бутун бўлса кечикма! – деган хитобга эврилиб, қишлоқ сари қанот боғлаб учгиси келади...

Шаҳар узра галдаги тонг шафағи тарам-тарам ёйилган пайтда бели-ю қорнини оловли ҳалқа чирмади. Ҳайрати ошиб, ҳадемай борлиқни кўклам келинчақдай безатишини ўйларкан, навбатчи ҳамшира хушчақчақ овозда ҳисоб-китоб хонасига чорлади. Нима гаплигини дарҳол англади ва энсаси қотиб оғир кўзғалди. Торгина хонада сақич чайнаб ўтирган жувон қорнида лағча чўғга эврилган кирпи ағанаётганидан нолиди, сўнг сен шўрлик ҳам шунақа дарди қаттолга мубталосан деб башорат қилгач, чўнтагида бору йўғини қоқиштириб жўнатди.

– Кассани йўриғи бўлак, – палатага қадам босган ҳамоно дароз яна ярасига туз сепди. – Ҳимм... Мусавич ярайди кунинга, ўша писмиқнинг томоғини яхшироқ мойла!..

Олов ҳалқа исканжасида қалтираётган Тугалбой маъқул маъносида иягини бир томонга асабий қайирди. Сўнг ҳар нимани ўз қаричлари билан ўлчашга одатланган ҳамхоналарига илк марта йўлиққан дамларини надомат онларига менгади. Фақат уларни гўрдан олиб гўрга тикқани беҳуда, яхшиси айбни ўзидан қидирсин, муҳими, тезроқ соғайиши, бозорга чиқиши ва фойда эвазига Мақсуджон билан сафарга отланиши лозим. Шу кунгача тўплаган пули несту нобуд бўлса-да, соғайиш аломати гардча сезилмади, мудом қовоқ солиб юрадиган Собит Мусавич эса гоҳ юқорига ўрлаб, гоҳ қуйига энаётган чўғ нима бало эканини ҳануз айтган эмас, негадир махфий тутаётир. Баъзан негадир вақт турли офатларни ўйлаб топаётганидан нолирди, бугун эрталаб, Тугалбой ва бошқаларни ҳайрон қолдириб, палатага кирган ҳамоно ўзини дуч келган каравотга отди-да, қорнини ушлаганча ғужанак бўлиб ётди, ҳамшира ва энага қўлтиғидан олиб турғизган пайтда кўзлари хонасидан отилиб чиққудек ҳолда ғалати чақнаётганди.

– Кўзларимга яхшилаб қара!..

Собит Мусавич нимагадир Тугалбойга нажот фариштасига мурожаат қилган каби илтижо оҳангида сўз қотди, фақат не боис бундай дегани буткул ноаниқ қолди. Анқовсираб боққан Тугалбой наҳот сиз ҳам камина дардига йўлиққансиз маъносида бош ирғаб чимирилди, сўнг ғилтиллаб, лангдан қачон қутуламан дея сўради, лекин жавоб насяя бўлди.

Вазият шундай давом этавериши мумкин эмас, охир-оқибат саволига тегишли жавоб топилади. Кам-

гапликни одат айлаган докторни ҳоли-жонига қўймай тиқилинч қилиши керак. Аммо бугун қорасини кўрсатмади, эшик тиқ этса ўгирилиб қарайвериб толиқди. Кечроқ навбатчи ҳамшира кириб совуқ табассум ҳадя этаркан, нечундир мудҳиш хабар эшитадиган маҳқумдек юраги илқис шув этди. Ана сизга бежиз хавотир чекмабди, томоғига қадар ташвишга кўмилган муҳтарам доктор дилдан суҳбатлашиш учун ҳузурига чақираётган экан...

– Худо тўз-зум берсин, оғайинча!..

Дароз хитоби Собит писмиқ билан яккама-якка учрашмоқ учун белинг бақувват бўлиши керак маъносида янграгани. Ётган жойида Тугалбой хитоб мағзини чақди, аммо пинак бузмади. Чўнтаги шип-шийдам эканини билган дароз илжайганча бир даста пул узатди, чўтални бер тезроқ, қолгани бир гап бўлар дея, қўлидан тортиб турғазди.

Тугалбой ногоҳ Мақсуджонни эслаб ўпкаси тўлди, йўқса ўлганда ҳам қимирламасди, палатадан аранг судралиб чиқди-ю, йўлак тўридаги эшикни ийманиб очди ва Худодан сабр тилаб олға босди. Остонадан ҳатлагач, иложи борица ўзини хотиржам тутишга уринди. Баланд суюнчиқли оромкурсида ястанган доктор кирганини сезмади ёки сезса ҳам эътибор қилмади. Нима учундир у номаълум нуқтага термилганча дағдағ қалтирарди. Салдан кейин эса оғзини каппа-каппа очиб ғулдиради.

– Во-оҳх, кўзларим ёнмоқда!..

Тугалбой аввал Собит Мусаевич каминани масхара қилаётир деган ўйда тутатди, сир тагига етгач, дилида жўшаётган қаҳру ғазаб ҳайрат ва ачинишга эврилди. Бир зум тайсаллагач, чўтални стол гирдига қўйиб, тезгина изига бурилди.

Тугалбой йўлакда товону тиззалари оша бутун таналарини қамраётган оловдан нолиётган оқ халатли эркагу аёллар билан тўқнашди. Кенг ва ёруғ дунё улар кўзларига тору қоронғи кўринаётгани сезиларди. Палатага кирган паллада ранг-рўйи оташак урган довулчага ўхшаб қолганди. Анча муддат хаёлидан дунёдан тўйгандек беҳол инграётган Собит Мусаевич ва йўлакда судралиб юрган ходимлар жилмади.

Чўғ хуружи зўрайган пайтда ўрта ёшли навбатчи ҳамшира ажиб нозу ишва билан кўлига нимадир тутқазди. Во ажаб, ҳали недир хавотир ва шубҳа билан столда қолдирилган чўтал! Барака топгур Собит Мусаевич садақанга зор эмасман демоқчимми? Йўқ, бу ерда бошқа муҳимроқ масала бор, бу нарса тоғни ҳам бир луқма қиладиган ўрадек оғзига нолойиқ, шу боис феъли айниб қайтарган, ҳозироқ элтиб бер, гадойни сийласин деб минғирлаган, эвоҳ, энди пешонасини қайси деворга уради.

Тугалбой ноилож дароз сира қўлидан қўймайдиган жажжи телефон орқали Одинакулга сим қоқди, амаллаб муддаосини тушунтиргач, ўлиқдай жимгина жойига чўзилди. Қаттиқ чарчаганига қарамай, тун бўйи уйқудан ёлчимади, нукул мияси ари инидек ғувилларди, сўнг тушида қандайдир оломон билан учрашди, қайгадир шошаётган оломон жисму жонига ўт кетгани хусусида жўрлашиб қичқирарди, даҳшатли

нидо қачондир қўнғироқ жиринглаши билан қўшилиб кетди-ю, сачраб уйғонди. Ҳушида ҳам ўша нидо янграй бошлади, энди фақат ҳовлиқма оломон эмас, бағрига беҳисоб беморни олган улкан бино, ҳатто бутун борлиқ ва коинот сирли оловдан нолиб хитоб қилаётган эди...

Эрталаб ўзини ёлғондакам хурсанд кўрсатаётган Шафоат озиб-тўзган Мақсуджон билан етаклашиб келганда гоҳ бели, гоҳ қорнини силай-силаё беҳол ётарди. Ниманидир ёқтирмай тисарилган Мақсуджон қароқларидаги ланг кўланкасини кўриб ўксиди, болажоним, хорижга сафаримиз қошу қовоқ орасидек яқин, катта самалўтда учамиз деб, тугмадек бежирим бурнига аста чертди-да, киприклари намланган Шафоатга ўгирилди: хотин, доктор билан қуюқроқ саломлаш!..

– Худойимга шукр, беҳисоб шукр! Ҳадемай отдек бўлиб кетар экансиз, дадаси! – Жигарранг сумкаси билан Собит Мусаевич ҳузурига кириб чиққан Шафоат ёноқлари яшнаб антикарди. – Нуқул мактаб дейвуриб асабни чарчатибсиз, асаб темир эмас-да!..

– Эҳтимол, деди бўзариб Тугалбой. – Лекин шунча чопганим билан илгари бунақа оғриқ йўғийди танамда! Яқиндан бери... Хайри момонинг фолида бир ҳикмат бор шекилли?!..

Энди Шафоат негадир кўзларини яширди, салдан кейин Мақсуджоннинг касали кўп оғир эмаслиги, маҳаллий дўхтирлар ҳам уни бемалол даволаши мумкинлигини исботлашга тушди. Яқинда қадрдон дугонаси обуна бўлган нуфузли газетадан ўзи ҳижжалаб ўқибди: таниқли бир олим йирик мақолада барисини миридан-сиригача ҳатто кўрсавод кишиям оппа-осон тушунадиган қилиб ёзган экан...

Эшик тирқишидан ҳамшира иккинча марта мўралагач, суҳбат поёнига етди. Инграниб сўкинаётган шериклари билан юзма-юз қолгач, ўпкаси тўлди ва кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш ғилтиллади. Тун бўйи гоҳ ўзи, гоҳ чўғ билан олишди, баъзан ҳалиги нидони эшитиб хитланарди. Эрталаб йиғилиб қолган қумалоқ дорилари илимсиқ сув билан ютди-да, недир тилакда деразадан ташқарига қаради, қабулхона эшиги олдида тўпланган беморларни ғашланиб кузатгач, булар Тангри қарғаган қавмга мансуб деб қўйди, тавба, наҳот тоабард шу қавм ортидан эргашса?!..

Ёқимли жилмайиб келган навбатчи ҳамшира тумба четига бир парча сарғиш қоғоз қўйган пайтда Тугалбой тутаб-тутамай ёнаётганди. Гажақдор имзо чекилган қоғозда анча-мунча семирган қарзи битилганини пайқаб ночор тарзда бўзарди. Анчадан буён қорни-ю белига чирмашган олов ҳалқа эса юқорига ҳамла қилди, ҳадемай юрагини бутунлай таслим айлаб, миясига кўчса керак...

Тугалбой афсусланиб бош чайқади, сўнг бариси ҳозироқ рўй берадиган каби оғир хўрсинар экан, туйқус ғойибда қўнғироқ жиринглаб, қайгадир чорлади. Дарҳол бояги қоғозни бурдалаб полга сочди-да, жадал суръатда лаш-лушини йиғиштирди. Энди чиндан бу ерда зиғирча қиладиган юмуши қолмаганди, номаълум дард давоси ўзида эканини кўнгли тобора яққолроқ сезмоқда эди...

Юрагимни тошларга оқдим

ДАШТДА

Кўрна бўлар юлдузлар,
Кўрпачангдир иссиқ қум.
Даштда йўқ ялмоғизлар,
Кўрқма, болам, кўзинг юм.
Бунда илк бор илгайсан,
Ёвшанларнинг ҳидини.
Ва яна тинглагайсан,
Саксовул қўшигини.
Бунда бошқача ҳаёт,
Фарқ қилади шаҳардан.
Тўрғайлар куйлаб баёт,
Уйғотади саҳардан.
Кўрқма, болам, бу тунда
Бизлар – даштнинг Фаррухи.
Бизни қўллайди бунда
Қадим аجدодлар руҳи.
Ширин тушлар кўрасан,
Оппоқ қушлар кўрасан.

* * *

Дардларимни йўлларга сочдим,
Тўғри йўллар эврилиб кетди.
Юрагимни тошларга очдим,
Улкан тошлар ерилиб кетди.
Хўп қўшиқлар айтаман, дедим,
Айтолмадим, жуда ичикдим.
Қирқ ёшимда бир қизни севдим –
Жавоб бўлди: “Жуда кечикдинг”...

* * *

Чумчуқлар шўх чуғурларин,
Вужудимга жойлайди.
Чирмовуқгул беланчагим –
Тўпизимни боғлайди.
Намозиомгул хаёлларим
Саҳаргача пойлайди,
Инжа ҳислар юрагимда
Тунлари болалайди.
Ўтганингда қиё боқиб,
Деразамнинг ортидан...

* * *

Хотира тегирмон
тошидек
Юрагимни майдалар.
Дилим эзгилар
йўл чети...
Якка уй.
Ва кампир кўзлари
бўсагага ҳар кун қадалар
У кутар
Тунларни тонгларга улаб.
Аламдан юраги
Эврилиб борар.
Ҳатто, уй ҳар кунги
Йигини тинглаб,
Тўкилган кўз ёшдан
емрилиб борар...

Бахтиёр ХУШВАҚТ

Самарқанд вилояти Пастдарғом туманидаги Меҳнат қишлоғида туғилган. Қарши Давлат педагогика институтининг чет тиллар факультетини тамомлаган. "Истиқлол", "Ёлғизлик қўшиғи" номли шеърый китоблар муаллифи. Уқитувчи.

Мархабо ҚҶЧҚОРОВА

“ШОВҚИН” НИНГ ШОВ-ШУВЛАРИ...

Эркин Аъзам адабиёт майдонида 70-йилларда кира келди. Усмон Азим, Муҳаммад Раҳмон, Нодир Норматов сингари тенгдошлари қаторида ўз овози, ўз услубига эга носир бўлиб етишди. Ёзувчининг 44 йиллик ижодий тажрибаси бор. Бу орада Эркин Аъзам адабий шахсияти шаклланиб, прозанинг қисса, ҳикоя, киноқисса, драма, бадиий-публицистика жанрларида баракали ижод этди. Адиб ўнлаб насрий китоблар муаллифидир. Инсон қалбини чуқур тадқиқ этишни мақсад этган Эркин Аъзам катта ижодий тажрибалар тўплаб, яқинда янги роман яратишга муваффақ бўлди: “Шовқин”.

Адибнинг бу романи бир қарашда мураккаб, аммо жиддий сиёсий-ижтимоий рамзларга ишора берувчи, кучли адабий пародияга тўлиқ асар саналади. Роман қаҳрамонлари кино оламининг одамлари, яъни, киноюлдузлар, кинодраматурглар, кинорежиссёрлар, кинотанқидчилар, киноижодкорларнинг хулқи, феъли, бетартиб, енгил-елпи ҳаёти ҳақида ёзилгандек таассурот қолдиради. Асарда Фарҳод Рамазоннинг қулоқдош ёзувчи дўстининг шарҳи асарнинг ўзак моҳиятини топишимизда калит бўлиб хизмат этади. Унда шундай дейилади: “Мавзума-мавзу сакраб, ҳамкорликда сценарий ёзадиган бўлдик. Дард бор-у, дармон йўқ деганларидек, ҳали мазмуни, моҳияти нотайин асарга ном танлаб, сархушлиқда бир соатча талашибмиз. “Шум в ушах и во вне” (“Ботиний ва зоҳирий шовқин” – зўр!) дейди Фарҳод ўрисча жарангига маҳлиё бўлиб. Мен Фолкнернинг “Шум и ярость” романини рўқач қилиб эътироз билдираман. “Ну и что, бўлаверсин!”

Ниҳоят, ўрисчаси Фарҳод таклиф этгандек, ўзбекча номи эса дангалига “Шовқин” деб аталишига келишиб олдик.

Бошида шовқин-суронимиз ана шундай дунёни бузгулик эди-ю, аммо ҳамкорлигимиз рўёбга чиқмай қолиб кетди. Бунга каминанинг қулоғида ва теварагида кучайган (ботиний ва зоҳирий) шовқин сабаб бўлди-ёв”.

Демак, қаҳрамон очик-ошкор эътироф этганидек, бу асар нафақат икки қулоқдош дўстининг жисми, қулоқ аъ-

зосидаги шовқин, балки жамиятдаги олатасир, шовқин-суронли, қалтис бир давр, замон ҳақида ҳикоя қилади. Шовқин – рамзий образини, умуман тириклик, жамиятдаги сиёсий-ижтимоий ўзгаришлар, инсон ботинида кечаётган янгиликлар, дунёқарашдаги силқинишларга ишора дея изоҳласак моҳият анчайин ойдинлашади. Янада аниқроғи, адиб романда илгари сурган бадиий-фалсафалардан бири инсон яшар экан, тириклик рамзи саналган шовқинлар, товушлар орасидан ўзига уйғун оҳангни танлай билиши керак. Бу оҳанг аслида инсоннинг ҳаёт мазмуни, эътиқоди, аъмолини ташкил этади. Романда тилга олинган асосий воқеалар замон ва макон жиҳатдан собиқ СССРнинг парчаланиб кетиши арафасидаги бир тизимдан иккинчи янги даврга ўтиш арафасини қамраб олган. Асарда санъат, адабиёт, тарих, ҳатто фольклор ижоддаги, ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги машҳур шахслар номи тез-тез тилга олинади. Жумладан, В.И. Ленин, М.Горбачев, Елцин, Алла Пугачёва, Иван Грозний, Аллен Делон, Диана, Платон, Суқрот, Фидель Кастро, Хўжа Насриддин, Шайх Санъон каби. Адиб атай юқорида номлари тилга олинган машҳур реал ва адабий қаҳрамонларга тақлидан роман қаҳрамонлари исмини адабий пародия сифатида яратади. Уларнинг баъзилари ташқи жиҳатдан, баъзилари эса замондош ёки тенгдошлари томонидан, баъзиси ота-онасининг замонга зайли билан атаган исмлари саналади. Хусусан, асарнинг етакчи қаҳрамонларидан бири кинодраматург Фарҳоднинг асл исми – Фидель. Бу исми унга отаси қўйган. Сабаб – ўз даврининг машҳур қаҳрамони миллий озодлик ҳаракатининг бошчиси Фидель Кастронинг фаолияти, оташин инқилобий нутқлари отани тўлқинлантирган. Шу боис у ўғлига машҳур сиёсий арбобнинг исмини беради. Аммо қаҳрамон йиллар давомида ўз исмидан уялиб юради. Романда адиб аёвсиз равишда замонапарастлик, сохта қаҳрамонлик, байналминаллик, миллати номаълум дурагайлик, миллий генининг бузилиши, маънавий бузуклик, қарсақбозлик, баландпарвозлик каби ижтимоий, маънавий-ахлоқий иллатларни шафқатсиз реалист бўлиб тасвирлайди ва уларни танқид остига олади. Адиб

Мархабо ҚҶЧҚОРОВА

1976 йилда Янгибозор туманида таваллуд топган. Ҳозирги ЎзМУнинг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти-нинг докторанти.

тасвиридаги миллати номаълум, қонида поляк, рус, ўзбек, грузин, эроний ва яна аллақанча миллатнинг қони аралаш бўлганлиги сабабли дурагай одам ўзининг кимлигини ҳам билмайди, дейди. Дарҳақиқат, инсон миллати тайинсиз экан, у қандай қилиб миллий қадриятларни, миллий туйғуни, миллий анъаналарни ҳис этсин ёки унга амал қилсин. Ёзувчи Ленин асос солган коммунистик ҳаётда миллат, дин, тил ҳам бирлашиб, йўқ бўлиб кетадиган замонга талпинган дурагай кишиларнинг ҳам генетик, ҳам маънавий-руҳий жиҳатдан улкан фожиаларга гирифтор бўлганлигини романдаги кўплаб қаҳрамонлар тақдир орқали кўрсатиб беради.

Романда рамзийлик, мажозийлик, мистификация, онг оқими тасвири, хотира-хаёл элементлари, мактуб, киновий модус, енгил юмор, бадиий психологизмнинг турли хил восита ва усуллари мужассамлашган. Асар ўзбек романчилигида синалмаган, айтилмаган янги услубда яратилган. Мафкуравий курашлар майдонида иккига ажралган “Этиклилар” ва “Кўзойнаклилар” романда рамзий ижтимоий-сиёсий гуруҳларга ишора этиб турибди. Эркин Аъзам бу гуруҳбозлар номини оддийгина сўзлар билан атаб қўя қолган. Унинг маъзини чақиш, коса тагидаги нимкосани топиш эса китобхон зиммасига юклатилади. Этиклилар асарда шундай таърифланади: “Этиклилар колхоз турмушидан олинган, ғира-шира оқшом тасвирларию кувнок “частушка”ларга бой, ичакдек чўзма-сақич кинороманлари билан шуҳрат қозонган эди. Кўзойнаклилар эса – дафъатан тушунилиши қийин, диққинафас ҳолатлари мавҳумотга тўла жумбоқнамо асарлар яратиб, олисларга талпингани талпинган”. Рамзий маънодаги этиклилар ва кўзойнаклилар нафақат сиёсий майдонда, умуман санъат ва адабиётдаги икки гуруҳни англатади. Бинобарин, этиклилар – собиқ шўро давридаги ишчи-деҳқонлар синфининг тарафдорлари, санъат ва адабиётда анъанавийчилар, кўзойнаклилар эса маълум маънода янгича дунёқарашга эга интелленция, санъат ва адабиётда хос адабиёт, хос санъат яратишни байроқ қилган, янгилик тарафдорлари, ноанъанавийчилардир.

“Шовқин”да собиқ шўро мафкураси билан қуролланган кекса авлод билан бу тузумнинг чириганлигини тушуниб етган ёш авлод қарама-қарши қўйилади. Бинобарин, бу байналминалчибобо Собиржон Мансурович билан Фарҳод Рамазон образи мисолида кузатилади. Чолнинг фожиаси шундаки, у мустақил фикрлашдан маҳрум, ёд олинган сохта назариялар, мафкуралар қурбонига айланган, тўтиқушга айланган мутеъ бир одам. Фарҳод кекса авлод вакиллари билан фарқли ўлароқ, уларнинг камчилик ва нуқсонларини мустақил фикрли инсон ўлароқ таҳлил эта билади, улардан ижирғанади. Романда дурагай образлар Вика (киноактриса), онаси Гуля Лагутина (киношунос), Элмира Камолова (киношунос, кинокелин – Устознинг келини), Салмонова Тарона Самед қизи (бева хотин), Гугушидзе (грузин, форс, эроний қони аралаш) ва шунингдек, кекса коммунист Собиржон Мансурович, Равшан Ақобиров, Фарҳод Рамазонларнинг бетартиб, дарвешона ҳаёти ҳикоя этилар экан, ёзувчи маиший, маънавий-ахлоқий бузуқликлар ва миллий ген, миллий менталитетнинг айнишини кўзгу мисоли аниқтиниқ ва шаффоф ҳолда кўрсатиб беради. Асарда яна бир эътиборли жиҳат кўплаб қаҳрамонларнинг исми машхур санъаткорлар, тарихий шахслар, таникли сиёсий арбобларнинг номлари билан аталишидир. Бинобарин, “Горбачёв” – Москвада илмий фаолият олиб бораётган асли ўзбек ходим (унинг ташқи кўриниши Михаил

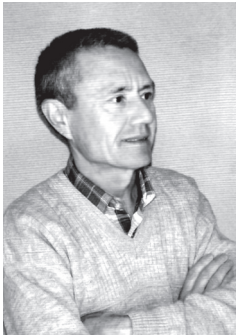
Горбачёвни эслатади), Платон Сократович (демократ, сиёсатчи – файласуф Платон номига адабий пародия), Адҳам Делон (машхур актёр Аллен Делон номига адабий пародия) сифатида яратилган. Шунингдек, асарда Мирзо Рамазон, Собиржон Мансурович – замонапарастлар образи. Табиий, ҳар биримиз ўз замонамиз фарзандимиз. Ҳар бир даврнинг ўз мафкураси, ўз қаҳрамонлари, ўз идеаллари бор. Замондан ўзиб кетиш осон эмас, бу жуда мушкул. Аммо мавжуд тузум ноғорасига кўр-кўрона эргашиш, фикрсизлиқ, миллий ўзлиқни унутиш романда энг катта фожа сифатида талқин этилган.

Асар қаҳрамонлари асли заранглик Равшан Ақобиров ва Фарҳод Рамазонлар кино соҳасида дунёга чиқишади. Роман муқаддимасидаги мактубда эътироф этилганидек, Фарҳод Рамазон сценарийси “Ҳолливуд” кинокомпаниясини қизиқтириб қолади. Шу ҳақдаги хушхабар, ундаги дунё билан бўйлашаётган ўзбек ва ўзбекларнинг бугунги ҳаётини намоиш этиб турибди.

Ёзувчи “кино” сўзи воситасида бир ўзақдан янги маъноли қўшма сўзларни пайдо қилади. Бехос ўзбек тилида “кино” ўзақли шунчалки кўп сўз ясалганлигига ва бунда сўз устаси ёзувчи Эркин Аъзамнинг хизматлари таҳсинга сазовор бўлаётганини ҳис этамиз. Жумладан, романда “кино” ўзақли 40 га яқин сўз истифода этилган. Булар: кинобобо, кинохоним, киномомо, кинодарға, киноарбоб, киносафар, киноҳужжатчи, киножонон, киноусул, киноқилиқ, киноқичиқ, киноафсона, кинокатта, кинобой, киноқул, киноулфат, киноғурбат, киношўрлик, кинокелин.

Романда мақолада тилга олинган ва тилга олинмаган 40 дан зиёд қаҳрамонлар иштирок этади, асар бадиий композицион жиҳатдан пишиқ тузилган. Эътирозли жиҳати – асарда шарқ китобхонларининг кўзи кўниккан идеал етакчи қаҳрамонни топа олмайсиз. Албатта, танқидчининг ёзувчига “Сен асарни фалон мавзуда ёз, фалондай идеал образ яратишинг шарт” – дея буйруқ беришга ҳаққи йўқ. Қолаверса, бадиий адабиётда хунулик категорияси орқасида гўзаллик категорияси ҳам мавжудлигини эсдан чиқармаслигимиз керак.

Шу маънода Эркин Аъзамнинг “Шовқин” романи ҳозирги ўзбек романчилигида янгича тасвир услуги билан шов-шувларга сабабчи бўлади. Асар оммавий равишда қабул этилиши бироз мушкул. Интеллектуал жиҳатдан юқори савияли китобхонлар учун тушунарли, кучли ижтимоий-сиёсий рамзларга бурканган янгича асар сифатида эътибор қозонишига шубҳамиз йўқ. Албатта, Эркин Аъзамда “Шовқин” романига асос бўлган воқеалар, тилсимли рамзлар йиллар давомида шаклланиб, дунёга келган. 1972 йилда журналистика факультетини тугаллаган Эркин Аъзамнинг республика радиосида диктор, адабий эшиттиришлар таҳририятида муҳаррир, сўнгра “Гулистон”, “Ёшлик” журналлари наср бўлимида, 1992 йилдан Ўзбекистон ахборот маҳкамасида масъул ходим, 1994 йилдан “Тафаккур” журналида бош муҳаррир лавозимида фаолият кўрсатиб келиши, киноқиссалар яратиши мазкур романнинг яратилишига замин ва асос бўлиб хизмат этганлигига шубҳа йўқ. Қолаверса, ўзбек ва жаҳон романчилигида синалган тажрибалар, хусусан, ғарб романа-вислари У.Фолкнер, Э.Хемингуэй каби XX аср америка адабиётининг етуқ вакиллари ижоди ҳам туртки берганлигига ишонамиз. Ҳаётда ҳар бир инсон ўзига тегишли, ўзига уйғун, ўзига мос оҳанг, товуш топа билиши – булар рамзий маънода мазмун, мақсад билан яшаши лозим, деган бадиий фалсафа романнинг қават-қаватларини нурлантириб турганлиги бизни қониқтирди.

Умр - нурдай югурик

КЕКСА ОТНИНГ ҲИКОЯСИ

Ёш эдим бир маҳаллар
Ўтлар чақнаб туёқдан.
Ғолиб бўлиб келганман
Неча пойга, улоқдан.

Нурафшон кунлар эди
Силашганда бошимни.
Меҳрдан энтикиб гоҳ
Тўкканман кўз ёшимни.

Умр – нурдай югурик
Қолдим афсус, кексайиб.
Яшайман оғилнинг
Чеккасида мунгайиб.

Маҳзун ўтади кунлар
Энди пойгага йўл йўқ.
Емиш мўл-у, бошимни
Силагани бир қўл йўқ.

ҚУЁННИНГ ҲИКОЯСИ

– Сен яша,
Мен ўлайин,
Деган мардни кўрмадим.
Шу боис нодонларнинг

Йўлларидан юрмадим.
Биламан, бизни мазах
Қилишарлар “қўрқоқ” деб,
Умр бўйи Бўридан
Қочиб юрган қочоқ деб.
Ҳаёт ширин,
Умр оз.

Ким яшаини истамас,
Ночорларни мазаммат
Қилишини тўхтатинг, бас.
Ерга урдингиз бунча,
Ғарибларнинг отини.
Зўр бўлсангиз Бўрининг
Бериб қўйинг додини.
Тунлари уйқум қочиб
Шуни ўйлайман фақат.
...Шукр, болаларимнинг
Оёқлари бақувват.

ҚАШҚИРНИНГ ҲИКОЯСИ

Бизда қабр бўлмас, йўқ
Мозор деган тушунча.
Яшаймиз то овчининг
Ўқига дуч келгунча.
Қонимизга қонхўрлик
Руҳи синган, биламиз.
Қашиқир – сўнгги дамгача

Қашқир бұлиб қоламиз.
Туғилишидан ўққача
Бўлган масофа – умр.
Нафс йўлида кечар
Чопа-чоп, югур-югур.
Кунлар ўтар, қорин тўқ.
Тап тортмаймиз ҳеч кимдан.
Лекин кўнгилда гашилик,
Алам ўртайди зимдан.
Билдим, бу тахлит яшаш
Юз йил этса ҳам давом.
Ёмонлардан ҳеч қачон
Қолмас экан яхши ном.

ОШИҚ БОЛА

Хаёлларим бетизгин
Учаверар сен томон.
Бир кун кўрмаган куним
Ёмон кунимдир, ёмон.
Боқайин деб йироқдан
Маъюсгина юзингга,
Келаётсам йўлакдан
Тушиганимча изингга.
Бирдан учта синфдошинг
Тўсганича олдимни
Дўқ қилишиди:
Қалайсан?
Қўлга тушиб қолдингми?
“Қарс”, муштирашув бошланди,
Хомлик қилдим-да, андак.
Бас келолмасдан ёлғиз
Едим озгина калтак...
Майли,
Қошим ёрилиб,
Кўкартирдим кўзимни.
Хайрият, кўрдим ўйчан,
Маъюсгина юзингни.

МЕХР

Таъриф этиб бўлмайди
Оддийгина сўз билан.
Улашади яхшилар

Ширин калом,
Кўз билан.
Отамнинг юзларида,
Онамнинг кўзларида,
– Ака, – деб эркаланган
Синглимнинг сўзларида.
Дунёларга сизмаган
Дунёларча меҳр бор.
...Шунча сероб нарсага
Нега кўнгил бунча зор?

КИТОБ ДЎКОНИДА

У китобни варақлаб,
Бу китобни варақлаб,
Танлайверди тинимсиз
Кўзида нур чарақлаб.

Саралаб сайлагани
Салкам бир қоп, эмас кам.
Болакай мамнун, яна
Жилмаяр дўкандор ҳам.

Қийин бўлди озгина
Гал етганда тўловга.
...Янгигина телпагин
Қўйиб кетди гаровга.

“ОҚ КЕМА”НИ ЎҚИБ

Оқ кема – оқ орзуга
Сузиб кетди болакай.
Қўлин силкиб дунёдан
Ўтиб кетди болакай.
Манзилига етолмас
Кўнглим йиғлар, нетай мен.
Ўзинг билан олиб кет,
Сен-ла бирга кетай мен.
Кириб бориб хаёлан
Ғамгин қисса қаърига.
Армонларим қўшилар
Мўмин чолнинг зорига.
Мўмин бобо, нега сен,
Мўмин бўлдинг бунчалар?

Қандай чидар юрагинг
Қабоҳатга иунчалар?
Қара, бошинг устида
Бедодликнинг ялови
Куйдиради елкангни
Мутеликнинг олови.
Кўзингни оч,
Кўлда тут,
Адолатнинг қиличин.
Ғаддор Ўрозқулдан ол
Мазлумларнинг ҳақ-ўчин.
Шунда...

Оқ кема нурдай
Елиб қиргоққа томон,
Она Бугу бешикни
Келтиради бегумон.

СЕҲРЛИ КАЛОМ

Бир юз бешга кирди ёлғиз
Ойша момо кузакда.
Хасталаниб анча фурсат
Ётиб қолди тўшақда.
Хабарини олиб турди
Кўни-қўшни бетўхтов.
Шунданмикан момомизнинг
Кўнгли тўлиб кетди-ёв.
– Сиздан ўзга ҳеч кимим йўқ,
Мендан рози бўлинглар.
Кетар бўлсам номим тутиб,
Дуо қилиб турунглар.
Носир тоға кўп ҳазилкаш,
Ғапга ёмон чечан-да.
– Момо, – деди, – қўшничилик,
Шундай бўлар экан-да...
Нега энди кетаркансиз
Ғалати-я сўзингиз.
Шундай яхши қўшиларни
Қиядимиз кўзингиз?
Шу бир калом сеҳримикин
Момо дили чоғ бўлиб,
Соғайиб ҳам кетди, яшар
Мамнун, кўнгли тоғ бўлиб.

Гулноза АБУЛҚОСИМ қизи

Наср Наср
Наср Наср Наср

АЙРИЛИҚ

Ҳикоя

Чошгоҳ.
Кенг ховли ўртасидаги ўрик дарахти тагидаги су-
пачада ака-ука тортишарди.

– Нима?! Отамни ўзи шундай дептими-а? Уйла-
нармикан?! Қариганида-я... Бу нимаси энди? Ё Худо,
қишлоқда шу гап етишмаётувди ўзи. Ана шарманда-
лик, э, кўйсанг-чи, яна ҳазил қилаётган бўлма, – дея
қўлидаги дўпписини ғижимлади ака.

– Ҳазил эмас, чин. Оқсоқолнинг гапини эшитганим-
да оғзим очилиб қолди ўзиям. Нима деб жавоб бе-
ришням билмай қолдим. Кейин, майли, маслаҳат қи-
лайлик-чи, деб қўя қолдим.

Шундай дер экан, ука дарахтга суяниб қолди. Сўнг
калишини ечиб, ичига тўлган тупроқни ерга уриб қоқди.
Пешонасидаги реза-реза терни бўйнига доим ташлаб
юрадиган рўмолга артиб қўяр экан, ногоҳ онасини эс-
лади.

Эҳ, қанийди, онасини яна бир бор кўрса, бағрига
бош қўйганча, дийдорига тўярмиди?.. Мана уч йилдир-
ки онаси йўқ. Уч йилдирки, онасининг уйдаги, қишда
пахта чигитлаб, ёзда ип йигириб ўтирадиган жойи бўм-
бўш.

Кичик ўғилнинг кўзи соғинчдан ёшланди. Лекин
буни акасига билдирмаслик учун ўрнидан турди-да,
кетмонни елкасига ташлаб, тушлик ҳам қилмай далага
отланди.

– Ўзинг нима дейсан, балки оқсоқол ҳақдир, – деб
ортидан минғирлаб қолди тўнғич.

Акасининг бу гапи унинг юрагини куйдирди. Нима-
лардир демоқчи бўлди-ю ўзини тўхтатди, ахир акасида
айб йўқ-ку, умуман, бировни айблаб ўтирадиган пайт
эмас.

Гулноза АБУЛҚОСИМ қизи

1990 йил Жиззах вилоятининг Зарбдор туманида туғилган.

У Гулистон Давлат университети инглиз филологияси факультетини тамомлаган.

"Келажак овози" кўрик-танловининг Республика босқичи ғолиби.

"Қутаётган аёл" номли китоби нашр этилган. Ўқитувчи.

Бепоен дала... Кошки шу далалар онасини эс-латмаса. Бу тупроқ онасининг пешона тери билан су-ғорилмаганми ахир?! Ҳар бир яшил ўт-ўлану гиёҳлар онасидан эсдалик, унинг босган изларидан униб чиқ-қан.

Ўғил кетмонни ерга бир-бир уриб чопар экан, кўз олдидан онаси, олис ўтмиши гавдаланаверди. Қўли иш-га бормади.

Болалик даврлари...

Куннинг қизиғида юрмасин, бошидан кун ўтади, дея онаси уни уйда, онасининг ёнида қолдирар эди. Ўзи эса анчайин улғайиб қолган болалари билан куёш аёвсиз олов пуркаб турган далага кетарди. Қани энди кенжатой уйда индамай қолаверса, менам қолмайман, далага бораман, дея хархаша қилиши оламни бузгудек, қари онасининг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамай, ака-опаларининг ортидан чопарди.

Эҳ, она-я она, ўғлини бу иши учун койигани билан, елкасига опичлаганча барча дала ишларини шу кўйи битирар эди. Боласини опичлаганча, пахтаям терарди, чопиғам чопарди.

Онасининг жони тошдан қаттиқ бўлган-да ўзиям. Ўшанда онанинг қадрига етмаган экан. Олдинда оққан сувнинг қадри йўқ, деб шунга айтишган. Ўғилнинг ҳеч ёдидан кетмайди; болалигида шўхлик қилиб, онасини қаттиқ ранжитиб қўйганди.

Уларниқидан икки-уч уй нарида Холмурод бова турарди. Негадир ёлғиз яшарди. Айтишларича, анча йиллар олдин уйига ўт тушиб, куйиб кулга айланган экан. Хотини ва болалари ёнғинда вафот этишган экан. Фақатгина бованинг ўзи тирик қолибди. Ҳалиям ўша ёнғин туфайли юзларида куйик изи қолган.

Хуллас, Холмурод бованинг тоқлари қиёмат мева солди. Қишлоқдаги барча уйлар қатори бованинг ҳов-лисиям девор ўрнида номига шох-шаббалар билан айлантириб чиқилган эди. Маржондай тизилиб турган узумлар шодаси ўтган-кетганининг кўзини ўйнатар эди.

Холмурод бова ток соясидаги темир каравотида, бир отим носни тили тагига ташлаб олиб, узумларини қўриқлаб ётарди.

“Бова, узум ейлик!” дея сўраб келган болалар, она-сининг учқўрғонини кўрарди: ё яхшилаб калтак ерди, ё бўралатиб сўкиш эшитар эди. У ёмон чол эмас, фақат ўлардай зиқна эди.

– Шунча узумни нима қилади, бекорга дайди қуш-лар чўқиб ташлагач, арилар ҳузурини кўради. Ундан кўра, шу болаларга берса, савоби тегади-ку курмағур чолга, – деб қайғурадиганлар чиқарди қишлоқдан. Бундай узунқулоқ гаплар бованинг қулоғига чалиниб турарди албатта, лекин фойдаси йўқ. Бованинг ўзи айтмоқчи, “менга ўзиям чепуха, гапиям”.

Бир куни Холмурод бованинг узумларига роса ишқи кетган тўнғич ва кенжатой ўғил боғга келишди. Бовадан бир-икки бош узум сўрашмоқчи эди, холос. Иккаловининг узум сўрашга ийманибгина бир чеккада туришини кўриб, нотўғри тушунган чол юмшоқлик билан: “Келинглар, узум берайми, келаверинглар! Ана, тўйгунларингча енглар!”, деди. Сўнг оғзидаги носини тупуришга чоғланди.

Ана Худо берди! Унинг бунчалик сахийлигидан на қувонишни ва на чўчишини билмаган болалар, секин

келиб тортинибгина шохга қўл чўзган эди ҳамки, бова уларни савалай кетди.

Кейин болаларни онасининг олдига судраб борди.

“Ўғриваччаларингни йиғиштириб ол! Тарбиялаш қўлингдан келмаса, ўзим тарбиялаб қўяман, туфе-ей сенларга!”, “Барибир отанга тортибсанлар-да, минг қилсаям, мол эгасига ўхшамаса ҳаром ўларкан”, деб захрини сочди ака-укаларга ўқрайиб.

Аввалига ҳеч нимага тушунмаган болалар боя бованинг тузоғига тушиб қолганлигини кечроқ англа-дилар.

– Чўлоқ, – дея қичқириб юборди тўнғич чолнинг ортидан, онасининг бир аҳволдалигини кўриб.

Бова бояги гапларига бир йил олдин ўғирликда айбланиб, тухмат билан қамалиб кетган болаларнинг отасини назарда тутаётганди. Айниқса бегуноҳ фар-зандларини “ўғривачча” дея ҳақоратлагани онанинг жон-жонидан ўтиб кетди.

– Узум егунча, захар есаларинг бўлмасмиди, – дея зорланиб йиғлади она, ўғилларини калтак билан сийлаб бўлгач.

Алам ўти ака-укаларни жижғанақ қилаётганди. Бунинг давоси эса фақат интиқом. Шундагина алан-га сўниши мумкин. Улар онасини қаттиқ ранжитиб қў-йишганини сезганди. Лекин боққа ёмон ният билан бормаганди-да улар. Бова, узум бермайман, дегани-да, индамай қайтиб келаверишар эди. Холмурод бова ундай қилмади-да.

Албатта, бу қилмиши учун болалар ҳам уни қуруқ қўймади.

Анчайин шўх тўнғич, укаси ва кўчадаги ўртоқлари билан бованинг таъзирини бериб қўйишди.

Режа бўйича, болалардан бири, Холмурод бова-ни ҳовлисининг бир бурчагидан чақира-чақира қочди. Ҳассасини секин дуқиллатиб, овоз келган томонга етиб боргунча, бу ёқда тайёрланиб турган болалар тўдаси узумзорни талаб кетишди. Улар чолни бир-икки шундай оворай-сарсон қилгач, урра қочишди.

Тўғри-да, ҳе йўқ, бе йўқ, мўйсафид одам, болалар-ни уриб-сўккани етмагандай, онасини ҳақоратлагани нимасийди?! Шу қуриб кетгур узумни деб, шундаям қиладими одам?!

Умр ўткинчи экан. Холмурод бова ўтиб кетгач, узум-ларига қарайдиган одами қолмади. Бир-икки йил роса мева берди, кейин қаров бўлмагач қуриб-қақшаб қолди.

Болаларнинг отаси қамоқдан қайтди. Яна бир бутун оила бўлишди. Қизлар бўй етгач узатишди, ўғиллариниям уйлашди. Энди қариллик гаштини сураман деганида она-си оғир дардга чалиниб қолди. Касаллик шунчалик ил-диз отиб ургургандики, она тўшакка михланди.

Оламга хира қоронғулик пардаси ёйилган маҳал. Табиат куйчилари чигиртка-ю бақалар тағин ўз куй-ларини гоҳ баланд, гоҳо паст товушларда, галма-гал, жўр бўлиб куйламоқда. Терак шохларига ин қурган бир тўда чуғурчуқлар галаси-ю, баъзан овози эши-тилиб қоладиган бойўғли-да уларга жўр бўлмоқда. Подадан қайтаётган моллар тўдаси, кўй-кўзилар тин-май маъраб, улар ҳам ўзларининг борлигини эслатиб қўяпти.

Худди шу маҳал кенжа ўғил қишлоқдошлари каби даладан қайтди.

Одатдагидай кенг ҳовли ўртасидаги катта сўрида дастурхон тўшалган, тўрдаги отасининг жойи бўш эди. Демак, ҳали масжиддан қайтмаган.

Кенжа ювиниб келгач, сўри устига тўшалган атлас кўрпачага чўзилди. Шу ерда ўйнаб ўтирган, эндигина тили чиққан қизи унга талпинди. У ўрнидан туриб қизини тиззасига олганча эркалади.

– Асал қизим, дада дегин, да-да. Кейин хўппа қиламан!

– Келдингми? – деди кўча тарафдан кириб келган акаси сўрига чиқар экан. У яна нимадир демоқчи бўлди-ю, қизини ўйнатиб ўтирган укасининг кайфияти бузилишидан ҳадиксираб индамади.

– Хотин, – дея чақирди кенжа, – қизимиз иштонини хўллаганга ўхшайди. Алмаштир!

Ўчоқ тарафда овсини билан куймаланиб юрган жувон бир зумда етиб келиб, болани олиб кетди.

Отаси масжиддан қайтди. Ўғилларига бир қараб қўйди-да, мол-ҳолдан хабар олиш учун молхонага ўтиб кетди.

– Шарофатникидан келаяпман. Эртага маслаҳатлашадиган бўлдик уларникида, – дея укасига қараб гап бошлади тўнғич. – Ҳамма келсин дедим.

– Опамларникига боришдан олдин... Балки, аввал отам билан гаплашармиз-а? – деди кенжа ҳалиям умид қилиб, – Оқсоқол айтаверади-да, отамнинг кўнглини билиб ўтирибдимиз? Ким билади, балки отам рози бўлмас.

– Иситманг йўқми, мабодо? – деди ака унинг устидан кулгандай. – Нима дейсан? Ота, сизга хотин керакми дейсанми-а? Ундан кейин...

– Ака, менинг кўникишим қийин онамнинг ўрнида бошқани кўришга, тушунаюписизми шуни?

Аниқки, унинг асаблари қақшаётганди. Шунинг учун ака укаси ўзини босиб олгунча бир зум индамади.

– Тўғри, мен ҳам куйинаяпман, – деди ака секин, хомуш овозда. – Онамни эсласам, юрагим пора-пора бўлади. Синглимникига бориш қарорига келгунча, кейин унига етгунча нималарни ўйламадим дейсан. Ўйларимдан хулоса қилдимки, биз фақат ўзимизни ўйлапмиз экан?

– Бу ишларимиздан онам гўрида тик турмасайди...

Ака-ука шу кўйи, то отаси оғилхонадан чиққунга қадар суҳбатлашиб ўтиришди.

Тунов куни кенжа даладан қайтаётиб, қишлоқ оқсоқолини учратганди.

“Отанг қариб қолди. Ёнида иссиқ-совуғидан хабар олиб турадиган суянч керак. Келинлар барибир келин-да, кампирнинг ўрнини босолмайди. Онангинг ўтганигаям мана қарийб икки йил бўлди. Сизгандирсан-а, отанг шундан кейин ўзини анча олдириб қўйди. Аввалги шаштиям йўқ. Шу десанг ўғлим, кампир олиб бериш, силарнинг ҳам фарз, ҳам қарзларинг. Биламан, отанг ниҳоятда ориятли инсон. Бу масалада ўғилларига гап очиш у ёқда турсин, оғиз жуфтлаши даргумон. Шунинг учун аканг билан ўзларинг бош бўлинглар бу ишга. Отангни эса менга қўйиб беринглар. Ўзим гаплашаман”, – деган эди оқсоқол.

Фарзандларнинг йиғилишига сабаб бўлган. Ҳамма гап шу, опа-сингилу ака-укаларнинг бари йиғилди. Ҳол-аҳвол сўрашиб, майда-чуйда ҳақидаги суҳбатлардан кейин асосий мақсадга ўтилди.

– Қишлоқ оқсоқоли бизга маслаҳат солганди; “отангни уйлантиринглар, бу фарзандларнинг оталар олдига фарзидир” деди. Йиғилишдик, бунга нима дейсилар, – тўнғич ўғил шундай дея масалани очиб берди.

Ғала-ғовуридан қулоқ қоматга келай дейдиган давра бирданига совуди. Кайфият кенглигида хиралик ёйилди. Ҳамманинг кўнгли бир қур чўқди. Аллақачон кимларнингдир юзида норозилик аломатлари сезила бошлади. Ҳар қалай бу янгилик уларга хушхабар эмасди. Ҳар қайсининг бошида ҳар хил ўй. Кенжа ўғил эса ҳамон хомуш, онасини эсларди. Балки онаси бунга розидир... Балки...

Ойдин оилада учинчи фарзанд. Қизлар ичида ёшлигиданоқ шаддоди, шартакиси эди. Ёшлигидаям биров билан тортишиб қолдими, бетинг-юзинг демай, хаёлига келган гапни кўйвораверар эди. Ака-укалари билан тенгма-тенг олишарди. Шундай бўлса-да онасидан ўлардай кўрқарди. Онаси қовоғини бир уйса, тинчиб қоларди. Уйни ялаб-юлқашми, нон ёпишми, овқат тайёрлашми, ҳаммасини балодай эпларди. Ишдан чўчимас, дала ишидаям ака-опасидан, атрофдагилардан қолишмай ишлар эди. Ўғил бола феъли бор эди. Ҳозир эса Ойдин анчайин босиқ, аммо болалигидаги характерида сақланиб қолганлари бор.

– Отамнинг ўзи бир нима демагандан кейин, қўйинглар шу ишни. Онамни гўрида тик турғизманглар! Мен умуман қаршиман, бўмаган гап, онамнинг ўрнига қаердаги аёл келиши.

Ойдин ўйлаганини шартта айтди-қўйди. Бу хабар ҳамма қатори унга оғир ботганди. У бошқаларнинг ичидаги гапни топиб айтди.

Ўз хаёллари билан андармон бўлган катта опа Шарофат деди:

– Отамни мен биламан, деб ўйлардим. Отам онамни унутолмайди. Бир оғиз ўзи билан гаплашиш керакмиди, а?

– “Отангни менга қўйиб беринглар”, деди-да оқсоқол. Агар отам рад қилганда, оқсоқол “қўяверинглар” дерди.

Кейин ҳар ким ҳар нима деди. Лекин бирови “майли, розимиз, отамга муносиб кампир излаш керак!” деган гап қилмади. Қизларнинг кенжаси эса шўрқиллагани-шўрқиллаган.

– Онам шўрлик тирик бўлганларида эди... Онагинам-а....

Жўяли бир фикрга келинмади.

Фақат тонг отгач ҳаммаси ҳал бўлди: барча отасини уйлантиришга рози.

Ака-ука уйга қайтди. Уларни кеча уйда кўрмаган ота сўради:

– Икковлон бўлиб қаерга жўнагандиларинг?

Бир зумлик сукутдан сўнг, уларга тикилиб турган отасининг юзига қаролмай кенжа гап бошлади.

– Опамникида...

Нимадандир хавотирланган ака дарҳол укасига ўқрайди. Унинг гапини шартта бўлиб:

– Ҳа, кечами... Шарофатникида эдик. Тўй бошламоқчи экан, – дея дадилланди тўнғич, ёлғонни отаси сезиб қўймасин учун кўзларини олиб қочиб.

– Ҳмм... Шундайми, ўғлини уйлантирмоқчимиз? Кап-катта йигит бўп қопти-да Шарофатнинг болалариям... – деди ота оппоқ соқолини силаганча.

Ўғиллар бир-бирига маъноли қараб қўйишди.
Уларнинг эндиги қиладиган иши – отасига муносиб жувон излаш эди. Бу ишни ўғиллар хотинларига ишонди. Ҳатто бунга энг кўп норози бўлиб юрган Ойдиннинг ўзи келиб бош-қош бўлди, ҳаммани лол қолдириб. У келинлар билан бирга отасига кампир топди ҳам. Тўйга тайёргарлик бошланди.

Уйда бўлаётган ортиқча ғимир-ғимирларни ота ҳам сезганди албатта. Лекин у билардики, унинг маслаҳатсиз оилада ҳеч қандай тўй-марака ўтказилмайди. Шунинг учун отанинг кўнгли тўқ эди.

Отасининг лом-мим демаётганлигини ўғиллар ўзларича нималаргадир йўйишди: оқсоқол айтган экан-да! Шунинг учун ҳеч нимани сўрамаяпти ота.

Лекин бир куни...

“Каллаи саҳарлаб қассоб нима қилиб юрибди!”

Молхонадан чиқиб келаётган ўғли билан қассобни кўрган ота таажжубланди.

– Бўрдоқи-ку, бўрдоқи, аммо-лекин молни зўр боқибсилар.

– Тўйни шунинг ўзи таъминлайдимикан-а?

– Таъминлаш гапми, ортиб қолади, ортиб. Кўрасан, гўшти зўр қурмағурнинг. Тўйдан кейинам мазза қилиб, еб ётишларинга етади.

“Шарофатнинг тўйи тезлашибдимикан-а? Ўғилларим тўёнага ҳўкизни жўнатишни яхши ўйлабди-я, лекин сўйиб нима қилади? Тўйхонада сўйилаверсин-да. Менга нимага маслаҳат солмаяптикан?”

– Майли укам, тўйдан бир кун олдин кечга сўямиз молни. Айтиб келасилар, куни аниқ бўлса, – дея қаппайган қоринли қассоб лапангланганча дарвоза томон юрди.

Уни кузатиб қайтган тўнғич ҳалигача супада ўтирган отасини кўрмаганди.

– Ўғлим, – дея ўзи чақирганидан сўнг отасининг сўридалигини билди ва супачага томон юрди.

– Тўйни тезлатибсиларда-а, шунисиям маъқул. Бўладиган ишнинг тезроқ бўлгани яхши.

Ўғил отасининг дабдурустдан айтган бу гапидан анграйиб қолди. Наҳотки отаси шундай деяпти... Демак, ўзи уйланишни истаган экан. Тўғридан-тўғри бизга айтолмай, оқсоқол орқали истагани етказмоқчи бўлипти-да... Онамни қандай кўзи қийди экан-а... Шўрлик онам-а...

– Чўзганда нима қилдик. Падаримизни уйлантириш ҳам фарзимиз, ҳам қарзимиз экан. Шунини адо қилайлик деб...

Отанинг бошига гурзи тушгандай, қалқиб кетди.

– Ўғлим, нималар деяпсан? Кимни уйлантирмоқчисан... Қанақа тўй?!

Тўнғич алам аралаш кинояли кулди.

– Ота, гапни ўзингиз бошлаб, тагин мендан сўрайсиз-а. Ундан кўра қишлоқ оқсоқолидан сўранг! Ҳар қалай меникимасдир, сизнинг тўйингиз-да, сизни...

Отанинг қулоқлари шанғиллаб кетди. Ўғлининг сўнги гаплари ҳамон қулоғи остида жарангларди.

– Тўй дегин, тўй... Раҳмат ўғлим, минг раҳмат...

Юрагида турган санчиқ аъзойи баданини қақшатди.

Оғриқнинг зўридан устихонларигача зирқираб кетди. У судралганча хонаси томон йўл олди. Тобора оғирлашиб бораётган гавдасини зўрға кўтарарди. Гўё биров елкасига оғир юк ортиб қўйгандай, оёқлари қалтирар эди. Минг азоб билан хонасига етиб келган чолнинг деярли мадори қолмаганди. Ҳали келини йиғиб улгурмаган жойига қайта чўзилди. Деворга осиглик турган бир умрлик йўлдошининг расмига сассиз тикилди. Кўзларидан тирқираб оқаётган ёш юзини ювди.

– Кетар экансан, мени ҳам ўзинг билан олиб кетсанг бўлмасмиди, онаси... – Қуруқшаган лаблари беҳол шивирлади унинг.

Юрагини худди биров чангаллаб азоб бераётгандай эди. Ундаги бу ҳол иккинчи маротаба содир бўлаётганди. Болаларнинг онаси вафот этган куни у шу ҳолни бошдан кечирганди.

Оғриқ янада кучайди. Юрагини чангаллаб турган қийноқ уни қўйиб юборай демасди.

Шу пайт... Худди шу пайт...

Кимдир уни оҳиста туртгандай бўлди. Боядан бери қийнаётган оғриқ таққа тўхтади.

– Мени чақирдингизми?..

– Хайрият, келдингми... Фақат кетиб қолма, кетсанг мени ҳам олиб кет. Бу сафар ҳам ёлғиз қолдирма....

– Ахир ўғилларингиз...

– Улар энди ўзларини эплай олади. Мени деб кўп овора бўлишаяпти... Айниқса тўнғичим менга кўп қуйинади. Улар билмайди-да ҳалиям ёнимга келиб туршингни.

– Кетдик... менинг ҳам ёлғиз кетгим келмаяпти!

Юрак уришдан таққа тўхтади.

Фарзандларнинг доду фарёди бутун қишлоқни тутди.

Фақат оқсоқол кўринмади. Куни кеча қаергадир зиратга кетган экан.

Тўлқинлар зарбидан титрайди соҳил

ХОТИРАЛАР

Ёмғирлар суратин чизар қумларга,
Тўлқинлар зарбидан титрайди соҳил.
Маёқлар чорлаган олис уфқларга,
Денгиз кемаларни кузатар оғир.

Олмос чўққиларни тарк этар еллар,
Кескин бўронларга айланиб минбад.
Елдек ўтаётган азиз умрнинг
Қайларда ниҳоя топиши галат.

Неча бор узилар юрак торлари,
Кимлар қайта боғлар бу ришталарни.
Кимлар кўнгил бермай топади бунда,
Кўнгилга айланган фаришталарни.

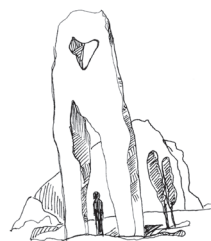
Бирдан қарсиллайди чинор шохлари,
Бирдан юрагимга солади титроқ.
Балки узоқларда сен севган кимдир,
Сўнги кунларини яшайди шу чоғ.

Бир сезим ўрмалар бағрингда заиф,
Худди уйғонгандай тушингдан чўчиб...
Эрта тонг отади, бу хотиралар,
Мангуга кетади ёдингдан ўчиб.

* * *

Совутаркан ҳисларни йиллар,
Совиб қолар эҳтирос кучи.
Қиш ойнага сурат чизгандай,
Қалтирайди бармоқлар учи.

Қуюн каби сурон кўтармас,
Кўкни тутган сўзлар бағрингда.

Мен унутиб қўйиб Худони,
Шеър ёзгандим сенинг ҳақингда.

Бундан гина қилмайман, лекин
Эркам, билсанг ёлғиз гуноҳинг.
Мумкин эди битта шоирни
Бир умрга бахтли қилмогинг.

Зеро, энди англадим, кунлар
Бир-бирига тенгмаслигини.
Бой берилган тўйгулар такрор
Яна қайтиб келмаслигини.

* * *

Бир ўзимга қолди бу саҳна,
Қаердасан, эй саҳнадошим?
Наҳот ёлғиз ўйнайман, сенсиз,
Сўнгигача етсин бардошим!

Иккимизнинг муҳаббатимиз...
Меникидир ўша муҳаббат!
Иккимизнинг андуҳларимиз...
У қайғу ҳам меники фақат.

Ҳаммасига бир ўзим қалқон,
Ҳаммасига бир ўзим устун.
Қайлардасан, ёнимда ҳатто
Соя бўлиб турмадинг бу кун.

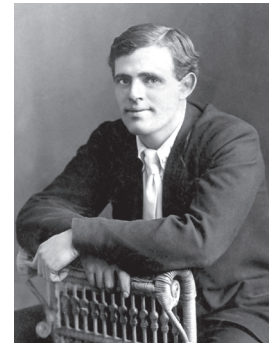
Сукутдаман, қоядек мағрур,
Кўзларимни осмонга қадаб.
Бошларимда оғир қарсақлар
Чалинади бир менга атаб.

ҲАЁТ ҚОНУНИ

Ҳикоя

(Рус тилидан Гулноз МҶМИНОВА* таржимаси)

Кекса Коскушнинг бутун вужуди қулоққа айланди. Унинг кўздан қолганига анча бўлган, лекин қулоқлари аввалгидек сезгир, тиқ этган товушни пайқайди. Йиллар тўзонидан хира тортган онгги эса рўй беражак воқеаларга нисбатан мутлақо бефарқ. Сит-кум-То-Ханинг чинқироқ товуши эшитилди. У итларни чанага боғлар экан, қичқирган кўйи уларни саваламоқда. Сит-Кум-То-Ха унга набира бўлади, аммо қартайган, ҳамманинг ёдидан чиққан, қор устида ўтирган афтодаҳол бобоси учун шу тобда унинг бекорчи вақти йўқ. Негаки қабила оқимгоҳни тарк этишга ҳозирлик кўрмоқда. Олдинда олис йўл турибди, кун эса сира узайишни истамайди. Олдинда уларни ҳаёт ва тириклик қонуниятлари кутмоқда, зинҳор-базинҳор ажал эмас. Чол эса энди ажалга шу қадар яқинки...

Коскуш бир дақиқа бу фикрдан даҳшатга тушди. У қўлларини чўзиб, титроқ бармоқлари билан ёнгинасидаги ўтин уюмини пайпаслаб қўйди. Ўтин борлигига амин бўлгач, қўлларини мўйна остига беркитди ва яна атрофни тинглашга тутинди.

Музлаган буғу терисининг шитирлаши эшитилди. Демак, сардорнинг ўтовини аллақачон йиғиштириб бўлишди. Энди уни ихчам шаклда тахлаб чаналарга юк-лашади. Қабила сардори баланд бўйли, навқирон йигит бўлиб, бу маҳоратли овчи унинг ўғли эди. Мана, у имиллаб ҳаракат қилаётган аёлларни ялқовлиги учун койимокда.

Чол бу овозни сўнги бор эшитаётгани аниқ. Жихоу ва Тускенларнинг ўтовлари ҳам йиғиштирилди. Чол қабилага тегишли ўтовлар сонини жуда яхши билади. Фақат шомон яшайдиган ўтов қолди холос. Мана ниҳоят сўнги ўтовни ҳам йиға бошлашди. Коскуш юкларини чанага жойлаётган шомоннинг ёлдираган овозини эшитди. Сўнг қулоғига гўдак йиғиси чалинди. Бир аёл номаълум қўшиқни паст овозда хиргойи қилганича, уни овути бошлади. Бу кичкина Ку-Ти бўлса керак, ўйлади чол. Ҳа, бу ўша – инжиқ ва касалманд гўдак. Балки тез орада унинг ҳам ажали етар, ўшанда тундранинг музлоқ зами-

нида унга гўр қазишади ва росомаҳлардан асраш учун устидан тош бостириб қўйишади.

Умуман олганда, барибир эмасми? Бахтли тасодиф рўй бериб, яна бир неча йил яшади ҳам дейлик, аммо тўқ кунидан оч кунни кўп бўлиши турган гап. Бир кун эмас бир кун ўлим отлиқ мангу тўймас юҳо барибир уни қувиб етади... У ёқда нималар бўляпти экан? Ҳа-я, эркаклар чаналарни кўшиб, қайишларни маҳкам танғиб қўйишяпти. Чол уларнинг овозини эшитди, аммо тез орада атрофни сукунат қоплайди. Итлар устига ёғилган қамчилар зарбидан атрофга “шув-шув” этган овозлар таралди. Бу одамлар Коскушни бирга кетиш учун чақиримайди. Улар сафар машаққатини қанчалар ёмон кўришади-я... Мана, улар йўлга отланишди! Чаналар бирин-кетин сукунат бағрига сингиб кета бошлади. Улар кетишди. Коскушнинг ҳаётидан мангуга ғойиб бўлишди, у энди умрининг сўнги, машаққатли соатларини ёлғиз қаршилайди. Шу пайт мокасида кийган оёқлар остида қор ғарчиллади. Кимдир қаршисига келиб қўлларини секингина чолнинг бошига қўйди. Ўғли унга қанчалар меҳрибон! Чол бошқа тенгқурлари ҳақида ўйлади, уларнинг ўғиллари қабила билан бирга жўнаб кетишди. Унинг ўғли эса бунақалардан эмас. Хаёл уни ўтмишга бошларди, аммо навқирон овоз уни айтишига қайтарди.

– Аҳволинг яхшими? – сўради ўғли.

Чол жавоб берди:

– Ҳа, мен яхшиман.

– Ўтин уюми шундоқ ёнгинада турибди. Олов гуриллаб ёняпти. Осмон хира тортиб, совуқ тушиб қолди. Қор ёғадиганга ўхшайди. Мана, қор учқунлай бошлади.

– Тўғри айтасан, қор бошланди.

– Одамларимиз шошиляпти. Уларнинг юклари оғир, очликдан қоринлари қапишган. Йўл эса олис, шунинг учун улар илдам кетишяпти. Мен ҳам кетишим керак. Хўш, аҳволинг яхшими?

– Мен яхшиман. Худди шохда базўр илиниб турган япроққа ўхшайман, тўкилишим учун шамолнинг се-

Гулноз МҶМИНОВА*

1978 йилда Шаҳрисабз туманида таваллуд топган. Ўзбекистон Миллий университетининг журналистика факультетини тамомлаган. Унинг “Фасллар шивирини”, “Дил синиқлари” сингари шеърий китоблари, даврий нашрларда бир қанча таржима асарлари чоп этилган. Ҳозирда “Ёшлар” телерадиоканалида муҳаррир вазифасида фаолият юритмоқда.

кингина эсиши кифоя. Овозим кампиршонинг овозига ўхшаб қолди, кўзларим эса бурунгидек оёқларимга йўл кўрсатмай қўйган. Қадамларим оғир, ҳолдан тойганман. Лекин ҳаммаси жойида...

Ўғлидан кўнгли тўлган Коскуш бошини қуйи солди, то қорнинг аянчли ғичирлаши узоқдан эшитилгунга қадар шу алфозда ўтирди. Ўғли энди унинг чорлови-га жавоб қайтармаслигини у яхши биларди. Шу пайт унинг қўллари шошилиш равишда ўтин уюми томон чўзилди. Қаршисида намоён бўлган абадият дунёсидан уни шу ожиз риштагина ажратиш турар эди. Айна кезда унинг ҳаёти шу бир кучоқ қуруқ шох-шаббага боғлиқ эди. Шохлар бирин-кетин ёниб, гулханни ўчирмай туради, бу орада эса ўлим қадам-бақадам унга яқинлаша бошлайди. Сўнгги бутуқ кулга айлангач, аёз ўз ҳукмини ўтказишга киришади. Аввал оёқлари, кейин қўллари таслим бўлади, ниҳоят бутун танаси музлаб қолади. Боши тиззалари узра эгилади ва у тинчийди.

Коскуш сира нолимас эди. Чунки ҳаёт ўзи шунақа, у жуда адолатли. У заминга яқин бўлган ерда туғилди, шу ерда яшади, табиат қонунлари эса унинг учун янгилик эмас. Илло, тирик жонзотларнинг барчаси бу қонунларга бўйсунди. Табиат яққаланиб қолганларга сира шафқат қилмайди, унинг бутун эътибори қабила ва тўдаларга қаратилган. Кекса Коскушнинг ибтидоий билимлари бундан ортиғига етмас, аммо у бир ҳақиқатга қаттиқ ишонар эди. Бунинг исботини у бутун ҳаёти мобайнида кузатиб келди. Дарахт ширага тўлади, яшил барглар чиқаради, кейин хазонрезги бошланади – бу айланма ҳаракат шу ҳолатидагина мукамалдир. Табиат эса ҳар бир тирик жонзот зиммасига алоҳида бир вазифани юклаб қўйган. Бу вазифани бажармагани у ҳалок этади. Бироқ бажарганларда ўлимга маҳкумдир. Табиат жуда лоқайд, илло унга бўйсунувчилар бисёр, абадият эса бўйсунувчиларнинг эмас, ҳукмдорнинг қисмати битилган. Коскушнинг қабиласи энг қадимий қабилалардан. У гўдаклик чоғида кўрган қариялар ўзларигача бўлган ажодларини зўрға эслашарди. Маълумки, қабила мавжуд экан, мазорлари аллақачон унут бўлган ота-боболарнинг итоаткорлигини ҳам ўзида мужассам этади. Албатта, ўлганлар бу ҳисобга кирмайди. Улар худди ёз осмонидаги булут сингари кўздан ғойиб бўлишади. Коскушни ҳам шундай қисмат кутаётгани аниқ. Бу ўринда табиат мутлақо бетараф. У ҳаёт зиммасига ягона мақсадни юклаган, унга ягона қонунни топширган. Мақсад – наслнинг давом этиши, қонун эса ўлимдир. Айтайлик, қиз бола – томоша қилиш мароқли бўлган гўзал хилқат. Унинг борлиғидан куч ёғилади, сийналари таранг, қадамлари равон, кўзлари чақнаб туради. Лекин унинг ҳаётий вазифаси ҳали олдинда. Унинг кўзларидаги учкун секин-аста аланлаганиб боради, қадамлари тобора илдамлашади. У ўспиринларга гоҳ дадил, гоҳида эҳтиёткорона ёндошади, ҳуркаклиги билан уларни маҳлиё қилади. Қиз кундан-кун чирой очиб боради, ниҳоят бирор овчи меҳнат қилиши, овқат пишириши ва фарзандлар туғиши учун уни ўз бошпанасига олиб кетади. Лекин тўнғичи дунёга келиши биланок, аёлни гўзаллик тарк эта бошлайди. Унинг қадамлари оғир ва сокин бўлиб қолади, кўзларидан ранг кетиб, хира тортади. Алапоқибат, гулхан ёнида ўтирган кампирнинг серажин юзига фақат гўдакларгина қувонч билан суйкалиши мумкин. Кампир эса ўз вазифасини аллақачон бажариб бўлган. Очликнинг илк ҳамласи ёки олис сафар олдидан уни ташлаб кетишади – худди унга ўхшаб қор устида, мўъжазгина ўтин уюми ёнида қолдиришади. Ҳаёт қонуни шундай...

Куруқ новдани авайлабгина оловга ташлар экан, Коскуш яна хаёлга чўмди. Ҳаёт қонуни тирик жонзотларнинг ҳаммасига бирдек тегишли. Совуқ тушиши биланок

чивинлар ғойиб бўлади. Митти олмахон жон бериш учун чангалзорга кириб кетади. Қари куён ҳолдан тояди, энди у аввалгидек душманларидан қоча олмайди. Кекса айиқнинг кўзлари хираланиб, ҳаракатлари бесўнақай тортади ва бир куни ақиллаган итлар тўдаси уни қувиб этади. Коскуш ўз отасини Клондайкнинг юқори оқимида қандай қолдириб кетганини эслади. Бу ўша қишда, нотаниш миссионер уларга дуо ёзилган китобчалар ва дори тўла қутини келтирган йили содир бўлганди. Ҳозир Коскуш ўша қутидаги дори-ларни эсларкан, тамшаниб ҳам қўймади, унинг лаблари қуруқшаб қолган эди. У айниқса “оғриқ қолдирувчи” дорини яхши эслади. Бироқ миссионер бир муддат қабила учун даҳмаза бўлган эди. У овқат келтирмас, бироқ қиш ерди, буни кўрган сайин овчиларнинг ғаши келарди. Охир оқибат Мэйо яқинидаги дарё бўйида шамоллаб қолди, кейин эса итлар тошларни ҳар томонга сочиб ташлаб, унинг суяқларини узоқ талашшиди.

Коскуш гулханга шабба ташлади, сўнг янада чуқурроқ ўйга толди. Буюк Очлик даврида чоллар гулхан ёнига суқилиб, ўтмишнинг элас-элас хотирларини ёдга олишар, Юконнинг пайдар-пай уч қиш мавсумида музламаган, сўнг уч ёз давомида музлар эримай турган оғир даврлари ҳақида ҳикоя қилишарди. Ўша очликда Коскуш онасидан айрилди. Лосослар ёз чоғида ҳам бу ерларга келишмади, қиш мавсуми эса буғуларсиз кириб келди. Ҳатто кексалар ҳам қачонлардир шундай очарчилик содир бўлганини эслай олишмас эди. Буғулар бу ерларга келмай қўйганидан кейин яна етти йил ўтди. Қуёнлар болаламас, итларнинг териси суягига ёпишган эди. Гўдаклар ожиз инграшар, туннинг тубсиз ва зимистон қўнида жон таслим этишар, очлик аёллар ва кексаларга ҳам аёвсиз чанг соларди. Натижа шундай бўлди-ки, қуёш бу жойларга қайтиб келганида, ҳар ўн одамдан биттасигина тирик қолган эди. Ҳа, бу даҳшатли очлик даври эди!

Лекин у гўшт кўплигидан айниб қолган дориларни йилларни ҳам кўрди. Ўша кезлари итлар семириб, ялқов бўлиб қолишди. Бу шундай давр эдики, эркаклар юғуриб бораётган ўлжани кўриб туришса-да, унга ўқ узмас, аёллар эса кетма-кет фарзанд кўришарди. Ўтовларда ўғил ва қиз болалар эмаклаб юришар, уларнинг шовқин-суронлари авжида эди. Ўша йиллар эркакларни шундай такаббур қилиб қўйдик, эски адоватларни ёдга олишларига сал қолди. Улар Пелли қабиласини яқсон қилиш учун тоғ орқали жанубга йўл солишди, айна пайтда бир гуруҳи Танан қабилаларининг аллақачон сўнган гулханларини эрмаклаш учун ғарб томон кетиб боришарди.

Қария болалик чоғини, мўл-кўлчилик йилларида буғуни ғажиган бўрилар галасини даҳшат билан кузатганларини эслади. Ушанда Зинг-Ха иккови қор устида қимир этмай ётишарди. Зинг-Ха кейинчалик ҳеч нарсадан тап тортмайдиган, моҳир овчи бўлиб етишди. Бироқ кўп ўтмай Юкон яқинидаги муз ўйиғига тушиб кетди. Баҳорда уни белигача музга ботган ҳолда топишди.

Дарвоқе, ўша буғу ҳақида... Ўша куни Зинг-Ха иккови оталарига тақдир қилиб овчилар ўйинини ўйнамоқчи бўлдилар. Муз қоплаган дарё юзасида улар буғу ва уни таъқиб қилаётган бўрилар тўдасининг изларига дуч келишди. Излар ҳали яп-янги эди.

– Буғу жуда қари бўлса керак, – деди Зинг-Ха. У изларни яхши фарқларди. – Қари эканлиги аниқ. У тўдасидан айрилиб қолган. Бўрилар уни шерикларидан ажратиб қўйишибди, энди омон қолмаслиги аниқ.

Бу ҳақиқат эди. Чунки бўриларнинг одати шундай. Улар кунни кун, тунни тун демалар ириллаган қўйи ўлжа изидан таъқиб қилишади, гоҳо уларнинг сўйлоқ тишлари ўлжанинг шундоқ қаршисида пайдо бўлиб қолади, улар

охирги дақиқагача унинг ортидан қолишмайди. Ҳар икки боланинг қонида овчиларга хос иштиёқ жўш урди. Овнинг қандай тугашини кўриш улар учун ғоят қизиқарли туюларди.

Қизишиб кетган болалар сабрсизлик билан олға юришар, ҳатто кўзлари унча ўткир бўлмаган, изларни яхши фарқлай олмайдиган Коскуш ҳам, кўзларини юмган ҳолда, керакли жойни топа олар – қор устидаги излар шу қадар аниқ эди. Бу излар яқин орада пайдо бўлган, болалар ҳар қадамда яқиндагина содир бўлган фожианинг қонли тафсилотларини ўқишарди. Бир жойда буғу тўхтаб қолганини пайқашди. Уч одам бўйига тенг келадиган масофада қор топтаб ташланган, ўртада буғунинг айри туёқларидан қолган чуқур излар кўзга ташланар, атрофида бўрилларнинг нисбатан саёзроқ излари кўриниб турарди. Шериклари ўлжага ташланган пайтда, баъзи бўриллар қор устига ёнбошлаб дам олган кўринади. Уларнинг танасидан қолган излар шу қадар аниқ эдики, буларнинг ҳаммаси воқеа бор-йўғи бир дақиқа аввал содир бўлгандек таассурот уйғотарди. Бўриллардан бири талвасага тушган ўлжанинг оёғи остида қолиб, тил тортмай ўлган чоғи, обдон тозалаб ғажилган бир уюм суяк шундай хулосага олиб келар эди.

Чанғи кийган оёқлар юришни секинлаштирди. Яна бир ерда аянчли жанг манзараси қайтарилган эди. Қордаги изларга қараганда, бўриллар буғуни икки марта қулатишга муваффақ бўлишган, лекин ўлжа душманларига жон-жаҳди билан ҳамла қилганича оёққа қалққан. Албатта, кекса буғу зиммасига ҳаёт томонидан юкланган вазифани бажариб бўлган, лекин жон ширин-да. Зинг-Ханинг айтишича, ерга қулаган буғунинг ўзини ўнглаб, оёққа туришини аввал сира эшитмаган экан. Лекин манави буғу бунинг уддасидан чиққан эди.

Кейинчалик бу воқеани шомонга сўзлаб беришганда, у мазкур воқеа чинакам мўъжиза бўлиб, нималаргадир ишора экани ҳақида ғалати сўзларни гапирди.

Ниҳоят болалар буғунинг сўнгги манзилига, жонивор қирғоққа чиқиб олиб, ўрмон бағрига сингиб кетишни мўлжаллаган ерга етиб келишди. Бироқ душманлари буғунинг ортидан қолишмаган, у орқа оёқларида туриб, бўрилларнинг иккитасига бир пайтнинг ўзида ҳамла қилган, улар шундоққина қор устида чўзилиб ётарди. Негадир шериклари уларга тегишмабди, чамаси, улар таъқиб якунига етай деб қолганини билишади. Навбатдаги излар қондан қизарган, улкан ҳайвоннинг излари унинг қоқилиб-суқилиб, аранг қадам ташлаганидан далолат берар эди. Ниҳоят жанг саҳнасининг илк суронлари қулоққа чалинди, йўқ, бу одатий овлардаги бир бирига жўр бўлиб увлашларга ўхшамасди. Бўрилларнинг қиска-қиска, узуқ-юлуқ ақиллашлари уларнинг сўйлоқ тишлари билан буғунинг биқини ўртасида жуда оз масофа қолганини англатарди. Шамолга қарама-қарши туриб олган Зинг-Ха қорга бағрини бериб ётар, йиллар ўтиб, ўз қабиласининг сардорига айланган Коскуш эса унинг ёнгинасига чўзилган эди. Улар ёш қарағайнинг шохларини бир томонга суриб, новдалар орасидан воқеани кузатишди, шу тариқа жангнинг сўнгги саҳнасига гувоҳ бўлишди.

Коскуш ёшликнинг барча хотиралари каби бу манзарани ҳам аниқ-тиниқ эслар, таъқибнинг сўнгги лаҳзалари унинг сўник нигоҳларида олис ўтмишдагидек яққол акс этиб турарди. Вақт ўтиб, қабилла сардорига айланганида, у ўша воқеани кўп марта эслади. Қабилла эркакларининг йўлбошчиси ва кенгаш оқсоқоли сифатида кўплаб буюк ишларни амалга оширди. Албатта, муштла-

шув чоғида оқ танли одамни пичоқ билан ўлдириб қўйиб, Пелли қабиласининг тавқи лаънатига дучор бўлгани бу қаторга кирмайди.

Коскуш, ёшлик чоғлари ҳақида яна узоқ ўйлади. Ниҳоят гулхоннинг оловли тиллари қисқара бошлади, аёз эса забтига олди. Қария бу сафар гулханга бирдан иккита шохни ташлади, қолган ўтин уюмини пайпаслаб, ўлим устидан яна қанча вақт ҳукмронлик қилиши мумкинлигини чамалаб кўрди. Сит-Кум-То-Ха бобосини ўйлаб, кўпроқ ўтин ғамлаганида, унинг ҳаёт соатлари сал узайган бўларди. Ахир, бу унчалик қийин эмас-ку. Лекин Сит-Кум-То-Ха жуда беғам қиз. Зинг-Ханинг набираси бўлган Бобрнинг ўткир нигоҳларига дуч келганидан кейин эса у аждодларини умуман иззат қилмай қўйди. Умуман олганда, ёшлигида ҳамма ҳам шунақа бўлади. Унинг ўзи ҳам ёшликнинг уйинқароқ дамларида шундай йўл тутмаганмиди?

Коскуш бир дақиқа сукунатга қулоқ солди. Балки ўғлининг кўнгли юмшаб, итлар билан орқага қайтар, қабилла билан бирга кекса отасини ҳам биқинлари мойга тўлган буғулар ўлкасига олиб кетар?!

У теваракни бутун вужуди билан тинглай бошлади, шуури эса қизғин юмушидан бир зумга чалғиди. Тик этган товуш эшитилмас, атрофда жимжитликнинг сўзсиз дунёси ҳукмрон эди. Бу сукунат ичра ўзининг нафас олишигина эшитилиб турарди. Ваҳимали ёлғизлик... Шу пайт қандайдир жониворнинг шарпаси сезилди. Чолнинг аъзойи баданига титроқ югурди. Ёрдам сўраган каби ялинчоқ бир овоз сукунатни кесиб ўтди, таажубки, бу товушни у аввал ҳам эшитганди. Овоз шу атрофдан, яқингинасидан эшитиларди. Мўъжиза рўй берганга ўхшарди, чунки Коскушнинг сўқир кўзлари кексайган эркак буғуни аниқ кўрди, унинг биқини тилка-пора бўлиб, қони оқиб турар, ёли хурпайиб кетган, тарвақайлаган шохларини олдинга эгиб, жон-жаҳди билан ўзини ҳимоя қилишга уринар эди. Коскуш у ёқдан бу ёққа лип-лип ўтаётган кулранг гавдаларни, ўт сочиб турган кўзлар, сўйлоқ тишлар, сўлаги оқиб турган тилларни ҳам кўрди. Суллоҳлар айлана шаклида жойлашиб олишган, давра кўз илғамас тарзда торайиб борар, ваҳший тўда аъзолари эса қори топталган ерда эмаклашар, қулай фурсат келишини пойлашарди.

Ўзига муздай тумшукнинг суйкалиши чолни ҳушига келтирди. У қўлини гулхан томон чўзиб, чала ёнган ўтинни суғуриб олди.

Аждодларидан мерос қолган инсондан кўрқиб туйғуси бўрини ялингансимон увиллаб, шерикларидан ёрдам сўрашга ундади. Тўданинг бошқа аъзолари унга жавоб қайтаришди, бўриллар иржайган оғизларидан сўлак сачратиб, гулхан атрофини ўраб олишди. Қария яна ён-атрофни тинглашга уринди, тутаб турган ўтинни силкитган чоғи ириллаган товушлар эшитилди, чамаси, бўриллар таслим бўлишни хаёлларига келтиришмасди. Ниҳоят биттаси тўш уриб олдинга чиқди, орқа оёқларига таяниб ўтириб олди. Ёнига яна иккита шериги келиб қўшилди, лекин ҳеч бири орқага чекинмади. Шу дамда Коскуш, ҳаётга бу қадар тирмашиш керак ёки керак эмаслиги ҳақида ўзига хаёлан савол берарди. Ниҳоят у аниқ бир қарорга келиб, тутаб турган ўтинни қорга суқди – олов ўчди. Бўриллар ваҳимали товушда увлашди, лекин жойларидан жилишмади. Бир оздан сўнг Коскуш яна бир бор кекса буғунинг сўнгги жангини кузатди. Чолнинг боши оғирлашиб тиззалари устига осилиб қолди. Алқисса, ҳаммаси барибир эмасми? Ахир, ҳаёт қонуни шуни тақозо этади.

Мафтуна САЛОМОВА

Ўтиб борар беғубор йиллар

* * *

Фасллар айланар вақтнинг измида,
Бир-бир ўтиб борар беғубор йиллар.
Ҳар шом болаликнинг оппоқ кунлари,
Хазондек пойимга тўкила бошлар...

Хайр энди сенга, қадрдон мактаб,
Хайр, менинг азиз синфдошларим.
Мен сизга покиза ҳаёт сўрайин,
Сизга бахтлар сўрай, кўнгилдошларим.

* * *

Хаста бўлиб қолганда онам,
Ғам-ғуссага тўлганда хонам,
Кўзларимдан аримаса нам,
Мен Сенга юкингу, Аллоҳим.

Қалбимга дард чўкиб ётганда,
Кўнглимга шиқ тиги ботганда,
Ҳижронларнинг майин тотганда,
Мен Сенга юкингу, Аллоҳим.

* * *

Билмам, нечун бу кун кўзларингда ёш,
Боқасан, самодан ахтариб дилдош,
Сенга азоб берар кўксингдаги тош,
Қўй, улар арзимас кўз ёшларингга.

Ҳеч нарса боқиймас, ўтади ғамлар,
Ҳеч қачон тўлмагай бу бири камлар.
Шундан ганиматдур бу азиз дамлар,
Қўй, улар арзимас кўз ёшларингга.

Мафтуна САЛОМОВА

Тошкент шаҳрининг Чилонзор туманидаги
90-мактаб ўқувчиси

Мадина НЕЪМАТОВА

Етти жилло камалак

ЙЎЛ ЧИРОҚ

Биз кўчанинг ҳозири,
Чорраҳанинг ноziри.
Ишлаймиз доим аъло
Нохушликлар йўқ асло.

Учта ога-инимиз,
Чорраҳа юлдузимиз,
Уч хил рангда ёнамиз
Мудом бедор яна биз.

Бизлар шундай чироқмиз,
Хавф-хатардан йироқмиз.
Тартибдамиз ўзимиз,
Чарақлайди кўзимиз.

КАМАЛАК

Бунча ҳам чиройлисан
Етти жилло-камалак.
Сен ҳаётнинг рангисан
Мисли гўзал капалак.
Ёмғирдан сўнг самода,
Ярашиб кўрк бўласан.
Сахий қуёш нурида
Жиловланиб куласан.
Қанийди камалагим
Фалак кўприги бўлсанг,
Мени оппоқ булутлар
Ёнига олиб борсанг.

Мадина НЕЪМАТОВА

Тошкент вилоятининг Янгийўл туманидаги
65-мактаб ўқувчиси

КАРПЕНТЬЕР ҲАҚИДА СЎЗ

Лотин Америкаси «Сеҳрли реализм» адабиётининг ёрқин намояндаларидан бири Алехо Карпентьер (1904-1980)нинг ижодий йўли 1920 йиллар Кубада бошланди. Ёш адиб, Гаванада чиқадиган бир нечта даврий нашрларда маданий ҳаётга бағишланган рукни олиб бораркан, эркесвар Куба халқини Европада содир бўлаётган туб ўзгаришлар, жумладан, адабиёт ва санъатга оид янгиликлар билан таништириш кун тартибидан турган энг долзарб вазифа эканлиги, бир сўз билан айтганда, “Лотин Америкаси соати Эски дунёнинг вақтидан анча ортда қолаётганини” теран ҳис этарди. У Марказий ва Лотин Америкаси халқлари учун маданиятлар яқинлашуви жараёнини фаоллаштириш қанчалик зарур ва муҳим эканлигини англаб этган эди. Ёзувчи адабиёт ва санъатдаги янгиликлар, туб бурилишларнинг ўша давр мафқурасидаги ўзгаришлар билан чамбарчас алоқадорлигини ҳис этади, шу боис санъатда дадил новаторлик, ижодий изланиш, санъатга янгича руҳ олиб кириш учун жонбозлик кўрсатган ва Лотин Америкасининг бир нечта давлатларида ҳокимият тепасида турган ҳарбий хунталарни қулатиш, муштамлақачилик зулмидан озод қилиш ҳаракати учун жон фидо этишга тайёр бир гуруҳ ижодкорларнинг мурожаатномасига нафақат ҳамфикрлик билдиради, балки уларнинг ҳаракатида ўзи ҳам фаол қатнашади. Унинг бундай жасур фаолияти қимматга тушди: ўзининг биринчи романини адиб қамоқхонада ёзиб тугатди. Сафдош ва дўстларининг сайъ-ҳаракатлари туфайли озодликка чиққач, Кубада

муштабид тузумни ўрнатган ва ҳокимиятни ўз қўлига олган Херардо Мачадо сиёсати таъқибидан хавфсиз раб, 1928 йил Кубани тарк этади. Ўша пайтдан бошланган “тобланиш даври” адиб тақдирини Европа билан чамбарчас боғлаб қўйганди. Карпентьер учун Париж янги, нотаниш шаҳар эмасди. Кубада туғилиб ўсганига қарамай у 1916 йил ота-онаси билан Парижга кўчиб келиб, мусиқа мактабида таҳсил олади ва яна ортга қайтади. Дунёнинг у четидан бу четига кўчиб юриш, ташвишларга тўла қўнимсиз ҳаёт, сарсон-саргардонлик адиб ҳаётида ўз изини қолдирмасдан ўтмади. Нима бўлганда ҳам Карпентьер икки китъа ҳавосидан нафас олган ижодкор бўлган, десак муболаға бўлмайди.

Парижда Карпентьер сюрреализм адабий оқими билан яқиндан танишди. 1920-йиллар бошида шаклланган ушбу йўналишнинг асосчиси ва назариётчиси, француз адиби Андре Бретон (1896-1966) билан ижодий ҳамкорлик қила бошлайди. Дарвоқе, “сюрреализм” атамаси 1917 йил француз шоири, Европа шеърлятида майдонга келган авангард оқимлар етакчиси бўлган Гийом Аполлинер (1880-1918)нинг поэзиясида илк дафъа тилга олинган эди. Сюрреализм назариётчиси Андре Бретоннинг “Сюрреализм инқилоби” журнали таҳририятида фаол ижод қилган бир қатор ёш қаламкашлар (Луи Арагон, Поль Элюар, Филипп Супо)нинг адабиёт, санъат, фалсафа ва ижтимоий ҳаётга бағишланган танқидий мақола ҳамда эсселари чоп этиларди. Айниқса, адабиёт ва санъат

Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ

1950 йилда туғилган. Самарқанд Давлат университетининг роман-герман филологияси факультетини тугатган. Филология фанлари доктори, профессор. Унинг “Ўзбек адабиёти Францияда”, “Амир Темурнинг Европа қироллари билан ёзишмалари”, “Уильям Шекспир”, “XX аср модерн адабиёти манзаралари” каби рисолалари илм аҳлига маълум. Шунингдек, “Француз адибларининг эртаклари”, Вольтернинг “Задик” қиссаси, Мериме, Мопассан, Моруа новеллалари унинг таржимасида чоп этилган. Ҳозирда Жиззах ДПИ инглиз тили ва адабиёти кафедраси мудири.

оламидаги ўзгаришларга ўз муносабатини билдиришга шай бўлган Карпентьер ҳам журнал фаолиятдан четда қолмади.

Дарҳақиқат, Андре Бретон атрофида ёш ва истеъдодли ижодкорлар тўпланишган эди. Уларнинг сайъ-ҳаракати тўғрисида “Сюрреализм инқилоби” журналі санъат аҳли эътиборини ўзига қаратди: бунга чоп этилган мақолаларнинг долзарблиги, кескин танқидга йўғрилганлиги эмас, балки ёш ижодкорларнинг шовқин ва машмашали шеърий машқларида авангард ғояларнинг кўтарилгани сабаб эди. Нафақат Франция, балки бутун Европа буржуа тузуми ва унинг мафкура-си ёш қаламкашларнинг бу каби “ижодий фаолияти”га бир вақтнинг ўзида ҳам қизиқиб, ҳам ҳадиксираб қарарди.

Сюрреализм адабий оқим сифатида, Европа адабиёти ва санъатида ўзига мустақкам кўрғон қуролмаган бўлса-да, анча вақт давомида шеъриятда етакчилик қилди, кўпгина мусаввир, бастакор, шоир ва драматурглар ижодига таъсир кўрсатди, десак янглишмаган бўламиз. Муҳим жиҳати шундаки, сюрреализм – бу нафақат ўз дастурига эга бўлган адабий оқим, қисқа давр бўлса ҳам, гуркираб яшнаган бадиий услуб, балки кўпгина ёш санъат ихлосмандлари учун ўзига хос “яшаш тарзи”, дунё манзараларини янгича “кўриш” ва “ўқиш”нинг маҳорат мактабига айланди. Бретон, санъат ихлосмандларига сюрреализм сирли ва нафис таърифлаган “номаълум ерлар”ни кашф этишга ҳаракат қилишни уқтираркан, “Катта кашфиётлар ҳар доим ҳаёт учун таҳлика туғдиради, ҳар бир ижодкор ўзининг “Одиссея”сига отланиши ва уни шоншараф билан адо этиши лозим”, деб ёзади. Шу тариқа сюрреализм ҳақиқатга қанчалик яқин эканлигини намоён этади. Бироқ сюрреализм, таъбир жоиз бўлса, жамоавий ҳодиса, кўпинча мазкур йўналиш ичидаги ижод ҳам жамоавий характерга эга бўлди. Бошқа адабий йўналиш тарafdорларидан фарқли ўлароқ, сюрреалистлар ўзаро ҳамжиҳат бўлишиб, янги режалар хусусида фикр алмашади. Янги асарларни муҳокама қилишиб, бир сўз билан айтганда, маслақдош бўлиб, биргаликда ижод қилган эдилар. Сюрреализм аста-секин адабиёт доирасидан чиқиб, санъатнинг бошқа турларида, хусусан, рангтасвирда муқим яшаб қолди.

Тақдир тақозоси билан ўтган асрнинг 20-йилларида Парижга келган шоирлар, мусаввирлар, ҳайкалтарошлар ва бастакорлар шаҳарнинг энг хушманзарали Монмартр тепалигида жойлашган қаҳвахоналарда умргузаронлик қилишни ҳаётнинг бир қисми деб билдилар. Монмартрда Винсент ван Гог, Поль Гоген, Анри Матисс, Пабло Пикассо каби мусаввирлар, Андре Жид, Жак Превер, Жан-Поль Сартр, Андре Моруа, Поль Элюар, Натали Саррот сингари адиблар ўз ижодига илҳом топдилар.

Сюрреализм адабий оқимига асос солган шоирлар “адабий инқилоб” доирасига сиёсий ва ижтимоий инқилобни қўшдилар. Улар ижтимоий ҳаётда фаол қатнашиб, ҳамжиҳатлик билан бир қатор мамлакатлардаги мустамлакачилик сиёсатини, айниқса, ўзининг жирканч башарасини намоён қила бошлаган фашизмни ҳам аёвсиз қораладилар. Айнан сиёсий ва ижтимоий фаолиятлари кейинчалик сюрреалистлар ўртасида ўзаро хусумат ва адоват, ишончсизлик уруғини сепди. Иккинчи жаҳон уруши йилларида сюрреалистларнинг кўпчилиги АҚШда бошпана топди. Бу эса, ўз навбатида, у ерда ҳам сюрреализм ғояларининг тарқалишига

олиб келади. 1950 йилларда улар, худди олдиндан келишилгандек, Парижга олдинма-кейин қайтиб келишди, бироқ эндиликда мустақкам эътиқод, бир жон ва бир тан гуруҳдек ҳамжиҳат ижод қилмадилар. Фақат Андре Бретон, 1957 йил сюрреализмни “янги кашф этилган сеҳр” дея номлаб, то ҳаётининг охиригича ўзининг мақола ва чиқишларида ўзи раҳнамолик қилган сюрреализмнинг ҳаётийлигини таърифлаб ўтди.

Сюрреализмга кенгроқ тўхталиб ўтганимизнинг боиси шундаки, Лотин Америкаси адабиётининг бир қатор вакиллари ўша йиллар Европада кўним топиб, сюрреализм таъсиридан халос бўлолмади, шу жумладан, Карпентьер ҳам. Бошида сюрреализмдан сармаст бўлиб ижод қилган Карпентьер, кейинчалик кўзи очилиб, юқорида номи зикр этилган “Мурда” памфлетига ўзининг қатъий норозилигини билдиради. Эҳтимол, ёшлигида тўғри қабул қилган бу қарори бутун умри давомида ҳақиқий француз адабиёти ва санъатига бўлган ҳурматининг сабабидир.

Жанубий Америка қитъасининг туб аҳолиси – ҳинду кўзлари билан кўриш, асрлар мобайнида қоришиб, аралашиб кетган уч ирқнинг хотирасини “жонлантириш” – бу мураккаб вазифани нафақат Астуриас, балки Карпентьер ҳам ўз олдига қўйган. Карпентьерга бу оҳанглар бегона эмас эди. У ҳиндулар, Африкадан мажбурлаб олиб келинган қора танлилар, испан ва португаллар, улардан туғилган метис ва мулатлар ҳаёти билан яқиндан таниш бўлган. Маълумки, йил бўйи қуёш чарақлаган улкан маконда, яъни Кариб денгизи ҳавзасида ўзига хос маданият шаклланган эди. Унинг негизини ноёб қоришма: Ер юзидан йўқолиб кетган қадим цивилизациялар, европалик истилочилар, Африкадан қулликка олиб келинган қора танлиларнинг тили ва маданияти ташкил қиларди. Карпентьернинг “Экуэ-Ямба-О!” (Eque-Yamba-O!, 1933) номли романида икки маънавий-ахлоқий ўлчов, яъни қора танли ва оқ танлиларнинг олами бир-бири учун мутлақ ёпиқ тарзда намоён бўлади. Бир-бирга умуман ўхшамайдиган ҳаёт, аниқроғи, дунёқараш, дунёни ҳис этиш, яшаш ўртасида қандай боғловчи ришталар мавжуд бўлиши мумкин? Улар вақти келиб бирлашармикан? Инсоният пайдо бўлганидан то бугунги кунгача мавжуд бўлган зиддиятлар бартараф этилармикан? Инсоният бу чигал муаммони еча олармикан? Шу ва шу каби саволларнинг ечимини топишга ҳаракат қилган Карпентьер ўзининг қачонлардир бошлаб қўйган, лекин маълум сабабларга кўра якунланмай қолиб кетган ушбу жумбоқларини айнан Парижда охирига етказди.

Париж ва Мадриддан ўзининг эссе, репортаж ва очеркларини Гаванага жўнатаркан, Карпентьер Европада жўш уриб турган маданий ҳаёт сийратини океан ортида қолиб кетган “она юрт” қиёфаси билан қиёслайди. У қайси янгиликлар, қайси кашфиётлар Лотин Америкаси муҳитида қабул қилиниши мумкинлигини олдиндан башорат қилмоқчи бўлади. Энг муҳими, икки маданият кесишган нуқталарни, икки маданиятни озиқлантириб турувчи ягона манбани, илдизларни топишга ҳаракат қилади.

“Курраи замин” (1949) романининг муқаддимасида Карпентьер европалик ижодкорларнинг сержило ва нафосатли услублари чатишувидан ҳосил бўлган образлар қуёш нури ва ёмғир томчиларидан сақловчи соябон ҳамда моҳир чевар қўлидаги тикув машинка-сидан чиққан матонинг “чатишув”ига қараганда анча жозибали ва мафтункор бўлиб чиқди. Айниқса тур-

ли-туман маданиятнинг яқинлашуви, маданиятларнинг бир-бирини кузатиши ва ўрганиши, қолаверса “ўқиб чиқиш” жараёни ўта қизиқарли манзарани ҳосил этди. Дарвоқе, “Курраи замин” романида бу каби яқинлашув, яъни ҳар хил маданиятларнинг бир-бирига сингиб кетиши ва бир-бирини тўлдириши кузатилмайди. Ва бунинг мантиқий изоҳи мавжуд. XVIII асрга келиб ўз маданияти, санъати, тили ва анъаналарига эга халқ сифатида тўлиқ шаклланиб бўлган қора танлиларнинг яратувчан онги, замонавий афсона ва ривоятларни тўқишга қодир тафаккури ҳаётда тўхтовсиз содир бўлувчи воқеа-ҳодисаларга сеҳрли, таъбир жоиз бўлса, мўъжизали маъно бағишлади. Ловуллаган гулҳанда йўлбошчисининг ёнаётганини кўриб, қабиладошлар бу мудҳиш, ларзага келтирувчи ўлимда навбатдаги қайта тирилиш, янги қиёфада ҳаётга келиш, аниқроғи, тўхтовсиз оқаётган дарёга ўхшаган ҳаётнинг янги босқичини кўришади.

Карпентьер “қора танлиларнинг қироли” Анри Кристофнинг худди Франция императори Наполеон каби босиб ўтган ҳаётини йўлига назар ташларкан, романнинг бошқа персонажлари тақдирида бу йўлнинг вариантлари хусусида қайғу-ҳасрат ила мушоҳада юритади. Масалан, Анри Кристофга ҳокимият юксак эркинликка ўхшаб кўринади; тасавуридаги эркинлик аломатлари шунчалик аниқ-равшанки, шунчалик моддийки, уларни гўё ушлаб кўрса бўладигандек туюлади. Эркинлик аломатлари шунчалик лаззатбахш, завқу шавққа тўла бўлганлигини қабиладошларига сўзлаб берган Анри Кристоф вазият кескинлашиб кетишини билмасди. Унинг Ти Ноэль исмли давонгир хизматкори, ёши бир жойга бориб қолганига қарамасдан, ҳокимиятни қўлга киритишни орзу қилади ва бу йўлда ҳеч нарсадан тап тортмайди. Ти Ноэль тахтдан ағдариб ташланган золим Анри Кристофга тегишли Наполеон Бонапартнинг мундирига ўхшатиб қачонлардир тиктирилган йиртиқ-ямоқ мундирини кийиб кўраркан, ўзини ҳақиқий император, ҳокими мутлақ каби ҳис этади. Романда турли цивилизацияларнинг реалиялари, бир-бирига таъсир кўрсатиб, ич-ичига сингиб кетаркан, ғайриоддий, таажжубга солувчи манзарани ҳосил қилади. Ушбу манзарада замонавий одамзоднинг умумий касаллиги хуруж олиши динамикаси акс этади. Бу касаллик аломатларида эрк-севарлик, ҳурриятпарварлик ғоялари ҳокимиятга эришишнинг асосий қуролига айланади, ундан кейин эса, ўзгаларнинг озодлигини поймол қилади, ҳар доим унга таҳдид солади. Бу касаллик вирусини ўзига юқтирган Ти Ноэль икки олам орасига тушиб қолиш хавфи остида, дунёга “сеҳрли муносабатда” бўлиш кўникмаларидан айрилиши мумкин, ҳатто қабиладошлар доирасидан ҳайдаб чиқарилиши ҳам ҳеч гап эмас.

“Маърифат даври” (1961) романида Карпентьер Лотин Америкасининг “сеҳрли реаллиги”га Европадан “кўчирилган” афсона ва ривоятларнинг антиқа, гоҳида мудҳиш кўринишда гавдаланиши муаммосига синчков назар ташлайди. Француз файласуфи Жан-Жак Руссо ғоялари, инқилобга даъват этувчи шиорлар, социалистларнинг утопик орзу-умидлари Лотин Америкасининг “жаннат макон”ига замонавий мифларни яратиш қобилятига эга, ишончга тўла бадий тафаккур, ўзгача эҳтирос ва ҳаяжонни олиб келади. Қулликдан озод бўлиш, аниқроғи, қулликнинг бекор қилиниши

ҳақида қабул қилинган қарорни Европага элтувчи кема ушбу фоний дунёда кўшиб, улаб, бирлаштириб бўлмайдиган нарсаларнинг маҳкам уланиш, бирлашиш ва мужассам бўлиши тимсолига айланади.

Алалхусус, Лотин Америкасининг исталган мамлакатда яшовчи кишининг ҳаёт сарчашмасидан, ҳаётга бўлган умид-ишонч манбасидан, ҳаётни илк инкишоф қилиш қобилятидан ажралиб қолганлиги, абадул-абад айрилганлиги, ундан бир қултум сув ичиш ёки бир нафасли ҳаво олишдан маҳрум этилган онги ва тафаккури Карпентьернинг “Усулнинг нотўғрилиги” (1974) романида фақат инқирозга юз тутишдек эмас, балки хавф-хатар туғдирувчи, зиён-заҳмат етказувчи онг ва тафаккурдек баҳоланади. Агар бундай таҳликали онг ва тафаккур яқка ҳукмрон, ҳеч ким даъвогарлик қилолмайдиган ҳокимиятга эришган киши тасарруфида бўлса, унда одамзодни нима кутиши фақат Худогогина аён.

Карпентьернинг сўнги – “Соз ва шарпа” (*El arpa y la sombra*, 1979) романи муқаддимасида: “Арфа янграётганда учта нарса мавжуд: санъат, қўл ва тор. Инсонда эса – аъзои-бадани, қалби ва шарпаси”, дейилган. Америка қитъаси очилиши тарихини янгича, устига устак, янги Сўзни кашф этишдек талқин қилишга бағишланган ушбу романда Колумбдан олдинги ҳамда Колумбга замондош бўлган маданият, хусусан, адабиётдаги Сўз муаллифга гоҳ тасвир воситаси, гоҳ ишонч-эътиқод қуроли, гоҳ кароматли маъно сифатида хизмат қилади – ҳаммаси буюк жаҳонгашта Колумб қалбида у ёки бу лаҳзада ғалаба қозонган образ билан боғлиқдир. Муаллиф наздида, Колумб қалбида мафтуну шайдо Дон Кихот ва уddaбурон Одиссей тинч-тотув яшайдилар. Жаҳон адабиётида кам учрайдиган ҳодиса – Колумб тилидан сўзлаётган Карпентьернинг ғайриадабий услуби, ҳижжалаб ўқишга мўжалланган антиқа услуби католик мазҳабининг пешволарига қарата айтилган Сўз бўлса ажаб эмас. Романнинг якунловчи қисмида тақдим этилган талқинларнинг талқини, яъни бетиним, ҳамиша осмонда чарақлаб турган Катта Айиқ Она юлдузи ортидан эргашган Христофор Колумб ва насроний дин йўлбошчиси – Ватикан папаси Пий IX нинг бир образда мужассам этилиши ўқувчини ажаблантиради. Бизнингча, Сўз мавзуининг кўтарилиши, Сўзнинг бир неча жиҳатлари теран мушоҳада этилиши, қолаверса, Сўзнинг инсон онига таъсири хусусида фикр-мулоҳаза юритиши – булар ҳаммаси Карпентьернинг бадий ижодга бўлган жиддий муносабатидан далолат беради. Нима бўлганда ҳам, Карпентьерсиз “сеҳрли реализм” тараққий этишини тасаввур қилиб бўлмайди. Унинг Лотин Америкаси адабиётига қўшган ҳиссасини эса ҳеч қандай мезон ва ўлчовлар билан ўлчай олмаймиз. Ахир, Карпентьернинг фикрича, бу улкан қитъани “maravilloso”, “fabuloso” деб баҳолашга қодир, қитъани сеҳрли диёр, мўъжизали макон деб билган одам кашф этганлигини, Лотин Америкаси тақдири учун жуда катта, таъбир жоиз бўлса, ўлчовсиз аҳамиятга эгадир. Бу одам Колумб бўлган, унинг Янги дунёни шоирона ҳис этиши, Янги дунёга қадам босганиданоқ ўз она юртига келиб қолгандек ҳиссиёт уйғониши Лотин Америкасида туғилиб ўсган ижодкор аҳлига турли Боғи Эрам ва Утопия мамлакатларини кўра олишга имкон берди.

Бахтиёр АБДУҒАФУР

ЁНАРГУЛ

Ҳикоя

Бу растада дунёнинг энг анвои гуллари йиғилганми, дейсиз. Оппоқ нилуфарлардан тортиб, турфа рангдаги атиргулларгача, чиннигуллару лолалар, баргларига бармоқ теккизсангиз юмилиб оладиган уятчангулларгача барқ уриб турибди. Эҳ-ҳе, санайман десансиз санокдан адашасиз. Аҳли растанинг ўзи ҳам нозик дид, ширинсухан. Келган харидорни шундоқ кўйиб юбормайди. Эринмай тушунтириб, гулларининг таъриф-достонини келтиради. Хуллас, шаҳри азимда бу раста алоҳида бир олам.

Аммо растанинг машхурлиги бу билан эмас. Фақат шу ерда бир ажиб гул сотилади. Номи – Қора афсун. Кўриниши нозик, эндигина очилган атиргул каби. Қизиғи, гул япроқларига тушган сув томчиларини қўйиб юбормаганидан куёш нурларида бетакрор товланаётгандек туюлади! Бу гулнинг яна бир нарсаси бор – ўта инжиқ, ўстириш қийин. Экилган юзта қаламчадан биттаси гул очармиш.

Бугун азонда, ҳали растада харидор ва гулсеварлар кўринмасдан бир йигит пайдо бўлди. У гулларни томоша қилиб, қора афсунлар терилган пештахта ёнига келди. Сотувчи, эллиқдан ҳатлаб ўтган, қора афсун етиштириш бўйича мутахассис Қамар гулчи йигитни кушхол қаршилади.

– Салом, Қамар ака сизмисиз? – сўради йигит.

– Ҳа, менман.

Йигит қора афсунларни узоқ кўздан кечириб, Қамар гулчига қаради.

– Бу гулингизга таъриф йўқ, аммо мендагисини кўрганингизда ҳайратдан ёқангизни ушлардингиз.

Қамар гулчи жилмайди.

– Қандай гул экан? Кўрсак бўладими?

Йигит кўлидаги юкхалтасини очиб, кимёгарларнинг тажрибахоналаридагина бўладиган узун шиша идишни олди. Унинг ичида қора афсунга ўхшаш гул

бор эди. Қамар гулчи яхшилаб разм солиб, ўзининг гулини таниганидан таажжубга ботди. – “Ўзимнинг гулим...”

– Гулни қачон сотиб олгандингиз? – Қамар ака бу йигитга қачон гул сотганини эслолмади.

Энди йигит жилмайди.

– Буни сиздан сотиб олмаганман, ўзим етиштирганман.

Йигитнинг жавоби Қамар гулчига сурбетликдек кўриниб кетди.

Бир вақтлар олимпик заҳматини чеккан Қамар гулчи бундан йигирма йиллар олдин ўзини гулчиликка урдию тақдирини шунга боғлади. Қора афсун унинг кўп йиллик заҳматлари меваси эди. Минглаб гулларни чаптиштириб, омадсиз, натижасиз тажрибалардан сўнг шу гулни ўстиришга муваффақ бўлган, гулнинг бор сирсинаоти битта Яратгану ундан ўзгага маълум эмасди. Шунинг учун нафақат бу шаҳри азимда, балки курраи заминда қора афсун Қамар гулчининг иссиқхонасида ўсарди. Олимплар гулни кўп ўрганишган, ДНКю ирсиятини тит-питини чиқариб ташлашган, аммо гул ўз сирини хануз очмасди.

– Балки дўконингизга кирармиз, – таклиф қилди йигит.

Эрталабдан таъби бузилаётганидан Қамар гулчи асабийлашди. Бу йигит уни мазаҳ қилаётган бўлмасин. Кўриниши ҳам ғалати. Ўзи анақароқмикин? Аммо, унинг жиддий тикилиб турган кўзларидан бўшашиб, Қамар гулчи уни дўконига таклиф қилди. Эшиқдан кира солиб, чироқни ёқмоқчи бўлганида йигит шошиб:

– Кераги йўқ! Асло кераги йўқ!-деди.

Қамар гулчи таажжубга ботди. Шунда унинг кўзлари заиф ёруғликни сезиб қолди. Худди дўконнинг олис бир бурчида шам ёқиб қолдирилгандек туюларди. Қамар гулчи ҳайрон бўлиб, у ёқ-бу ёққа аланглади.

Бахтиёр АБДУҒАФУР

1980 йили Наманган вилояти, Уйчи тумани, Ёрқўрғон қишлоғида туғилган.

ЎЗР ФА Генетика ва ўсимликлар экспериментал биологияси институти катта илмий ходими, биология фанлари номзоди.

Исроилнинг Бен Гурион университети, Хитой Фанлар Академиясининг Шинжонг физика ва кимё институтларида малака оширган.

ўстиради. Иссиқхонасидаги барча “қора афсун”ларни суғуриб, янгисини экади... Хуллас, Қамар гулчи миясида турфа ўй-хаёллар ўйнар, режалар тузиларди.

Иссиқхонада ҳам ишлар анча юришиб қолди. Уч ой деганда гуллайдиган қора афсуннинг ўрнига Қамар гулчи ўн уч кунда етиладиган “ёнарғул”ни экиб, яхшигина даромад қила бошлади. “Қора афсун”лар тез-тез авлод алмашаётган “ёнарғул”лар ёнида ожиз, кўримсиз кўринарди.

Орадан бир ойлар ўтиб, йигит гулрастасига келиб, Қамар гулчининг дўконига кирди. Қамар гулчи уни кўриб, нохушланди, аммо кўнглидагини сиртига чиқармаслик учун зўрма-зўраки, жилмайди.

– Келинг... келинг...

– Келдим. Сизни бир кўриб кетай дегандим.

– Жуда яхши қилибсиз-да, – хожати бўлмаса-да Қамар гулчи елкасидаги оқ сочиқ билан пешонасини артиб олди.

– Тирикчилик ўтиб турибдими, ака?

– Ўтиб турибди, – Қамар гулчининг юрагига негадир гулғула тушди.

– Ака, келишувдик, эсингизда бўлса...

– Эсимда, эсимда, ҳаммасини тахт қилиб кўйганман, – Қамар гулчи ўзи ўтирадиган жойдан елим халтага ўралган нарсани дарров топиб, йигитга узатди.

– Мана, даромаднинг ярми.

Йигит қўлида елим халтадаги нарсани салмоқлаб кўрди.

– Кам эмасми, ака? – кулимсиради у.

Қамар гулчи росмана терлаб кетганидан пешонасини оғритгудек артди.

– Ҳ-ҳаммаси...

Йигит яна салмоқлаб олгач, елим халтани Қамар гулчининг қўлига тутқизди.

– Ўзингизга буюрсин ака, ҳали мени кўп эслайсиз!

Йигит мийиғида кулиб кўйди.

– Сиз мени тушунмадингиз, ука...

Йигит беъэтибор остона ҳатлаб дўкондан чиқиб кетди.

Негадир Қамар гулчининг юраги ғашланди. У дўконидаги ҳамма юмушларни ташлаб, уйига шошди. Келиб, иссиқхонага кириб кетди. Орадан бир ой ўтибди, аммо “ёнарғул”лардан олган бирорта ҳам тугунак ўсиб чиқмади. Ахир, анави йигит берган тугунакларнинг бари унганди-ку. Нега уники ўсмайди? Шунда йигитнинг дўконидан кетиш олдидан айтган гаплари ёдига тушди: “Ҳали мени кўп эслайсиз”.

Қамар гулчи сесканиб кетди. У бу ғалати башоратомуз сўзларда ўзи учун нохуш нарсаларни англай бошлаганди.

Қамар гулчи бу тун жуда ғалати туш кўрибди. Тушида “ёнарғул”лар “қора афсун”ларни шафқатсизларча ғажиб, ютиб юбораётганмиш. Кейин, “ёнарғул”лар катталашиб, шунақа шуъла таратишни бошлашибдики, кўзлар кўрмай қолармиш...

Қамар гулчи уйғониб кетганида аъзойи бадани жиққа терга ботганди. Нотинч кўнгли уни негадир иссиқхонага бошларди. У дарров ўрнидан турдию чала-чулпа кийиниб, иссиқхонасига шошди. Кетаркан,

ғалати нарсани сезиб қолди. Ҳовлиси анча ёришгандек эди. У осмонга қаради. Ой йўқ, зим-зимистон тун. Бирдан Қамар гулчининг юраги орқага тортиб кетиб, жонҳолатда иссиқхона томонга қарадию оёқлари ҳолсизланди. Ёруғлик иссиқхонадан келарди. Қамар гулчи жонҳолатда иссиқхона эшигини очдию кўркув ва хайратдан қотиб қолди. Бу сафар ёнарғуллар эмас, уларнинг ёнидаги икки жўяқдаги қора афсунлар шуъла таратарди! Қамар гулчи оғир ютиниб, ичкарига кираркан, кўраётганлари руё ёхуд чин эканлигини билмасди. Бу қанақаси?! Ўзининг гулларига нима жин урди? Улар нега ёғду таратапти? Қамар гулчи шуълаланиб турган қора афсунларнинг бирини кўрқа-писа ушлаб кўрди. Гул тебранди. Назарида, иссиқхона янада ёришиб кетгандек бўлди.

Иссиқхонасидаги синоатга Қамар гулчининг ақли етмасди. Қандай қилиб қора афсунлари ёғду таратадиган бўлиб қолди?! Уларга нима жин урди? Негадир Қамар гулчининг кўнгли жуда хира, нотинч эди бу тун.

Жойига минг машаққат ва минг турлик ўй-хаёллар билан қайтган Қамар гулчининг тонггача уйқуси келмади. У ёққа ағанарди – бўлмасди, бу ёққа ағанарди, – фойдасиз. Тонгга яқин, кутилмаганда унинг калласида лоп этиб бир ўй ёнди-ўчди: қора афсунлар ёнарғуллардан чангланиб қолган! Қамар гулчининг вужудини муздек тер қопладию эти жимирлаб кетди. Мулоҳазаю андак тафаккурдан сўнг кўркуви икки қатла ошганидан яна иссиқхонасига қайтдию ёнарғулларни суғура кетди. Унинг авзойи ғалати, хатти-ҳаракатлари телбанамо эди. Ниҳоят, ҳамма ёнарғулларни суғуриб, бир уюм қилгач, енгил тортгандек, бўшашиб ерга ўтириб қолди. Иссиқхона ҳам анча қоронғу торганди. Бунга Қамар гулчининг ўзи ҳам сездию қаттиқ ва асабий қимтилган лаблари бўшашиб, юзида табассум зухур қилди. Ёнарғуллар уюми устида анчагача ҳузурланиб ўтирган Қамар гулчи елкасидан улкан тоғ ағдарилгандек енгил тортиб, ўрнидан турди. Қоронғу иссиқхонадан ўзига аранг йўл топиб, ташқарига чиқди.

Қамар гулчи энди ёнарғул балосини унутгандек бўлди. У одатдагидек дўконига чиқар, қора афсунларю бошқа анвойи гулларини сотишда давом этарди.

Аммо...

Кунлардан бир кун, аниқроғи, ёнарғуллар шафқатсизларча уюм қилинган кундан бир ҳафтала ўтгач, Қамар гулчи ғалати тушдан уйғониб кетди. Тушида яна ўша ёнарғулларни кўрибди. “Ёнарғул”лар шунақа шуъла таратарканларки, кўзлар қамашармиш... У дарров ўрнидан туриб, телбаларча иссиқхонасига чопибди. Иссиқхонаси одатдагидан-да ёруғ, ҳатто чарогон кўринибди. Анчадан бери иссиқхона тунлари қоронғу бўларди. Қамар гулчи эшикни очдию хайратдан тахта бўлиб қолди: иссиқхонадаги ҳамма қора афсунлар шуъла таратарди! Бамисли ёнарғуллардек. Қамар гулчи бўшашиб ўтириб қолди. У ўзини иложсиз сезар, гулларнинг ёғдуси эса тобора кучайиб бораётгандек эди...

Биринги уграшув

Биринги уграшув
Биринги уграшув

Лазизжон БАХРАНОВ

Мен етмаган моҳсан Сен

БИЛОЛМАДИМ

Ошённинг узоқ эди, яқин бўлди,
Юрагимда уйгонгани чақин бўлди.
Билмам, сенга яна кимлар яқин бўлди,
Билолмадим, юрагингни билолмадим.

Азёрларга ҳамма нарса аён экан,
Не қилсам-да, фақат менга зиён экан.
Билмам, энди менинг йўлим қаён экан,
Келаримни, кетаримни билолмадим.

Орзуйим кўп, орзуйимнинг поёни йўқ,
Дўстларим кўп, ҳаммаси зўр, ёмони йўқ.
Овчидирман, елкасида камони йўқ,
Керакманми, йўқми сенга, билолмадим.

Ишонганим наҳот бари ёлгон бўлса,
Ишонганим наҳот ёлгон томон бўлса.
Наҳот севги алмисоқдан қолган бўлса,
Ким дўстиму, ким душманим, билолмадим.

Кўлингдаги чигал-чигал ипми, гулим,
Ёки сенинг дардларинг ҳам кўпми, гулим.
Энди менсиз йиғламагин хўпми, гулим,
Кечир мени, сенинг кўнглинг ололмадим
Энди сенсиз не қиламан, билолмадим.

ЭКАН

Молу дунёларга зор ҳаёт экан,
Севганлар қадрсиз, хор ҳаёт экан.
Ишқу вафоларга тор ҳаёт экан,
Ҳаёт бошқа экан, муҳаббат бошқа.

Меҳрсиз инсонга исинма экан,
Пасткашга паст кетма, қисинма экан.
Пишмаган олмага узанма экан,
Ҳаёт бошқа экан, муҳаббат бошқа.

Бахт билан бахтсизлик бир қадам экан,
Бахт мезони ҳар хил кўп ўлчам экан.
Бахтли бўлмоқ учун севги кам экан,
Ҳаёт бошқа экан, муҳаббат бошқа.

* * *

Узоқдаги яқиним,
Нигоҳи гул, чақиним.
Бахтлилардан бахтлироқ
Бўлишингни истайман.

Шоду хуррам юр доим,
Бахт гаитини сур доим.
Юзинг-кўзинг севинчга
Тўлишини истайман.

Оппоқ қордек поксан сен,
Дилимдаги чоксан сен.
Оппоқ қувонч, оппоқ дард,
Мен етмаган моҳсан сен.

Берма менга эътибор,
Топмасин дилинг озор.
Гоҳ жилмайиб, гоҳ шодон,
Кулишингни истайман.

Лазизжон БАХРАНОВ

Пахтачи туманидаги Қирғули қишлоғида туғилган. Камолиддин Беҳзод номидаги миллий рассомлик ва дизайн институтининг Санъатшунослик факультетида таҳсил олган.
«Осон яшашнинг йўли», «Соғиндим» номли китоблари чоп этилган.

ҲАШАР

Ҳажвия

– Азиз ҳамкасблар, – деди Ҳамза Қодирович жамоанинг тезкор йиғилишини очар экан. – Бугун сизларни жуда муҳим ва долзарб, ҳа, долзарб масалани муҳокама этишга чақирдик.

Наврӯз байрами арафасида дурустроқ жойда дастурхон тузаш ёки бирор тарихий шаҳарга саёҳат уюштириш илинжида юрган ходимларнинг вужуди қулоққа айланди. Бир-бирига «Ана, кўрдингизми», мазмунида ишора қилганлар ҳам бўлди.

– Биласизлар, идорамиз жойлашган кўча қайта қурилаяпти. Шу муносабат билан биномизнинг ташқи томонини таъмирлашимиз, йўлак ва ариқчани тартибга келтиришимиз, 30 дона манзарали дарахт экишимиз керак. Юқоридан шунақа топшириқ бўлди.

– Ўртоқ бошлиқ, биринчидан, бундай ишларга бизда маблағ ажратилмаган, иккинчидан, бу юмушлар бизнинг одамларнинг қўлидан келармикан, – эътироз билдирди бош ҳисобчи, – шахсан мен мана бу ҳассам билан нима ҳам қила олардим.

– Бердисини айтгунча сабр қилинг, ҳурматли ҳисобчи, – пичинг қилди бошлиқ, – сизга ҳеч ким қўлингизга кетмон олиб, дарахт экин, демаяпти, хўпми? Меҳнат инсонни улуғлаган. Ана, қаранг, катта-ю кичик – ҳамма кўчада ишляпти. Қачонгача идорамиз олдини талабалар тозалаб беришади?

Хўш, ҳурматли жамоа, лўнда қилиб айтганда ҳашар уюштирамиз. Мен касаба уюшмамиз раҳбари билан тахминий режа тузганман. Шуни сизларга ўқиб берсам.

Биринчи банд ўринбосарим Сафоевга тегишли. Салимжон, адашмасам, ўғлингиз ўрмон хўжалигида ишлайди, тўғрими?

– Ҳа, шофёр бўлиб ишлайди. Ташкилотларга ниҳол ташийди.

– О, яшанг, ана шу жиянга тайинласангиз, ниҳол келтириб беради. 30 та ниҳол билан ўрмон хўжалиги хазинаси камайиб қолмайди.

Хўш, эндиги банд жамоатчилик билан ишлаш бўлим бошлиғи Санжаровага. Муҳаббатхон, биламиз, эрингиз, яъни турмуш ўртоғингиз СЭСда ишлайди. Уларда ҳалиги, нима дейди, умуман, дори пуркагич бор. Мутахассисини юборса, дори ўрнига оҳак солиб, деворга пуркаб беради. Улар учун бу иш проблема эмас. Айтгандай, бир челақ тозаланган оҳакни ҳам ўзи билан ола келсин.

– Ҳамза Қодирович, менга тозалашдан тўпланган чиқиндини олиб кетишни топширсангиз. Уйимни таъмирлаяпман. Қайин укам эртага чиқиндини чиқаришга машина беради. Биратўла ишхонадагини ҳам олиб кетамиз.

Иккинчи ўринбосарининг бу ташаббусидан бошлиқ хурсанд бўлди.

– Маладес! Гап бундоқ бўпти. Олимбой, сиз деворнинг устки ғишларини алмаштириш, сувоқларни тузатиш билан шуғулланасиз. Биламан, қурувчилардан танишингиз кўп. Ҳа, энди профсоюз раҳбари дурустроқ ишни гарданига олиши керак-да, тўғрими?

Хуллас, ҳар кимга вазифа юклатилди: котибага бир қути ранг, боғбонга белкурак ва кетмон, фаррошга икки хил супурги, компьютер устасига овқат тайёрлаш.

Аммо қоровули тушмагур ҳар галгидек яна хархаша қилди.

– Хўжайин, доимо ҳашарнинг оғири менга қолади. Биринчидан, жамоадан ҳеч ким келмайди. Иккинчидан, четдан ёлланганлар ҳамма ишни қўл учуда бажаришади, барча нарса жой-жойида қолиб кетади. Уялганимдан ўзим йиғиштираман. Бунинг устига мени тушликка чақиришмайди. Уйдан олиб келган нон-қандни еб ўтираман.

– Абдулла ака, оғзим бор деб ҳар нени гапираваркансиз-да? Келинингизни, қизингизни ишга олдим. Етмишга кирдингиз. Ҳурматингиз учун тўла штатда сақлаб турибман. Яна нимадан норози бўласиз? Ии-лида бир кун ишлабсиз-да!

Қоровул Абдулла ака бош эгди.

Аммо Ҳамза Қодирович эртасига туман раҳбари ҳузурида худди шундай аҳволга тушишини хаёлига ҳам келтирмасди.

Очиғи, туман раҳбари ҳашарнинг боришини назорат қилар экан, бу идора ёнига келганда тартибсизликни кўриб, тутаб кетди:

– Ҳамза Қодирович, шу арзимаган юмушни ҳам эплай олмабсизда-а? Инсофингизни еб қўйибсиз. Жамоани-ку ишлата олмабсиз, ўғлингизга илтимос қилсангиз бўлмасмиди? Ҳар гал идорангиз олдини у директорлик қилаётган коллеж болаларига тозалатардик. Боринг, ҳалиям кеч эмас. Яна илтимос қилинг. Икки соатдан кейин ўзим келиб кўраман!

Ҳамза Қодирович мулзам бўлиб, уяли телефонида ўғлининг рақамини тера бошлади...